

**T.C.  
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
İKTİSAT ANABİLİM DALI  
2016-YL-095**

**GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ  
TİCARETİNE ETKİLERİ/STATİK VE DİNAMİK  
ETKİLER**

**HAZIRLAYAN  
Orhan ŞANLI**

**TEZ DANIŞMANI  
Doç. Dr. İsmet ATEŞ**

**AYDIN-2016**



**T.C.**  
**ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**  
**AYDIN**

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Orhan ŞANLI tarafından hazırlanan Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri/Statik ve Dinamik Etkiler başlıklı tez, 19.12.2016 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı	Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan :	Doç. Dr. İsmet ATEŞ	ADÜ	.....
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Fundan ÇONDUR	ADÜ	.....
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Eymen GÜREL	MSKÜ	.....

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans Tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun .....sayılı kararıyla ..... tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Can BAKKALCI  
Enstitü Müdürü V.



**T.C**  
**ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**  
**AYDIN**

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2016

Orhan ŞANLI



## ÖZET

### GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ/STATİK VE DİNAMİK ETKİLER

Orhan ŞANLI

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İsmet ATEŞ

2016, 141 sayfa

Gümrük birliği anlaşmaları her ülke için olumlu yada olumsuz etki edeceği beklenmez. Gümrük birliğinde amaç anlaşmaya taraf ülkeler arasında dış ticareti serbestleştirmek ve artırmaktır. Fakat bazı durumlarda taraf ülkeler arasında anlaşma neticesinde beklenildiği gibi bir sonuç vermeyebilir.

Bu çalışma da 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu’na ortaklık başvurusunda bulunan Türkiye’nin 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği anlaşması neticesinde dış ticaretindeki değişimler incelenmiştir. 20. Yılı geride bırakan gümrük birliği anlaşmasının Türkiye üzerindeki etkileri bir çok akademik çalışmaya konu olmuştur. Yapılan bu çalışma gümrük birliğinin Türkiye ekonomisi ve dış ticareti üzerindeki statik ve dinamik etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaçla Türkiye’nin dış ticaret açığı (net ihracat) üzerinde etkisi olduğu tahmin edilen AB ve Türkiye gayri safi yurt içi hasıla değerleri, AB’nin toplam dış ticaret miktarı, reel efektif döviz kuru değişkenleri ile zaman serisi analizi yapılmıştır. Yapılan ampirik analizlere göre Gümrük Birliği Anlaşması Türkiye’nin dış ticaret açığını artırmaktadır.

**ANAHTAR SÖZCÜKLER:** Gümrük Birliği, Dış Ticaret, Ekonomik Entegrasyon, Avrupa Birliği ve Türkiye, Gümrük Birliğinin Statik ve Dinamik Etkileri





## **ABSTRACT**

### **EFFECTS OF CUSTOMS'S UNION ON TURKEY'S FOREIGN TADE/ STATIC AND DYNAMIC EFFECTS**

Orhan ŞANLI

M.sc. Thesis, at Economy

Supervisor: Dr. İsmet ATEŞ

Customs union treaties are not expected to have positive or negative effect on each countries. The aim of the customs union is to liberalize and increase of foreign trade among the partner countries. However, in some cases the agreement between the parties may not give the result as expected on the basis of the agreement.

This study examines the changes on foreign trade as a result of the Customs Union agreement signed in 1995 by Turkey, which was in partnership application with the European Economic Community in 1959. The effects of the customs union agreement which was left behind twentieth year,on Turkey, have been subject to many academic studies. This study was prepared to the reveal static and dynamic effects of the customs union on the Turkish economy and foreign trade. For this purpose, a time series analysis was conducted with the EU and Turkey gross domestic product values, the total foreign trade volume of the EU and real effective exchange rate variables, which are estimated to have an impact on the foreign trade deficit (net exports) of Turkey. According to empirical analysis results, the Customs Union Agreement increases the foreign trade deficit of Turkey.

**KEYWORDS:** Customs Union, Foreign Trade, Economic Integration, European Union and Turkey, Static and Dynamic Effects of the Customs Union



## ÖNSÖZ

1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık başvurusu ile başlayan Türkiye-AB ilişkileri Ankara Antlaşması'nın 1963 yılında yürürlüğe girmesi ile farklı bir boyuta ulaşmıştır. Tam üyelik hedefine giden yolda gümrük birliği Türkiye ekonomisi ve dış ticareti üzerinde büyük bir öneme sahiptir. 1963 yılında Ankara Antlaşması ile başlayan ilk aşama, 1973 yılında Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile geçiş aşaması başlamış ve nihayet 1996 yılında Gümrük Birliği Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile son aşama olan gümrük birliği süreci tamamlanmış ve sistem işlemeye başlamıştır. 1996-2016 yılları itibariyle AB-Türkiye gümrük birliği sistemi yaklaşık 20 yılı geride bırakmış ve son zamanlarda da gündemde olan gümrük birliği anlaşması Türkiye ekonomisine ve dış ticaretine bu 20 yıllık süre içerisinde nasıl bir etkide bulunduğu bu çalışmada ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma süresince AB-Türkiye ilişkileri ve uluslararası iktisat alanında büyük tecrübe ve bilgi birikimine sahip olan ve aynı zamanda danışmanlığımı yapan sayın Doç. Dr. İsmet ATEŞ'e bana sağladığı büyük destek, bilgi paylaşımı ve katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez boyunca bana yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Funda ÇONDUR'a teşekkür ederim. Yine çalışma süresince bana destek ve katkılarını esirgemeyen saygı değer aile üyelerime ve değerli hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Orhan ŞANLI



# İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI..	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
ÖNSÖZ .....	xi
SİMGELER DİZİNİ.....	xvii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xix
TABLolar DİZİNİ .....	xxi
GİRİŞ.....	1
1. EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİSİ .....	4
1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı .....	4
1.2. Ekonomik Entegrasyonun Tarihçesi .....	5
1.3. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları.....	6
1.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi.....	7
1.3.2. Gümrük Birliği Antlaşması .....	8
1.3.3. Ortak Pazar .....	9
1.3.4. Ekonomik Birlik ve Parasal Birlik .....	9
1.3.5. Tam Ekonomik Birlik.....	10
2. GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ, TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	13
2.1. Gümrük Birliği'nin Tanımı ve Gümrük Birliğinin Teorik Altyapısı .....	13
2.2. Gümrük Birliğinin Hukuksal Altyapısı .....	14
2.3. Gümrük Birliği'nin Tarihsel Gelişimi.....	15
2.4. Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri .....	17
2.4.1. Üretim Etkisi .....	17
2.4.1.1. Olumlu üretim etkisi (Ticaret yaratıcı etki).....	18

2.4.1.2. Olumsuz üretim etkisi (Ticaret saptırıcı etki).....	20
2.4.2. Tüketim Etkisi .....	21
2.4.2.1. Olumlu tüketim etkisi .....	22
2.4.2.2. Olumsuz tüketim etkisi.....	23
2.4.3. Ticaret Hadlerine Etkisi.....	23
2.4.4. Kamu Gelirlerine Etkisi.....	24
2.5. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri .....	25
2.5.1. Olumlu Dinamik Etkiler .....	26
2.5.2. Olumsuz Dinamik Etkiler.....	27
2.5.3. Ölçek Ekonomileri Etkisi .....	27
2.5.4. Dışsal Ekonomiler Etkisi.....	28
2.5.5. Rekabet Artışı Etkisi .....	29
2.5.6. Teknolojik Gelişmeye Etkisi .....	30
2.5.7. Yatırımları Özendirme ve Sermaye Etkisi.....	31
2.6. Gümrük Birliğinin Başarı Koşulları .....	32
3. AVRUPA BİRLİĞİ, TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİ.....	34
3.1. Avrupa’da Birlik Oluşturma Çabalarının Tarihsel Gelişimi .....	34
3.2. Avrupa Birliği’nin Kuruluşu ve Tarihsel Gelişimi.....	36
3.2.1. Avrupa Kömür Çelik Topluluğu .....	36
3.2.2. Roma Antlaşması ve Avrupa Ekonomik Topluluğu.....	38
3.2.3. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM).....	39
3.2.4. Füzyon Antlaşması ve Avrupa Toplulukları .....	40
3.2.5. Gümrük Birliği .....	40
3.2.6. Avrupa Birliğinde İlk ve İkinci Genişleme .....	42
3.2.7. Avrupa Tek Senedi .....	43
3.2.8. Maastricht Antlaşması ve Avrupa Birliği.....	44

3.2.9. AB'deki son Genişleme Dalgası (2004-2007 Yılları) .....	45
3.2.10. Lizbon Antlaşması.....	46
3.3. Türkiye-AB İlişkilerinin Başlangıcı.....	48
3.3.1. Tam Adaylık Hedefine Giden Yolda Gümrük Birliği.....	49
3.3.2. Ankara Antlaşması ve Hazırlık Dönemi .....	51
3.3.3. Katma Protokol ve Geçiş Dönem.....	52
3.3.4. Türkiye AET İlişkilerinde Duraksama Dönemi .....	55
3.3.5. Türkiye AET İlişkilerinde 1980 Sonrası Yeni Dönem.....	56
3.3.6. Türkiye'nin AET'ye Tam Üyelik Başvurusu (1987 Yılı) .....	56
3.3.7. Gümrük Birliği Antlaşması ve Son Dönem .....	57
3.3.7.1. Gümrük birliği antlaşmasının kapsamı.....	59
3.3.8. Helsinki Zirvesi ve Türkiye'nin Aday Ülke Konumu .....	60
3.3.9. Katılım Müzakereleri ve Türkiye-AB İlişkilerinde Son Gelişmeler .....	62
4. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE VE DIŞ TİCARET YAPISINA ETKİLERİ (STATİK VE DİNAMİK ETKİLER) .....	65
4.1. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri .....	65
4.1.1. Statik Etkiler.....	66
4.1.1.1. Üretim Etkisi .....	66
4.1.1.2. Ticaret Yaratıcı Etki .....	66
4.1.1.3. Ticaret saptırıcı etki.....	74
4.1.1.4. Tüketim etkisi.....	80
4.1.1.5. Dış ticaret hadlerine etkisi.....	83
4.1.1.6. Kamu gelirleri etkisi.....	87
4.1.2. Dinamik Etkiler .....	90
4.1.2.1 Ölçek ekonomileri etkisi .....	90
4.1.2.2. Dışsal ekonomiler etkisi .....	91
4.1.2.3. Rekabet Artışı Etkisi .....	92

4.1.2.4. Teknolojik gelişmeye etkisi.....	95
4.1.2.5. Yatırımları özendirme etkisi.....	98
4.2. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi.....	102
5. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET AÇIĞI ÜZERİNE BİR EKONOMETRİK ANALİZ.....	106
5.1. Araştırmanın Yöntemi.....	106
5.2. Model.....	107
5.3. Duraganlık Testi: ADF-PP Birim Kök Testleri.....	107
5.4. Granger Nedensellik Testi.....	111
5.5. En Küçük Kareler (EKK) Tahmini.....	113
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	119
KAYNAKLAR.....	127
ÖZGEÇMİŞ.....	141



## SİMGELER DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey-Fuller Test
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
APEC	: Asia-Pasific Economic Cooperation
ASEAN	: Association Of Southeast Asian Nations
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
DB	: Dünya Bankası
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTA.	: Dış Ticaret Açığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EFTA	: European Free Trade Association
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EKK	: En Küçük Kareler
EURATOM	: European Atomic Energy Community
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GB	: Gümrük Birliği
GDP	: Gross Domestic Product
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund
İİB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İİT	: İslam İşbiriği Teşkilatı

İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz İşbirliği Örgütü
KİT	: Karadeniz İşbirliği Teşkilatı
NAFTA	: The North American Free Trade Agreement
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OECD	: Organization for Economic Co-operation and Development
OKK	: Ortaklık Konseyi Kararı
OPEC	: Organization Of Petroleum Exporting Countries
PP	: Philips Perron Test
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDT	: Toplam Dış Ticaret

## ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Türkiye'nin GB Öncesi ve Sonrası Toplam İhracat ve İthalatındaki Büyüme Oranları .....	70
Şekil 4.2. Türkiye'nin AB'ye Yaptığı İhracat Ve İthalatın Yıllık Ortalama Değişim Oranları.....	74
Şekil 4.3. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin AB ve AB Dışı Ülkelerle Yaptığı İhracat ve İthalatındaki Dönemsel Değişim Oranları .....	79
Şekil 4.4. Türkiye'nin Dünya Rekabet Edilebilirlik Sıralamasındaki Değişim .....	94
Şekil 4.5. ARGE Harcamalarının GDP'ye Oranındaki(%) Değişim .....	97
Şekil 4.6. Yabancı Sermaye Girişlerinin GDP'ye Oranındaki Değişim .....	102
Şekil 4.7. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye-AB Dış Ticareti.....	104
Şekil 5.1. Hataların Normal Dağılım Testi Sonuçları .....	114



## TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları ve Özellikleri.....	11
Tablo 2.1. Gümrük Birliğinin Olumlu Ticaret (Ticaret Yaratıcı) Etkisi .....	19
Tablo 2.2. Gümrük Birliğinin Olumsuz Ticaret (Ticaret Saptırıcı) Etkisi .....	20
Tablo 2.3. Türkiye'nin Dış Ticaret Vergilerinin GSMH İçindeki Payı(%) .....	25
Tablo 3.1. Katma Protokolün Kapsamı .....	54
Tablo 4.1. 1980-2016 Dönemleri Arası Türkiye'nin Toplam İhracatı ve İthalatı (Bin \$) .....	68
Tablo 4.2. Türkiye'nin AB İle Yaptığı Dış Ticareti (Bin \$, %) .....	71
Tablo 4.3. Türkiye'nin AB Dışındaki Bazı Ülke Gruplarına Yaptığı İhracat (Milyon \$) .....	76
Tablo 4.4. Türkiye'nin AB Dışındaki Bazı Ülke Gruplarından Yaptığı İthalat (Milyon \$) .....	78
Tablo 4.5. Türkiye'nin Toplam İhracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı(\$) .....	81
Tablo 4.6. Türkiye'nin Toplam İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı(\$) .....	82
Tablo 4.7. Türkiye'nin İhracatının Sektörel Görünümü (Milyon \$) .....	84
Tablo 4.8. Türkiye'nin İthalatının Sektörel Görünümü (Milyon \$) .....	86
Tablo 4.9. 1994-2015 Türkiye'nin GSYİH, Toplam Vergi Gelirleri ve Dış Ticaret Vergi Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı (% , BİN TL) .....	89
Tablo 4.10. Seçilmiş Bazı Ülkelerin 1998-2016 Arası Küresel Rekabet Edebilirlik Sıralaması .....	93
Tablo 4.11. ARGE Harcamalarının GDP'ye Oranı % (1996-2014) .....	96
Tablo 4.12. Türkiye, AB ve Dünya Ortalaması Fiili Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri(Milyon \$) .....	100
Tablo 4.13. Türkiye, AB ve Dünya Ortalaması Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin GDP'ye Oranı(%) .....	101
Tablo 5.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları .....	109
Tablo 5.2. PP Birim Kök Testi Sonuçları.....	110

Tablo 5.3. Granger Nedensellik Sonuçları .....	112
Tablo 5.4. Çoklu Doğrusal Bağını Sorunu Test Sonuçları .....	113
Tablo 5.5. Değişen Varyans Test Sonuçları .....	114
Tablo 5.6. EKK Tahmin Sonuçları.....	115

## GİRİŞ

Gümrük Birliği, Türkiye ile Avrupa Birliği'nin ticari ilişkileri bakımından en önemli adımdır. Avrupa Birliği'ne üye olmadığı halde gümrük birliğine taraf olan üç ülkeden biridir Türkiye. Yaklaşık 58 yıla yaklaşan Türkiye-AB ilişkileri açısından bir dönüm noktası olan Gümrük Birliği kapsamlı bir ticari bütünleşme özelliği göstermektedir.

Gümrük birliği taraf ülkeler arasında ticareti kısıtlayan yada engelleyen her türlü tarife yada kotaların kaldırılmasını içerir. Özünde mal ve hizmet ticaretini kısıtlayan her türlü engelin ortadan kaldırılmasını ifade etse de Gümrük Birliği taraflar arasındaki anlaşmanın ve şartlarının boyutuna göre bütün mal ve hizmeti kapsamayabilir. Bazı ürün ve hizmet grupları anlaşmaya göre gümrük birliği anlaşmasının dışında tutulabilir. Yine gümrük birliği taraflar arasında her türlü tarife ve kotaların kaldırılmasını ifade ederken üçüncü ülkelere karşıda kabul edilen ürün ve hizmetler de ortak tarife yada kota uygulanmasını ifade eder.

Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık başvurusu 1963 yılında Ankara Antlaşması ile kabul edilmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu Türkiye'nin gümrük birliğine uyumu için üç aşama belirtmiştir. Bunlardan ilki 1963 yılında imzalanan ve hazırlık aşaması olarak kabul edilen Ankara Antlaşması'dır. Daha sonra 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile geçiş aşaması başlamıştır. Son olarak da 1995 de imzalanan ve 1 ocak 1996 da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması ile Türkiye - AB arasında serbest ticaretin önü açılmıştır.

Türkiye AB'ye üye olmayıp da gümrük birliğine taraf olan ilk ülkelerdendir. Bu sürecin başlamasıyla iki tarafında ticari ve ekonomik kazanımlar elde edeceği amaçlanmıştır. Fakat anlaşmanın başlamasıyla Türkiye'nin gümrük birliğine taraf olması sonucunda ticaretini nasıl etkilediği konusunda yapılan çalışmalar hız kazanmış ve bu konuda bir çok tartışma gündeme gelmiştir. Bu antlaşma Türkiye'nin lehine mi yoksa aleyhine mi sonuçlandığı konusunda tartışmalar gün geçtikçe artmaktadır.

Bu çalışma gümrük birliği anlaşmasının üzerinden 2016 yılı itibariyle tam 20 yıl geçmişken anlaşmanın Türkiye'nin dış ticaretine olan etkisini gözlemlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla gümrük birliği öncesi Türkiye-AB

arasındaki dış ticaret ile gümrük birliği sonrası Türkiye-AB arasındaki dış ticaret rakamları ve oranları gözlemlenmiştir. Türkiye'nin 1996 yılından sonra dış ticaretinde bir yön kayması oldu mu?, bu anlaşma Türkiye lehine sonuçlandı mı?, gibi çeşitli sorulara cevaplar aranmıştır.

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretine olan etkisi konusunun incelenme sebebi son zamanlarda akademik çalışmalarda, araştırmalarda, tv programlarında tartışılmaya başlanan bu anlaşmanın gerçekten de Türkiye adına nasıl bir etkisi olduğunun incelenmesidir. Bu konuda yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Fakat 1996-2016 yılları arasında yürürlüğe girmesi ile 20 yılı geride bırakan bu anlaşmanın bu süre içinde etkisinin incelenmesi gerektiği düşünülmüş ve 20 yıllık süreç bir gözlem yapabilmek ve doğru sonuçları elde edebilmek için yeterli bir süre olarak kabul edilmiştir.

Son zamanlarda Türkiye-AB üyelik sürecinde çok çeşitli ve yeni adımlar atılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Avrupa Birliği yolunda ilerlemesinin en önemli sebeplerinden biri de hiç şüphesiz ekonomik amaçtır. Bu doğrultuda dış ticaret oldukça önemli bir hale gelmektedir. Bundan yola çıkarak gümrük birliği Türkiye-AB ilişkilerinin boyutunun incelenmesinde de çok önemli bir faktördür. Dış ticaretin yönü, hacmi, miktarı gibi durumların tespiti Türkiye-AB ilişkileri açısından da önem arz etmektedir.

Bu konunun tez konusu olarak seçilmesinin bir başka nedeni de son zamanlarda Türkiye'nin dış ticaretinin yönünün değiştiğine yönelik tespitlerin, araştırmaların hız kazanmasıdır. Kimi ekonomistlere göre Türkiye yönünü Orta Doğu'ya çevirmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu durum dış ticarete de geçerli olması gerekir. İşte 1996 yılından sonra gümrük birliğinin yürürlüğe girmesi ile dış ticaret AB'den başka bölgelere kaydı mı?, yoksa Avrupa Birliği'ne olan ticaret miktar ve hacim olarak sürekli artıyor mu?, gibi çeşitli sorular içinde bir ışık olması amaçlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde gümrük birliğini içerisine alan ekonomik bütünleşme teorisi ele alınmıştır. Ekonomik entegrasyonun teoride ne olduğu, dünyadaki örnekleri ele alınmış ve tarihesinden bahsedilmiştir. Daha sonra ekonomik bütünleşmenin aşamaları ele alınarak ayrı ayrı açıklanmıştır.



İkinci bölümde gümrük birliğinin tanımı, teorideki yeri, tarihçesi ve dünyadaki örnekleri ele alınmıştır. Yine bu bölümde gümrük birliğinin beklenen statik ve dinamik etkileri ayrı ayrı ele alınarak çeşitli etkilerinden bahsedilmiştir. Son olarak gümrük birliğinin başarı koşullarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm Türkiye-AB İlişkilerinin tarihi, Avrupa Birliği'nin kuruluşu, gelişmesi ve günümüz itibari ile geldiği son nokta ayrı ayrı ele alınmıştır. Ankara Antlaşması ile başlayan Türkiye-AB ilişkilerinin 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşması ve 2016 yılı itibari ile üyelik ve ticari ilişkilerin geldiği son nokta ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise Gümrük birliği öncesi ve sonrası Türkiye-AB arasındaki ticari rakamları ihracat ve ithalat başlıkları altında ayrı ayrı rakamlarla karşılaştırılmıştır. Yine ticaretteki değişme rakamsal olarak gözlemlenmeye çalışılırken ticarete konu olan ürün gruplarında 1996 yılı ve öncesi nasıl bir farklılık olduğu ele alınmıştır. Yine aynı bölümde gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerinin Türkiye ekonomisine ve dış ticaretine yansımalarına yer verilmiştir.

Beşinci bölümde gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkisini gözlemek amacıyla ekonometrik analiz yapılmıştır. Buradaki amaç 1995 yılına bir kukla değişken koyarak bu tarih den önce ve sonrası arasında Türkiye'nin toplam net ihracatında bir değişme olup olmadığı gözlemlemektir. Zaman serisi analizi ile yapılan bu analizde Türkiye'nin dış ticaret açığı yani net ihracatı etkilediği tahmin edilen AB ve Türkiye'nin gayri safi yurt içi hasıla değerleri, reel efektif döviz kuru ve AB'nin toplam dış ticaret miktarları arasında granger nedensellik testi, EKK tahmini yapılmıştır.

Tezin sonuç kısmında çalışmanın bütünü ve ekonometrik analiz sonucu elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır. Gümrük birliğinin Türkiye'nin toplam dış ticaretinde nasıl bir etkiye yol açtığından bahsedilmiş ve bundan sonra Türkiye'nin uygulamasında yarar sağlayacağı tahmin edilen politika ve önerilere yer verilmiştir.

# 1. EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİSİ

Entegrasyonun bir çok çeşidi vardır. Anlam olarak entegrasyon ülkelerin siyasi, sosyal, ekonomik veya askeri amaçlı bir araya gelerek aralarında bir anlaşma vasıtasıyla ortak hareket edilmesidir. En önemli entegrasyon hareketlerinden biride ekonomik entegrasyondur. Çeşitli aşamalardan oluşan ekonomik entegrasyon ülkeleri bir araya getiren en önemli bütünleşme hareketlerinden biridir.

## 1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı

Coğrafi olarak birbirine yakın ülkeler dış ticaretlerini geliştirmek amacıyla bütünleşme yada ticari anlaşma yollarına başvurabilirler. Coğrafi yakınlık iktisadi birleşmelerin temel nedenlerinden birini oluşturabilir. Dünya üzerinde kurulan bütünleşme hareketlerinin önemli kısmı bölgesel olarak kurulmuştur (Kakıcı, 2006: 4).

İktisadi birleşme teorik olarak dinamik ve statik olarak iki şekilde incelenebilir. Dinamik olarak iktisadi birleşme anlaşmaya taraf ülkelerin yani üye ülkelerin arasında ekonomik olarak var olan sınırların kademeli olarak ortadan kaldırılarak farklı ekonomilerin ortak bir çatı altında hareket etmesini sağlamaktır. Statik anlamda iktisadi birleşme ise ekonomiyi oluşturan ulusal unsurların ayrı ayrı değerlendirmeden yada ekonomik olarak sınırlara ayrılmadan bir bütün olarak işlev görmesidir (Penkth, 1994: 52).

Ekonomik entegrasyon anlaşmalı ülkelerin arasındaki kısıtlamaların daraltılması ile ilgilidir. Ekonomik entegrasyon bir süreç ve bir devlet olarak hareket etme gereğidir. Siyasi ve ekonomik olarak farklı uluslara ait devletlerin ortak bir kural ve anlaşmalar çerçevesinde hareket etmesidir entegrasyon süreci (Balassa, 1961: 3-4). Farklı bir ifade ile ekonomik entegrasyon süreci bir bölgedeki ticari kısıtların yok olmasıdır.

Entegrasyonun asıl amacı iki veya daha fazla ülke arasındaki ticaretin önünde var olan bütün engel ve kısıtlamaların ortadan kaldırılmasıdır. Yine ekonomik entegrasyon teorisinin asıl kilit noktası ticari engellerin azaltılması, ortak bir yapı oluşturulması ve bir bütünleşme hedefidir (Allen, 1963: 450).

Çeşitli ülkelerin bölgesel bir yapı içerisinde ticaretin serbestleşmesi ve o bölgede ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını ifade eden entegrasyon kavramı siyasi olarak bağımsız fakat ülkelerin ekonomik olarak birbirine bağımlı hale gelerek bir bütün olarak hareket etmesini ifade eder (İncekara, 1995: 60). Hızla globalleşen dünya da geri kalmamak, sanayi devrimini bir an önce yaşamak ve sanayi güçlerini artırmak amacıyla gelişmiş ülkelerin üretimde yeterince verimli olamaması, gelişmekte olan ülkeler ise uluslararası rekabete dayanabilmeleri ve bir an önce kalkınabilmeleri amacıyla entegrasyon yoluna başvururlar (Uyar, 2007 A: 2).

Ülkelerin entegrasyon sürecine yönelmelerinin nedeni birleşerek bir güç haline gelip gün geçtikçe zorlaşan rekabet şartlarına dayanabilmek, verimliliği artırmak, bölgesel ve ekonomik bir güç haline gelebilmektir (Şanlı, 2008: 13).

Uluslararası ekonomik entegrasyon teorileri üye ülkeler arasında oluşabilecek çıkar çatışmalarının, rekabet kavgasının ve daha bir çok ekonomik ve siyasal sorunların ortadan kalkmasına etkisi olacağını varsaymaktadır. Taraflar arasında oluşan karşılıklı çıkar ve bağımlılık ilişkileri uluslararası alanda çıkabilecek anlaşmazlıkların sonlanmasına, üyelerin birbirlerine karşı daha saygılı ve anlayışlı hareket etmesine neden olacaktır. Bu gibi çeşitli sebepler dünya devletlerinin bir araya gelerek siyasi, askeri veya ekonomik olarak entegrasyon oluşturmalarına neden olan faktörler arasında yer almaktadır (Sandıklı, 2012: 141).

## **1.2. Ekonomik Entegrasyonun Tarihçesi**

Ekonomik entegrasyon kavramı bazı bilim dallarıyla karşılaştırıldığında oldukça yeni bir kavramdır. Fakat ekonomik entegrasyon kavramı ekonomi biliminden önce bir çok alanda oldukça uzun geçmişe sahiptir. 1940'lı yıllara kadar uluslararası ticarete yada gümrük birliği teorisinde herhangi bir yerde kullanılmamıştır (Samaratunga & Weerasinghe, 2002: 170). İlk defa endüstri kuruluşlar için firmaların kombinasyonunu ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Yani oldukça yeni bir kavram olarak düşünülebilir (Myrdal, 1956: 9).

Uluslararası ekonomik bütünleşmeye yönelik en büyük adımlar 20. yüzyıl içinde özellikle 1. Dünya Savaşından hemen sonra olmuş ve bu gelişmelerin patlama noktası ise 2. Dünya Savaşı ile olmuştur. Bu dönemler dünya da sıcak ve soğuk savaşların had safhaya ulaştığı, rekabetin artmaya başladığı ve kendilerini

küresel dünyanın dışında tutmayı kabul etmeyen anlayışların hakim olduğu oldukça çalkantılı dönemlerdir. Böyle bir durumda ülkeler tek başlarına hızla küreselleşen dünyada yer alamayacaklarını anladıkları için bölgesel ve uluslararası işbirliğine dayalı ekonomik, siyasi, askeri işbirlikleri kurmaya başlamışlardır (Hepaktan ve Çınar, 2011: 68).

1940'lı yıllar itibariyle dünya da bloklaşmaların artması hiç şüphesiz ekonomik entegrasyon kavramını teoriden uygulamaya geçiren nedenlerden biri olmuştur. Dünya ticaretinin önündeki sıkıntıların giderilmesi ve anlaşmazlıkların çözülmesi için kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) gibi örgütler ekonomik bütünleşmenin uygulamadaki ilk örnekleridir. Yine savaştan sonra yerle bir olan Avrupa'nın tekrar inşası için bazı uluslararası ekonomik kuruluşlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Dünya da kurulan bu ekonomik entegrasyon hareketlerinin içinde en gelişmiş olanı Avrupa Birliği'dir. 2000'li yıllardan sonra Avrupa Birliği'nin parasal ve ekonomik birliğine geçmesi birliğin tam ekonomik bütünleşmeyi yakaladığını göstermektedir (Delegation of the European Union to Turkey, 2006).

Ekonomik bütünleşmenin çeşitli aşamaları vardır. Bu aşamalar bütünleşmenin derecesini gösterir. İkinci Dünya savaşı ile literatüre yeni giren ekonomik bütünleşmenin kabul görmüş aşamaları şu şekildedir (Balassa, 1973:2):

- 1: Serbest Ticaret Bölgesi,
- 2: Gümrük Birliği,
- 3: Ortak Pazar
- 4: Ekonomik ve Parasal Birlik
- 5: Tam Ekonomik Birlik.

### **1.3. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları**

Ekonomik entegrasyon teoride beş aşamadan oluşmaktadır. Ekonomik entegrasyonun en yalın hali serbest ticaret bölgesi iken en gelişmiş aşaması tam ekonomik birlik aşamasıdır. Ekonomik entegrasyonun her aşaması birbirinden farklı özelliklere sahiptir.

### 1.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgesi ekonomik entegrasyonun en yalın ve ilk halidir. Serbest ticaret bölgesinin bir özelliği taraf ülkeler aralarında anlaşarak bazı mal ve hizmetlerde ticaretin önünü kapatacak tarife ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasıdır (Jovanovic, 1993: 9). Serbest ticaret bölgesinin bir diğer özelliği anlaşmaya taraf ülkeler, serbest ticaret bölgesinin dışında kalan ülkelere karşı ticarete ortak hareket etmezler. Her ülke üçüncü ülkelere karşı kendi ticaret politika ve vergilerini uygularlar. Ekonomik entegrasyonun en basit aşaması olan serbest ticaret bölgesinde taraf ülkelerin politikalarının yada kurumlarının işbirliği, büyüklüğü veya uyumlaştırılması söz konusu değildir. Buradaki amaç taraflar arasında ilk olarak ticareti kısıtlayan tarife yada vergilerin kaldırılarak bölge içinde serbest ticaretin önünü açmaktır (Efendioğlu, 2011: 6).

Serbest ticaret bölgelerinde taraf ülkeler birbirleri arasında olan mal ve hizmet ticaretine karşı ortak hareket etmektedirler. Fakat üçüncü ülkelerle yapılan ticarete ülkeler kendi politikalarına göre hareket ederler. Ortak serbest bir pazarın oluşturulması hedef olarak görülmektedir. Serbest ticaret bölgesine verilebilecek iyi örneklerden biri de Ameri, Kanada ve Meksika tarafından 1993 yılında kurulan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşmasıdır (NAFTA)'dır (Sadek, 2013: 134).

Bu aşamada ticaretin serbestleştirilmesi tüm mal ve hizmetlerde olabileceği gibi sınırlı sayıda ürün yada mal grubu veya belli bir sektör içinde oluşturulabilir. Örneğin Avrupa Birliği'nde tüm ekonomik faaliyetler için serbest ticaret uygulanır. Fakat Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) bölgesinde bazı sektörler için ticaretin serbestleştirilmesi geçerli olabilmektedir. Başka bir örnek ise Avrupa Kömür Çelik Topluluğu döneminde bazı ürün grupları için serbest ticaret uygulanmıştır (Eroğlu, 2006: 8).

Serbest ticaret bölgesinin uygulama da bazı sorunları vardır. Bu sorunlardan en önemlisi de anlaşmaya taraf ülkelerin üçüncü ülkelerle yapacağı ticarete kendilerinin belirledikleri tarife yada vergi oranını uyguladıkları için ticaret akımları olumsuz yönde etkilenmektedir. Örneğin tarifelerin üçüncü ülkelere farklı şekilde uygulanması sonucu üçüncü ülkelerden yapılan ithalat önce tarife oranı düşük ülkeye oradan da yüksek tarife uygulayan ülkeye gönderilir. Bu durum üçüncü ülkelere yüksek gümrük tarifesi uygulayan ülkelerin önemli derecede vergi geliri kaybetmelerine yol açmaktadır (Efendioğlu, 2011: 6).

### 1.3.2. Gümrük Birliği Antlaşması

Gümrük birlikleri günümüzde uygulamada en çok rastlanan iktisadi entegrasyonun aşamalarından biridir. Serbest ticaret bölgesinden daha kapsamlı ve serbest ticaretin önünü oldukça açan uygulama alanı dünyada geniş olan bir entegrasyon aşamasıdır. Avrupa Birliği gümrük birliğinin en iyi uygulandığı entegrasyon örneklerinden biridir. Ticaret anlaşmalarının bir şekli olan gümrük birliklerinde taraf ülkeler arasında mal ticaretinin önündeki bütün tarife, miktar veya vergi engellerinin kaldırılmasının yanında dünyanın geri kalan üçüncü ülkelere karşı da ithalatta ortak bir ticaret politikasının yürütülmesi şeklinde uygulanır. Bu özelliği gümrük birliğini serbest ticaret bölgesi uygulamasından ayırmaktadır (Andriamananjara, 2012: 111).

Gümrük birliğinin tam ve sorunsuz şekilde taraflar arasında işleyebilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar (Viner, 1950: 5);

- Taraf ülkelerin birbirleri ile olan ticaretlerinde bütün tarife, vergi yada kotaları kaldırmaları gerekmektedir.

- Tarafların üçüncü ülkelerle yapacakları ticarete ortak bir gümrük tarifesi belirlemeleri gerekmektedir.

- Gümrüklerden sağlanan vergi gelirlerinin dağıtımının yapılması gerekmektedir.

Buradan da anlaşılacağı üzere ekonomik entegrasyonun bir diğer aşaması olan gümrük birliklerinde en önemli kural, tarafların herhangi bir kısıtlamaya yada kotaya tabi olmadan aralarında serbest ticaretin kusursuz şekilde işleminin yanında serbest ticaret bölgesi aşamasının bir basamak önüne geçerek üçüncü ülkelere karşı ticarete ortak ticaret politikalarının belirlenmesidir.

Gümrük birliği anlaşmalarında serbest ticaret bölgesinde olduğu gibi sadece mal piyasasında bütünleşme ve ortak politika yürütülmesi söz konusudur. Üretim faktörlerinin yada ekonomi politikalarının birbirleri ile uyumu söz konusu değildir. Uygulama alanı oldukça yaygın olan bu etegrasyon aşamasının ilk örneği 1834 yılında uygulanmaya başlanan Alman Gümrük Birliği'dir. Daha sonra 1932 yılında Hollanda, Belçika ve Belarus arasında yapılan Benelük Gümrük birliği ile 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu tarafından kurulan gümrük birlikleri de bu aşamanın ilk örneklerinden sayılır (Bayraktutan, 2007: 15-16-17).

### **1.3.3. Ortak Pazar**

Ortak Pazar, gümrük birliği aşamasından daha ileri bir ekonomik entegrasyon aşamasıdır. Gümrük birliğinde olduğu gibi taraf ülkeler arasında her türlü mal ticaretinde serbestliği gerektirir ve tarife, miktar kısıtlaması yada vergilerin kaldırıldığı bir uygulamadır. Ortak Pazar gümrük birliğine benzeyen bu özelliği dışında ek olarak üretim faktörlerinin hepsinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımını ve buna engel olacak her türlü kısıtlamanın kaldırıldığı bir uygulamadır. Bunun yanında üçüncü ülkelerle yapılan ticarete ortak bir gümrük tarifesi belirlenerek ortak ticari politikalara göre hareket edilir (Arguello, 2000: 5).

Emek, sermaye, doğal kaynak gibi üretim faktörlerinin bölge içinde serbest dolaşımı sayesinde sermaye ortak pazar içinde kazancını daha fazla artıracak uygun ortamı bulurken emek de yine bölge içerisinde istediği yerde çalışma ve kazanma imkanını elde etmektedir. Dolayısıyla üretim, kar, ticaret bir ülke yada küçük bir bölge de sıkışıp kalmazken ortak pazar içerisinde sürekli hareket ederek her yere dağılabilmektedir. Bölge içinde mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sayesinde de kaynak kullanımı daha etkin hale gelirken, bölgenin daha eşit şartlarda gelişmesine ve rekabet edebilmesine de olanak sağlamış olur (Baydur ve Süslü, 2004: 234). Ortak pazarın en başarılı örneği ise Avrupa Birliği'dir.

### **1.3.4. Ekonomik Birlik ve Parasal Birlik**

İktisadi bütünleşmenin bir diğer aşaması olan ekonomik birlik ortak pazardan daha gelişmiş bir aşamadır. Ekonomik birlik tarafların arasında ortak pazar ilkelerinin yanı sıra mali, endüstriyel, parasal gibi bir çok ekonomi politikaların birleştirilip ortak bir kurul tarafından yürütülmesini ifade eder (Jovanović, 1993: 9). Ekonomik birlik taraf ülkelerin bazı makro ekonomik politikalarına bir etkiyi ifade eder. Örneđin ekonomik birlik aşamasında ortak bir para birimi ve ortak bir bankacılık sisteminin kurulması ile üye ülkelerin makro ekonomik politikalarının ve ortak maliye politikalarının bir kuruma devredilmesi ile entegrasyon daha ileri bir boyuta ulaşır (Özkan ve Emsan, 2007: 51).

Ekonomik ve parasal birlik aşamasında üye ülkelerin kendi para ve maliye politikalarını belirleme hakları vardır. Fakat bu durum birliğin çıkarlarına ve birliğin geneline ters düşmemesi şartıyla yapılmaktadır. Üye devletlerin her ne

kadar kendi bağımsız para ve maliye politikalarını uygulama hakları olsa da birliğin çıkarları ile ters düşmemesi gerektiği için bağımsızlıklarını kısmen yitirirler. Ekonomik birliğe örnek olarak Afrika'da 1975 yılında kurulan Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu verilebilir (Karluk, 1998: 401).

Ekonomik ve parasal birlik aşamasında tam ekonomik birliğin sağlanması için gerekli olan alt yapı tamamlanır. Üyeler makro ekonomi politikalarının belirlenmesinde kendi bağımsızlıklarını büyük ölçüde yitirirken bölge de bunun kontrolünü sağlayan bir mekanizma kurulur. Bu mekanizma ise ortak para ve ortak merkez bankasıdır. Böyle bir durum oluştuğunda her ülke sanki bir devletin çeşitli bölgeleri gibi ve tek merkezden yönetiliyor gibi bir sonuç oluşur.

Ekonomik ve parasal birlik aşaması kısmen parasal birliğin olduğu bir aşamadır. Parasal birlik ise üye devletlerin ulusal paralarının sabit kura göre ayarlayıp ortak merkez bankası ile ortak paraya geçerek üçüncü ülkelere karşı ortak kurun belirlenmesi aşamasını ifade eder (Özpençe, 2008: 12).

### **1.3.5. Tam Ekonomik Birlik**

Tam ekonomik birlik ekonomik entegrasyon aşamalarının en son ve en gelişmiş halidir. Bu aşama da sadece ekonomi kurumlarının birleşmesi yada sadece ekonomiye yönelik entegrasyonun oluşması değil, bunun yanında siyasi, sosyal, kültürel ve güvenliğe dayalı tam bir ekonomik birliğe geçilmesi hedeflenir (Efendioğlu, 2011: 9).

Bu aşama da ortak merkez bankasının kurulması, ortak para birimine geçilmesi sonucu üye devletler artık kendi faiz oranlarını veya para, maliye politikalarını bağımsız olarak belirleyemezler. Tam ekonomik birlik ekonomik birliğin ileriki aşamasıdır ve aralarında çok aşırı bir fark yoktur. Ekonomik birlik aşamasında taraf ülkeler ortak ekonomi politikası ile hareket ederken tam ekonomik birlik de makro ekonomik kurumlar ve politikalar ortak belirlenmiş bir üst kuruma devredilir. Yani tam ekonomik birlik aşamasında taraf devletler bağımsızlıklarını ekonomik birlik aşamasındakinden daha büyük ölçüde yitirmiş olurlar. Artık ulusalcılıktan daha çok uluslararası bir ekonomi anlayışı hakim olmaktadır (Pelkmans, 2001: 8).

Avrupa birliği günümüzde ortak merkez bankasının olması, ortak para birimi ile hareket etmesi ve 1993 yılında Maastricht antlaşması ile siyasi olarak da



ortak kararlar alınması nedeniyle ileri ekonomik bütünleşmeye oldukça iyi bir örnektir. Avrupa birliği sadece ekonomik değil aynı zamanda güvenlik, çevre, kültür, toplum, siyasi gibi bir çok alanda ortak çalışmalar yürütmektedir.

Aşağıdaki tablo 1.1 de görüldüğü gibi ekonomik entegrasyon beş aşamadan oluşmaktadır. Ekonomik entegrasyonun en yalın hali serbest ticaret bölgesidir. Serbest ticaret bölgesinde bölge içinde gümrüksüz ve kotasız serbest ticaret, birlik dışında ise bağımsız hareket edilir. Buna ek olarak bölge dışı ticarete ortak gümrük tarifesi gümrük birliği aşamasında vardır. En gelişmiş ekonomik entegrasyon aşaması tam ekonomik birliktir. Bu aşamada birlik içinde üretim faktörlerinin dolaşımı serbestken aynı zamanda ortak ekonomi politikaları benimsenmektedir. Bölge içinde serbest ticaret, ortak para kullanımı, ortak ekonomi politikaları ile tek bir devletmiş gibi hareket edilir.

Tablo 1.1. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları ve Özellikleri

<b>Entegrasyon Çeşitleri</b>	<b>Tarife ve Kotaların Kaldırılması</b>	<b>Ortak Gümrük Tarifesi</b>	<b>Üretim Faktörlerinin Serbestleşmesi</b>	<b>Ekonomi Politikalarının Uyumlaştırılması</b>	<b>Ortak Ekonomi Politikası</b>
Serbest Ticaret Bölgesi	EVET				
Gümrük Birliği	EVET	EVET			
Ortak Pazar	EVET	EVET	EVET		
Ekonomik ve Parasal Birlik	EVET	EVET	EVET	EVET	
Tam Ekonomik Birlik	EVET	EVET	EVET	EVET	EVET

**Kaynak:** Jovanić, 1993:10, Tablo tarafınca hazırlanmıştır.

20. yüzyıl başlarından itibaren hız kazanan ekonomik bütünleşme süreci hemen hemen bütün ülkelerde etkisini göstermiştir. Özellikle gelişmiş ülkeler daha fazla rekabet edebilme ve üretimlerini artırmak amacıyla bölgesel ve kitlesel ekonomik btnleşmelere önem vermişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler ise bir an önce sanayileri kalkındırabilmek ve gelişmiş ülkelerin standartlarını yakalayabilmek için uluslararası ekonomik btnleşmelerden uzak kalmamışlardır.

## 2. GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ, TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Gümrük birlikleri uygulamada yaygın bir ekonomik enregrasyon sürecidir. Günümüzde gümrük birliğini en iyi uygulayan bölgelerden biri Avrupa Birliği'dir. Gümrük birlikleri teoride çok eskiye dayanmamaktadır. 20. Yüzyılın ortalarından sonra literatüre girdiyse de uygulamada ilk örnekleri 1800 li yılların ortalarına dayanmaktadır. 1834 yılında uygulanan Alman Gümrük Birliği, gümrük birliğinin uygulamadaki ilk örneklerinden kabul edilir. Gümrük birliği teorisini geliştiren iktisatçı Jacop Viner'dir.

### 2.1. Gümrük Birliği'nin Tanımı ve Gümrük Birliğinin Teorik Altyapısı

Gümrük birliği uygulama da oldukça yaygın olan bir entegrasyon aşamasıdır. Ekonomik açıdan ülkelerin uygulamaya koyduğu gümrük birliği yenilenmeye, gelişmeye katkı sağlayan bir yöntemdir (Kakıcı, 2006: 11). Gümrük birliği teorisi ilk defa Viner tarafından geliştirilmiştir. Viner, "Gümrük Birliği Sorunu" adlı kitabında ilk defa günümüzde oldukça yaygın olan bu süreç hakkında bilgi vermiştir. Viner'e göre, gümrük birliği statik ve dinamik olmak üzere iki etkiye sahiptir. Bu durumu da gümrük birliği sonrası üye ülkelerin kazançları yada kayıplarını inceleyerek teoriye katmıştır (Halıcıoğlu, 1996: 18).

Gümrük birliği literatürde iki veya daha fazla ülkenin anlaşarak bazı veya tüm malların ticaretinde karşılıklı olarak bütün tarife ve ticari kısıtlamaların kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı da ortak gümrük tarifesi ile hareket edilmesidir. Gümrük birliği ticaretin serbestleştirilmesi ve her türlü engelin kaldırılmasını ifade eder (Pomfret, 2014: 49).

Viner çalışmasında gümrük birliğinin oluşması için yerine getirilmesi gereken bir kaç maddeden oluşan koşulları sıralamıştır (Robson, 1998: 123). Bu koşullar ;

- ✓ Taraf ülkeler arasındaki ticarete tarifeler kaldırılması
- ✓ Üçüncü ülkelere karşı ortak tarife belirlenmesi
- ✓ Gümrük gelirleri taraflar arasında eşit ve adaletli şekilde paylaşılmasıdır.

Gümrük birliği taraf ülkeler arasında ticaretten elde edilen geliri artırırken nc ülkelere karşı da birliğin gücünün korunmasına katkıda bulunur. Böylece hem rekabet üstünlüğü hem de ticari gelir üstünlüğü elde edilmiş olur (ak ve ak, 2007: 12). Kk piyasalar bir araya gelerek bir btnmş gibi hareket ederek tek başlarına yerine getiremeyecekleri ticari kazanımlar ve gelirler elde etmektedirler. Bu sebeplerden dolayı ülkeler gümrük birliği oluşturma yoluna giderler.

## **2.2. Gümrük Birliğinin Hukuksal Altyapısı**

Entegrasyon hareketleri siyasi, ekonomik, askeri bir çok alanda bütünleşmeyi ifade ettiği için ülkelerin birbirlerine daha yakın hale gelip entegrasyon sürecinin daha kuvvetli olabilmesi için entegrasyonun boyutunu, kapsamını içeren hukuksal alt yapının gerekliliği de hiç şphtesiz ortadadır. Ekonomik entegrasyon sürecinde de ileri derece bütünleşmeye giden yolda uygulanması gereken gümrük birliğinin başarılı bir şekilde işleyebilmesi, bütünleşmenin ileri aşamalarına geçişin sancısız olabilmesi için alt yapının, kapsamın belirlenmesi gerekmektedir.

Gümrük birliği ye devletlerin entegrasyon süreci açısından oldukça önemli bir aşamadır. Bu amaçla ye devletler ekonomik yapılarını birbirlerine benzetirken hukuklarının da birbirlerine yaklaştırılması gerekmektedir. Gümrük birliğinin bu hukuksal süreci de ‘‘Ortak Düzenlemeler’’ başlığı altında gerçekleşmektedir. Bu başlık altında ye devletler, kendi kanun ve mevzuatlarında gümrük birliğinin sorunsuz işlemesini sağlayacak değişiklik ve düzenlemeler yaparlar. Gümrük birliğinin hukuksal boyutu, ye devletlerin tam ekonomik bütünleşmeye giden yolda değişiklik yapmaları gereken süreci ifade etmektedir. Gümrük birliği sürecinin işleyebilmesi için her ye devletin birliğin ortak çıkarları doğrultusunda hareket ederek gerekli düzenleme ve değişiklikleri yapması gerekmektedir (Uludağ, 2000: 13).

ye devletlerin gümrük birliği aşamasında malların serbest bir şekilde sorunsuzca dolaşımını sağlayan kolaylıklar ve düzenlemelerin yapılıp birliğe uyumlu şekilde hareket etmesi gümrük birliğinin başlangıçtaki hukuksal altyapısını ifade etmektedir. Fakat entegrasyon aşaması gümrük birliğinin çok daha ötesine geçecekse bu durumda üyelerin kendi hukuk yapılarını da birbirlerine yakınlaştırmaları gerekmektedir. Tam bütünleşme aşamasına gelindiğinde ise

sadece hukuklarının benzerliği ile kalmayıp, ortak hukuk ve kurallar bütünü oluşturmaları gerekmektedir. Böylece gümrük birliğinin hukuksal boyutu sadece ticarete dayalı bir hukuksal düzenleme değil aynı zaman da sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal bir çok alanda ortak kanun ve kurallar bütünü oluşturarak daha ileri bir ortak hukuk boyutuna ulaşılmasıdır (Kakıcı, 2006: 13).

### **2.3. Gümrük Birliği'nin Tarihsel Gelişimi**

Avrupa Birliği'nin kurulmasından çok daha önce Avrupa'da birlik kurma fikri Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Fakat yüzyıllar boyunca Avrupa'da meydana gelen büyük savaşlar, rekabet yarışı, dünyanın yaşadığı iki büyük savaş gibi çeşitli nedenlerden dolayı 1950'li yıllara kadar Avrupa'da birlik kurulmasına yönelik çok ciddi adımlar atılamamıştır. Avrupa Birliği'nin en temel amacından biri ticaret olduğu için üretim faktörlerinin serbest dolaşımı da oldukça önemli hale gelmektedir. Malların serbest dolaşımı ise AB'nin hukuksal ve iktisadi temelinin şekillenmesinde büyük öneme sahiptir (İktisadi Kalkınma Vakfı , 2005: 6).

Gümrük birliği, bir entegrasyon sürecinin tam başarıya ulaşabilmesi için gereken şartlardan biridir. şöyle ki Avrupa Birliği'nin kurulmasındaki temel nedenlerden biri de dış ticaret olduğu için üyeler arasında dış ticaretin işleyebilmesi için dış ticaretin önündeki bütün engellerin aşamalı olarak kaldırılması gerekir. Bunun yolu ise üyeler arasında serbest dış ticareti öngören, üçüncü ülkelere karşı ise ortak dış ticaret politikasını ifade eden gümrük birliğinden geçmektedir (Hatıpler, 2012: 2).

Bütünleşme veya entegrasyon süreci tek bir aşamadan oluşmaz. Tam bütünleşmeye giden yolda gümrük birliği sürecinin ardından tüm üretim faktörlerinin serbestleştirilmesi ile ortak pazara geçilir. Daha sonra da tam bütünleşmeye varan siyasi, politik, güvenlik, askeri alanda ortak hareket edilecek sistem oluşturulur. Avrupa birliğinin kurulma amacı da tam bütünleşmeye giden bir yol izlemektir. Bu nedenle gümrük birliğinin uygulanması ve iyi işlemesi büyük önem taşımaktadır (Kavak, 2005: 45).

Gümrük birliğinin uygulamada dünyada bir çok örneği vardır. Fakat gümrük birliklerinin önemli bir özelliği üyeler arasındaki ticaretin önündeki her türlü kısıtlamaları, kotaları, vergileri kaldırarak üçüncü ülkelere karşı ortak ticari

politikalarla hareket edilmesidir. Birinci ve ikinci dünya savaşından büyük bir yıkımla çıkan Avrupa devletleri birlik kurma yoluna gitmişlerdir. Bunların başında Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) gelmektedir. AET'nin en güçlü mekanizması Gümrük Birliği'dir (Uyar ,2001A: 23).

Avrupa'da gümrük birliği 1951 yılında yürürlüğe giren Paris Antlaşması ile kurulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ile beraber yürürlüğe girmiştir. 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile gümrük birliğinin çerçevesi ve uygulama alanları daha net bir şekilde ortaya konulmuştur. Roma antlaşmasında gümrük birliğinin uygulama alanları mal, sermaye, hizmet ve kişilerin serbest dolaşımı olarak belirlenmiştir. Daha sonra oluşturulacak olan ortak pazarın temeli de gümrük birliğine dayandırılmıştır (Kakıcı, 2006: 14).

AET'de gümrük birliğinin uygulanması üyeler arasındaki serbest ticareti sağlamak, üçüncü ülkelere karşı ortak ticaret politikası uygulamak ve üyeler arasındaki dış ticaret mevzuatlarını yakınlştırarak serbest ticareti kolaylaştırmaya dayalı üç temel şarta bağlanmıştır. Bu üç temel şarttan biri olan tarifelerin ve vergilerin kaldırılması şartı Roma Antlaşması'nda planlı bir şekilde kademeli olarak belli bir süre içinde uygulanması ifade edilmiştir. Buna göre 1961 yılında üye devtler arasında var olan ithalat kısıtlamaları tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1968 yılına gelindiğinde gümrük vergileri tamamen ortadan kaldırılmıştır (Soğuk,2004: 20).

Avrupa devletleri Roma Antlaşması'nda belirttikleri gümrük birliği sürecini uygulamaya koymuşlar ve 1968 yılında bir çok tarım ve sanayi mallarında gümrük birliği uygulanmaya başlanmıştır. Gümrük birliğinin üç temel şartının uygulanması 12 yıllık bir süreyle planlanmıştır. Fakat 1968 yılına gelindiğinde gümrük birliğinin ikinci şartı olan üçüncü ülkelere karşı ortak hareket etme şartının uygulanmaya başlanmasıyla gümrük birliğine geçiş süreci tamamlanmıştır (Kakıcı, 2006: 17).

Gümrük birliği süreci bir ekonomik entegrasyon hareketinin başarıya ulaşması için gerekli en önemli ve ilk adımlardan biridir. Günümüzde başarılı bir örneği olan AB'nin gümrük birliği süreci Avrupa Birliği'nin kurulması ile başlamıştır. Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT)'nu kuran altı Avrupa devleti iki büyük savaşın yaratmış olduğu yıkımın etkisini azaltmak, Avrupa'da yüz yıllarca süren savaşa son vererek barışılmış bir ortamda mücadele etmek ve ABD,

Rusya gibi büyük hegemon güçlere karşı rahat ve güvenli bir şekilde hareket edebilmek için birlik kurma yoluna gitmişlerdir. Bu birliğin temeli de hiç şüphesiz serbest ticarete ve daha ileride tam bütünlüşmeye kadar gitmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda serbest ticaretin işleyebilmesi, üye devletlerin mevzuatlarının ve iç politikalarının birbirlerine yaklaştırılması için gümrük birliğinin uygulanması gerekmektedir. 1951 yılında AKÇT ile başlayan gümrük birliği sürecinin 1958 yılında Roma Anlaşması'nda boyut ve çerçevesi, uygulama alanları belirtilmiş ve belirli bir süre ile tamamlanacağı planlanmıştır. 1968 yılına gelindiğinde hem üye devletler arasındaki tam serbest ticaret şartı hem de üçüncü devletlere karşı ortak ticaret politikası uygulanma şartı yerine getirilerek Gümrük birliği süreci tamamlanmış ve tam bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır.

## **2.4. Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri**

Gümrük birliğinin statik ve dinamik olmak üzere ekonomi üzerinde iki tür etkisi vardır. Statik etkiler milli gelir üzerinde meydana gelen bir defalık değişimleri ifade eder. Statik etkiler gümrük birliğinin kurulmasında öncesinde ve sonrasında ülke veya ülke gruplarının refahında bir artış olup olmadığını, bir defalık bir değişimin hangi yönde olduğu, üretim faktörlerinin yeniden dağılımı ile ilgili olan etkilerdir (Michalopoulos ve Tarr, 2004: 4).

Gümrük birliği kurduktan sonra teknolojik gelişim ve üyelerin ekonomik yapılarının sabit olduğu kabul edilerek üretim faktörlerinin tekrar dağılımı sonucu ortaya çıkan ve bir defalık oluşan etkiye statik etki adı verilir. Yani ekonominin yapısında meydana gelen değişimleri değil, ticaretin önündeki bütün engel ve kısıtlamaların kaldırılması sonucu dış ticaret hacminde veya refah düzeyinde bir değişim gibi bir defalık oluşan etkilerdir (Kar ve Arıkan, 2003: 40). Bu bağlamda gümrük birliğinin statik etkileri dört alt başlık altında incelenecektir. Bunlar üretim etkisi (ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı üretim etkisi), tüketim etkisi (ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı tüketim etkisi), dış ticaret hadlerine etkisi, kamu gelirlerine etkisidir (Temiz, 2009: 117).

### **2.4.1. Üretim Etkisi**

Gümrük birliği kurulduktan sonra üyelerin kendi aralarında ve üçüncü ülkelere karşı ticaretleri sonucunda üretim maliyetlerinde ve fiyatlarında değişimler meydana gelir. Şöyle ki gümrük birliğinin şartı gereği birlik içinde

vergiler ve kısıtlamalar sıfırlanır ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük vergisi veya kotalarla hareket edilir. Böylece üretim yönünden olumlu ve olumsuz üretim etkisi olarak iki etki ortaya çıkmaktadır (Robson, 1998: 18). Bu etki gümrük birliği sonucu ticarete konu olan malların üretim yeri ile alakalıdır. Şöyle ki reel sabit bir fiyatla üretilen bir mal gümrük birliğinin kaldırılması sonucu karşılaştırmalı olarak fiyatlarda değişmeler meydana gelmektedir. Örneğin ticarete konu olan mal birlik içinde vergilerin kaldırılması sonucu daha düşük maliyetle alınabilmekte fakat ülke içindeki pahalı üretim ise üye ülkeye kaymaktadır. Böylece bölge içinde gümrük birliği üretim üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiye neden olmaktadır (Dura ve Atik, 2007: 12).

#### **2.4.1.1. Olumlu üretim etkisi (Ticaret yaratıcı etki)**

Gümrük birliğinin ekonomi üzerindeki en önemli etkilerinden biri de ticaret yaratıcı etkidir ve bu etki dünya refahı üzerinde oldukça önemlidir. Bölge içinde serbest ticaret ve bölge dışında kalan üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi sonucu gümrük birliği içerisindeki ticaret olumlu yönde etkilenirken birlik dışı ticaret olumsuz yönde etkilenmektedir. Yani bölge dışı ticaret aleyhine bölge içinde yükselen bir ticaret hacmine neden olur (Seyidoğlu, 2001: 207). Gümrük birliği sonucu ticaretin önündeki engellerin kalkması ile üye ülkelerdeki yüksek maliyetli üretim yerine yine birlik içinde üretim yönünden daha avantajlı ve ucuz üretime geçilmesi ile ortaya çıkan etkiye olumlu üretim etkisi denir (Gökdemir ve Karaman, 2008: 280). Daha geniş bir şekilde ifade etmek gerekirse gümrük birliğine giren bir ülke yüksek tarife ve vergiler nedeniyle kendisinin ürettiği bir malı birliğe girmesi sonucu kendisinden daha ucuza üreten birlik içindeki alternatif bir ülkeden satın alma yoluna gider. Böylece üretim üzerinde olumlu etkiye sahip olur. Çünkü kendisinin zaten daha pahalıya ürettiği bir malı daha ucuza tahsis ederek pahalı üretimde kullandığı kaynağı başka verimli alanlara aktarma fırsatına sahip olur. Böylece kaynakların daha etkin ve daha başarılı bir şekilde dağılımına neden olmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 206-207).

Gümrük birliği sisteminin işlemeye başlaması ile beraber birliğe dahil olan ülkeler arasında üretim ayrışması oluşur. Daha önce pahalıya üreten yada ithal eden ülke birliğe dahil olması ile beraber ticaret yaratıcı etkiden dolayı birlik içinde gümrük vergisi yada kısıtlamaların olmayacağı için daha ucuza satın almaktadır. Böylece birlik içinde her ülke uzman olduğu ve daha ucuza ürettiği alanlara kaymaya başlar. Gelişmekte olan ülkeler açısından ucuz ara malı ve yatırım malı oldukça



önemlidir. Birliğe giren gelişmekte olan ülke ara malı ve yatırım malını daha ucuza temin edeceği için gelişmekte olan ülkenin üretimi de birlik içinde bir canlılığa yol açacak ve üretim artışına neden olacaktır (Ekdi, 2003: 68). Viner'e göre gümrük birliği sonucu dış ticaretin önündeki engellerin kalkması ile beraber ticaret yaratıcı etkinin birlik refahını olumlu yönde etkileyeceği beklenmektedir (Shelton, 1998: 324).

Tablo 2.1. Gümrük Birliğinin Olumlu Ticaret (Ticaret Yaratıcı) Etkisi

Fiyat/Maliyet	X ülkesi	Y ülkesi	Z ülkesi
Pamuk Üretim Maliyeti	100	80	90
Maliyet+X ülkesinin %50 lik gümrük vergisi	100	120	135
Maliyet+%20 lik ortak gümrük tarifesi	100	80	108

**Kaynak:** Seyidoğlu, 2003: 205. Tablo tarafımca oluşturulmuştur.

Gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisini daha iyi gözlemlemek için bir örnekle açıklayalım. Tablo 2.1 e göre pamuk üreten üç ülkede fiyatlar şöyledir: X ülkesinde 100 \$, Y ülkesinde 80\$ ve Z ülkesinde 90\$ dır. Tabloda ilk duruma göre en ucuz pamuk üreten ülke Y ülkesidir. A ülkesi pamuk ihtiyacını karşılamak için ithalata başvurmak istediğinde A ülkesi aynı zamanda kendi piyasasını korumak için ithalat üzerinden % 50 lik bir vergi almaktadır. Vergi sonrası X ülkesi ithalat yapmak istediğinde pamuğun ithalat maliyeti Y ülkesinde 120\$, Z ülkesinde ise 135\$ olmaktadır. Bu durumda A ülkesi diğer ülkelerle ticaret ağı kuramayacak ve kendisi 100\$ a pamuğu üretmek zorunda kalacaktır. Böylece en ucuza satan Y ülkesinden pamuğu satın alamayacaktır. X ve Y ülkeleri aralarında gümrük birliği oluştururlarsa aralarındaki gümrük vergileri kaldırılır ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi olarak % 20 lik bir vergi uygulamaya başlarlar. Böylece X ve Y ülkeleri arasında ticaret başlayacaktır. Gümrük birliği sonucu A ülkesi ithalattan aldığı %50 lik vergiyi kaldırdığı için kendisinden daha ucuz olan ve 80 \$ a satan Y ülkesinden ithalata başlayacaktır. X ve Y ülkeleri Z ülkesine karşı %20 lik ortak gümrük tarifesi uyguladıkları için Z ülkesinde pamuk fiyatı 108\$ olmaktadır ve ticaret birlik içinde kalmaktadır. Böylece gümrük birliği sonucu Y ülkesinde ticaret artacak ve üretim X'den Y' ye doğru kayacaktır. Oluşan bu ticaret kayması gümrük birliğinin olumlu üretim etkisi olarak kabul edilmektedir.

#### 2.4.1.2. Olumsuz üretim etkisi (Ticaret saptırıcı etki)

Gümrük birliğinin üretim üzerindeki etkilerinden biri de refah üzerinde olumsuz etkiye yol açan ticaret saptırıcı etkidir. Gümrük birliğinin işlemeye başlamasıyla beraber birlik içinde karşılıklı her türlü ticari kısıtlamalar ve vergiler kaldırılacağı için dış ticaret birlik dışı ülkelerin aleyhine olacak şekilde birlik içine kaymaktadır. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse bir ülke gümrük birliğinden önce ucuza ithal ettiği ürünü gümrük birliğine girmesi sonucu üçüncü ülkeye karşı birliğin ortak gümrük tarifelerini uygulamak zorunda olduğu için daha önce ucuz olan ülke artık pahalı hale gelecektir. Böylece birlik dışı ucuz ithalatın yerini birlik içi pahalı ithalat alacaktır. Bunun sonucunda kaynak aktarımı pahalı üretim yapan sektörler doğru kayacak ve buda refah üzerinde olumsuz etkiye yol açacaktır (Hitırıs, 2003: 9).

Gümrük birliği sonucunda bir malın üretiminde etkin ve ucuz olan ülkenin birlik dışında kalması olumsuz üretim etkisini göstermektedir. Bunun nedeni ise birlik dışı ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulanması ucuz olan ülkeyi daha pahalı hale getirmekte ve ticaret nispeten ucuz olan bölge içine kaymaktadır. Kaynağın ucuz dış alemden pahalı iç aleme kayması ticaret saptırıcı etkidir. Böylece ucuz kaynağın pahalı kaynakla yer değiştirmesi kaynak dağılımında etkisizlik ve verimsizliğe yol açacaktır. Bu yönüyle gümrük birliği üretim üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır ve dünya refahının azalmasına, kaynak dağılımının verimsizleşip pahalı sektörler kaymasına ve dış dünyanın daha da dışlanmasına neden olmaktadır (Güran, 2002: 46-47).

Tablo 2.2. Gümrük Birliğinin Olumsuz Ticaret (Ticaret Saptırıcı) Etkisi

Fiyat/Maliyet	X ülkesi	Y ülkesi	Z ülkesi
Pamuk Üretim Maliyeti	50	40	30
Maliyet+X ülkesinin %20 lik gümrük vergisi	50	48	36
Maliyet+%50 lik ortak gümrük tarifesi	50	40	45

**Kaynak:** Seyidoğlu, 2003: 205. Tablo tarafınca oluşturulmuştur.

Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisini daha iyi anlamak için bir örnekle açıklayalım. Yukarıdaki tablo 2.2 gümrük birliğinin ticaret saptırıcı

etkisine bir örnektir. X, Y ve Z ülkelerinde pamuğun fiyatı sırası ile 50\$, 40\$ ve 30\$ dır. En ucuz fiyat Z ülkesindedir. X ülkesi kendisinden daha ucuza satan Z ülkesinden pamuk ihtiyacını karşılayacaktır. X ülkesi yapacağı bu ticarete %20 lik bir ithalat vergisi koymuştur ve son durumda en ucuz ülke 36\$ ile Z ülkesidir. X ve Z ülkeleri arasında ticaret başlamıştır. X ve Y ülkeleri aralarında gümrük birliği kurduklarında iki ülke arasındaki bütün vergiler kaldırıldığı için Y ülkesi X ülkesinden ucuz hale gelir. Fakat Z ülkesine karşı ortak gümrük tarifesi uyguladıkları için Z ülkesinden ithalat %50 gümrük tarifesi ile 45\$ a çıkmıştır. Bu durumda X ülkesi daha önce ucuza ithal ettiği pamuğu bu sefer Y ülkesinden daha pahalıya ithal etmek durumunda kalacaktır. Böylece dış ticaret Z ülkesinden Y ülkesine kaymıştır. Yani ticaret ucuz kaynaktan pahalı kaynağa aktarılmış bu durumda olumsuz üretim etkisini yani ticaret saptırıcı etkiyi ortaya çıkarmıştır.

Ticaret saptırıcı etki en verimli üreticinin birlik dışında kalmasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda dünyadaki refah artışının olumsuz etkilenmesine ve bazı sektörlerin yavaşlamasına yada yok olmasına neden olmaktadır. Kaynaklar pahalı sektörlerle kayarak üretim üzerinde de verimsizliğe yol açmaktadır. Fakat Viner'e göre önemli olan ticaret taratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden büyük olmasıdır. Eğer ticaret yaratıcı etki ticaret saptırıcı etkiden büyükse dünyada refah artmaya devam edecek ve gümrük birliğinin dünya refahına yaptığı olumlu katkı sürecektir (Seyidoğlu, 2003: 208).

#### **2.4.2. Tüketim Etkisi**

Gümrük birliğinin üretim üzerinde etkisi olduğu gibi tüketim üzerinde de etkisi vardır. Çünkü değişen ticaret mal ve hizmetlerin fiyatlarında da değişime neden olacağı için üretici talep ve davranışlarını etkilediği gibi tüketicilerin de taleplerini etkilemekte ve tüketici davranış ve tercihlerinde değişimlere sebep olmaktadır. Gümrük birliği konusunda ilk çalışmalarda bulunmuş olan iktisatçılardan Viner sadece gümrük birliğinin üretim etkisi üzerinde durmuş ve tüketim etkisini göz ardı etmiştir (Ertürk, 1998:20). Gümrük birliğinin tüketim eğilimleri üzerine çalışma yapan iktisatçılar Meade, Lipsey ve Gehrels'dir. Viner'i eleştiren bu iktisatçılar gümrük birliğinin değişen ticaret şartları nedeniyle sadece üretim üzerinde değil tüketim üzerinde de etkisi olduğunu savunmuşlardır (Dura ve Atik, 2007: 19).

Gümrük birliğinin kurulması sonucu olumlu üretim etkisi açısından bakıldığında üçüncü ülkelerden daha pahalı ithal eden yada kendi üretimi pahalı olan bir ülke vatandaşları birliğe dahil olduktan sonra birlik içerisindeki ülkeden daha ucuza ithal ettikleri ürünlere karşı taleplerini de artırırlar. Böylece ucuza elde edilen üründen geriye kalan servet yada harcama etkisi tasarrufa kayabileceği gibi başka başka mal ve hizmetlere olan talebi de artırır. Böylece hem üretimde hem de tüketimde bir canlanma oluşarak dünya refahına olumlu katkıda bulunur. Bunun tersi de mümkündür. Gümrük birliği öncesi ucuza ithal eden ülke birliğe dahil olduktan sonra ortak gümrük tarifesi sonucu birlik dışından ucuza yaptığı ithalatı birlik içindeki pahalı üretime kaydırmak zorunda kalabilir. Böyle bir durumda tüketicilerin talep ve tercihleri, harcama yapıları ve tasarruf beklentileri de değişebilir (Karluk, 1998: 400). Dış ticaretteki bu fiyat değişimleri malın fiyatının esneklik ölçüsüne bağlı olarak ithalat ve ihracat hacimleri belirlenir. O malın tüketimdeki fiyat esnekliğine bağlı olarak talebi artar yada azalır. Bu durumda gümrük birliğinin tüketim üzerinde olumlu ve olumsuz olmak üzere iki etkisini ortaya çıkarmaktadır (Bilget, 1971: 29).

#### **2.4.2.1. Olumlu tüketim etkisi**

Tüketim etkisi üretim etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Gümrük birliğinin kurulması sonucu bir mal üzerinden alınan vergi ve tarifelerin veya kısıtlamaların kalkması üyeler arasında nisbi göreceli fiyat değişimlerine neden olmaktadır. Böylece tüketici tercih ve davranışları etkilenmektedir. Normal şartlarda gümrük birliği sonucu birlik içinde mal ve hizmetlerin fiyatları düşer ve o mal veya hizmetlerin esnekliği sıfırdan büyükse talebi artar ve tüketim etkisi meydana gelir (Dura ve Atik, 2007: 19-20). Gümrük birliği üretimi pahalı olan bir ülkenin ithalatını birlik içinde daha ucuza yapmasına neden olur. Bu durum ticaret yaratıcı etkiyi ortaya çıkarır. Ticaret yaratıcı etkinin neticesinde pahalı yerli mallar yerine ucuz ikame mallar kullanılmaya başlanmaktadır. Tüketiciler de bu mal ve hizmetler karşısında taleplerini artırarak daha ucuza daha fazla mal satın alabilme imkânına sahip olmaktadır. Beklediklerinden daha ucuza tüketim hakkı elde eden bireyler daha fazla talep ederek yada tüketimden kalan kısımları daha fazla tasarrufa ayırarak veya kalan servetleri ile başka mal ve hizmetlere yönelerek toplum ve dünya refahının artmasına ve kaynak dağılımında etkinliğe katkıda bulunarak olumlu tüketim etkisini ortaya çıkarırlar (Çınar, 2004: 9).

#### **2.4.2.2. Olumsuz tüketim etkisi**

Olumsuz tüketim etkisi dolaylı olarak ticaret sapması etkisinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Olumsuz üretim etkisinin bir sonucu olarak ticaretin ucuz olan birlik dışından daha pahalı olan birlik içine kaymasıyla tüketici davranış ve tutumlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü gümrük birliğine girmeden önce bireyler aynı malı daha ucuza tüketirken birlik sonucu daha pahalıya tüketmeye başlarlar. Böylece tasarruf oranlarında azalmaya ve diğer mal ve hizmetlere ayrılan bütçe oranı düşmeye başlar. Bu durum hem bireyler de hem de dünyada refah kaybına yol açarken kaynak kullanımının da verimsizleşmesine neden olmaktadır (Demir, 2011: 39).

Olumsuz üretim ve tüketim etkileri gelişmekte olan ülkeleri daha fazla etkilemektedir. Ürettikleri mal ve hizmetleri birliğin dışında kalmaları sonucu pazarlayamayan yada birlik içinde olup ta ara malı ve yatırım malını ucuza tedarik edemeyen ülkelerin sanayisini yani üretim ve tüketimini olumsuz yönde etkilemektedir. Elllerinde yeterince döviz olmayan ülkeler ticaret saptırıcı etkinin sonucu olarak ucuza ithal etme fırsatını da kaçırmaktadırlar. Böylece kaynak dağılımı olumsuz yönde etkilenirken üretim ve tüketim belli bir noktaya yığılıp kalmaktadır (Uysal, 2004: 95).

#### **2.4.3. Ticaret Hadlerine Etkisi**

Gümrük birliğinin statik etkilerinden biri de ticaret hadlerine etkisidir. Ticaret haddi ihracat fiyat oranının ithalat fiyat oranına bölünmesini ifade eder. Bu oran başlangıç olarak 100 kabul edilir ve zaman içinde dış ticaret haddindeki değişmelere bakılır. İthal mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki artış ve ihraç malların fiyatlarında meydana gelen düşme dış ticaret haddinin ülkenin aleyhine geliştiğini ifade eder ve 100 sayısı azalmaya başlar. Ticaret hadleri gümrük birliği sonucu üye ülkelerin iş bölümüyle ortaya çıkan refahtan aldıkları payı ifade eder (Temiz, 2009: 123). Gümrük birliği ticaretin yönünü ve hacmini etkileyen bir unsurdur. Kurulan gümrük birliği sonucu birlik içinde yüksek bir refah ortaya çıkar ve tek tek bütün üyeler ticaret saptırıcı yada ticaret yaratıcı etkinin sonucunda aldıkları bu refah payı gümrük birliğinin o ülkenin dış ticaretinde ne yönde bir etkiye sebep olduğunu gösterir (Yılmaz, 2012: 23).

Gümrük birliği dört farklı şekilde ticaret hadlerini etkilemektedir (Uyar, , 2001 A: 10).

- Gümrük Birliğinin pazarlık gücüne olan etkisi: Ülkeler dış dünyaya olan bağımlılıklarını azaltmak için birlik kurma yoluna giderler. Dünya içinde büyük bir etkiye sahip olan birliğin pazarlık gücünde de bir yükseliş olmaktadır. Pazarlık gücünün artması birliğin dış ticaret hadlerinin iyileşmesine, üçüncü ülkelerin dış ticaret hadlerinin ise bozulmasına neden olmaktadır. Birliğin kendi kendine yeterlilik durumu pazarlık gücünü geliştirmektedir.

- Verimlilikteki yükseliş: Gümrük birliği birlik içinde verimlilikte artışa ve kaynak dağılımı üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Böylece maliyetlerin ve fiyatların düşmesine neden olur. GB sonucu dış ticaret hadlerinde iyileşme birlik içinde verimliliği artırarak birliğin ömrünü uzatır.

- Ekonomik büyüklük: Ekonomik büyüklükten kasıt birliğin üretim kapasitesi ve hacmidir. Eğer birlik yeterince büyük bir üretim hacmine sahipse, dünya dengelerini etkileyebilme ve böylece dış ticaret hadlerini birliğin lehine çevirebilme imkanına sahiptir. Ekonomik olarak küçük birlikler dünya ticaretini değiştirme gücüne sahip olamadığı için ticaret hadlerini kendi lehine çevirememektedirler.

- Ticaretin birlik dışından birlik içine kayması: Ticaret sapmaları birlik üyelerinin birlik dışı ile yaptıkları ticaret hadlerinin birlik içine dönmesine neden olmaktadır.

#### **2.4.4. Kamu Gelirlerine Etkisi**

Gümrük birliğinin bir diğer statik etkisi ise kamu gelirleri üzerinde yaratacağı etkidir. Kurulan gümrük birliği sonrası üyeler arasında tarife ve vergiler sıfırlandığı için ciddi bir vergi kaybına yol açmaktadır. Ayrıca üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak gümrük tarifesi gümrük birliği öncesi ülkenin ithalata koyduğu vergiden küçükse yine ülkenin vergi kaybı yaşamasına neden olmaktadır. Örneğin, Türkiye gümrük birliğine üye olmadan önce ithalat üzerinden toplu konut fonu ve ithalat vergisi olmak üzere iki tür vergi almaktaydı. Fakat birliğe girmesi sonucu bu vergiler sıfırlandı ve Türkiye büyük oranlarda vergi geliri kaybetmiştir. Azalan bu kamu gelirlerinin finansmanı sağlanmazsa iç ve dış borçlanma yoluna

gidilir. Oluşan borçlanma ülke içinde faiz ve enflasyon oranlarının yükselmesine neden olmaktadır (Saçman, 2013: 69).

Ülkelerin dış ticaretten aldıkları vergilerdeki en büyük pay ithalat üzerinde alınandır. Gümrük birliği vergileri sıfırladığı için oluşan vergi kaybı birliğe girmenin neticesinde beklenen getiriden fazla olursa ülkenin ekonomisi için çok ciddi tehlikelere neden olmaktadır. Türkiye'nin ithalat üzerinden aldığı iki vergi oranının ortadan kalkması ilk başta Türkiye'nin içyapısında çok ciddi vergi kaybına yol açması beklenir. Fakat birliğe girmenin ortaya çıkardığı dış ticaret artışı iç üretime de yansiyarak vergi gelirlerinin artışına neden olmuştur.

Tablo 2.3. Türkiye'nin Dış Ticaret Vergilerinin GSMH İçindeki Payı(%)

1994	1997	2000	2003	2006	2009	2012	2015
2,31	2,81	3,42	2,8	3,6	3,0	3,9	5,0

**Kaynak:** Kolçak,2013:195 GİB verileri

Dış ticaretten elde edilen vergi gelirlerinin gayri safi milli hasıla içindeki payında meydana gelen azalma veya artışlar gümrük birliğinin vergi gelirlerine olan etkisini gösterir. Tablo 2.3 Türkiye'nin 1994-2015 yılları arasında dış ticaret vergilerinin gayri safi milli hasıla içindeki payını göstermektedir. Türkiye'nin 1995 yılında gümrük birliğine taraf olması ile beraber ortalama olarak vergi gelirleri artmıştır. Bu grafiğe göre gümrük Türkiye'nin dış ticaretten elde ettiği vergilerinde bir kayba yol açmamıştır. 1994 yılında vergi gelirlerinin GSMH içindeki payı %2,31 iken bu oran 2012 yılında %3,9 a çıkmış ve 2015 yılı sonunda ise % 5,0 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Gümrük birliğinin kamu gelirleri üzerindeki etkisinin bir diğer yönü de rekabet koşullarına karşı rekabet gücü düşen yerli sanayidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde dünyada kurulan gümrük birliklerine karşı yeterince rekabet edememekte ve piyasadan çıkmak zorunda kalmaktadırlar. Böylece kendi firmalarından vergi elde eden ülkeler bu vergilerden muaf kalarak kamu gelirlerinde büyük kayıplar yaşamaktadırlar (Demir, 2011: 42).

## 2.5. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri

Gümrük birliğinin ekonomi üzerindeki etkileri statik ve dinamik olmak üzere iki şekildedir. Statik etkiler bilindiği üzere bir defalık meydana gelen ve kısa

sürelî, teknoloji ve yatırımların değişmediği, dış ticaret ve refah üzerinde meydana gelen değişmelerdir. Gümrük birliği sayesinde ekonomilerin pazarları ve ekonomik yapıları genişlemeye başlar. Büyüyen ekonomi yatırımları, tasarrufları ve harcamaları katlayarak artırır. Böylece dünya refahında ve üçüncü ülkelerin ekonomilerinde büyüme ivme kazanmaya başlar. İşte uzun sürelî oluşan teknoloji, yatırımlar ve sermaye gibi unsurların değiştiği, kalkınmayı etkileyen bu etkilere dinamik etkiler adı verilmektedir (Çimen, 1996: 25).

Gümrük birliği sayesinde ülkeler küçük piyasalardan daha büyük ölçekli piyasalara açılırlar. Piyasa büyüklüğünün artması teknolojik gelişmeyi, uzmanlaşmayı, yatırım artışlarını, içsel ve dışsal ekonomilerin oluşmasını beraberinde getirir. Ekonomi ve piyasalardaki uzun dönemli bu gelişmeler dinamik etkileri kapsamaktadır. Dinamik etkiler özellikle gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin seviyesine çıkabilmeleri için bir fırsat yaratır. Dinamik etkileri ülkenin lehine çevirebilmeyi başaran gelişmekte olan ülkeler uzun dönemde gelişmiş ülkelerin seviyesine çıkabilmektedirler. Dinamik etkiler uzun dönemde GSMH'nin büyüme hızı üzerinde ortaya çıkmaktadır (Vergin, 2011: 12).

### **2.5.1. Olumlu Dinamik Etkiler**

Gümrük birliğinin işlemeye başlamasıyla gümrük tarifeleri düşer ve böylece küçük firmaların piyasaya girmesine katkıda bulunur. Düşen tarifeler büyük firmaların tekelciliğini kırarak kaliteyi artırırken fiyatları da aşağı doğru düşürecektir. Rekabetten kaynaklanan hizmet ve mal kalitesi satışın ve sunumun en etkili aracı haline gelecektir. Gümrük birliğinin bu türden olumlu dinamik etkileri oldukça fazladır. Bu olumlu etkiler şu şekilde sıralanabilir (Saçman, 2013: 38):

- Tarife ve vergilerin düşmesi rekabeti ve hizmet kalitesini artırır.
- GB sayesinde ekonomide ve dış ticarete oluşan ivme ülkenin milli gelirini artırır.
- GB sayesinde büyük piyasalara açılan ekonomilerin kaynaklarında artışlar meydana gelir.
- Ticaret yaratıcı etkiden dolayı ucuz ithalat pahalı ithalatın yerini alır ve ihracatın artmasıyla döviz gelirleri de yükselir.
- Yabancı ve yerli üreticilerin piyasaya girmesi sermaye ve teknolojinin gelişmesini sağlayarak sanayi üretimini artırır.



- Sermaye, kalite, dış ticaret, sanayi, teknoloji gibi içsel ve dışsal ekonomilerin önu açılır.

### **2.5.2. Olumsuz Dinamik Etkiler**

Gümrük birliğinin uzun dönemli etkileri bazı ülkeleri olumsuz yönde etkileyebilir. GB'nin dinamik etkilerinin olumsuz yönler şöyle sıralanabilir;

- Ülkeler arasında var olan gelişmişlik farkı üretim faktörlerinin bir tarafa yoğunlaşmasına, getirisi fazla olan bölgelere kaymasına neden olur.
- Dinamik etkiler, oligopol piyasaların oluşmasına neden olabilir.
- Büyük firmalarla rekabete dayanamayan firmaların piyasadadan çıkması işsizliğin artmasına neden olur (Dura ve Atik, 2007: 22-23).

### **2.5.3. Ölçek Ekonomileri Etkisi**

Gümrük birliği küçük piyasalardan büyük piyasalara geçilmesini sağladığı için büyük çaplı ölçek ekonomilerinin oluşmasına neden olur. Ölçek ekonomileri gümrük birliği sonucu ülkede firmaların veya sanayi dallarının yenilenmesine, teknolojik gelişmeyi ve artan refahı kullanarak maliyetlerin düşmesine ve üretimin artmasına neden olmaktadır. Yani büyük piyasaların kullandığı bilgi, altyapı, teknoloji, yenilik gibi büyümenin önünü açan unsurları kullanarak üretim faktörlerini harekete geçirmektir (Kırdar, 2005: 27). Ölçek ekonomileri firmaların büyüklüğünün ortaya çıkardığı yüksek verimlilik, düşük maliyet ve artan tasarrufları ifade etmektedir (Uyar, 2001A: 11).

Ekonomik bütünleşmelerin neticesinde gümrük birliğinin uygulanmaya başlanmasıyla firmalar büyük ve geniş piyasalara ulaşma fırsatları elde ederler. Böylece uzmanlaşma ve altyapı sistemlerinin güçlendirilmesi ülkelerin kaynaklarını daha etkin biçimde kullanabilmelerine ve böylece ölçek ekonomilerinden faydalanmalarını sağlamaktadır (Bakkalcı, 2002: 135).

Firmalar gümrük birliği ile beraber büyük ölçekli piyasalara açıldıkları için büyük ölçekli üretim meydana getirirler. Büyük ölçekli üretimin maliyetlerde düşüşe yol açan iki nedeni vardır. Bunlar, içsel ve dışsal ölçek ekonomileridir (Seyidoğlu, 2003: 211).

İçsel ekonomiler, ölçek ekonomisinin firmanın kendi içinde yada üretim yaptığı sanayi dalında meydana gelir. Firmalar içsel ekonomiler yoluyla daha etkin ve fazla üretim yapmak için emek ve sermaye girdilerini etkin kullanarak maliyetlerini düşürürler (Efendioğlu, 2011: 39). Dışsal ekonomiler ise firmaların birbirinden bağımsız olarak aldıkları kararlar neticesinde birbirlerinin maliyetlerindeki düşümlere neden olmalarıdır. Yani dışsal ekonomiler içsel ekonomiler gibi firmaların kendilerinden kaynaklanmaz. Firmalar büyük piyasalarda üretim yaparken sabit maliyetlerinde düşüşler oluşur ve böylece birim maliyetler düşerek daha az üretim faktörü kullanarak daha fazla çıktı elde edebiliyorsa firma içsel ekonomilerden yararlanıyor demektir. Böylece üretim verimliliği artarken firmanın kalitesine, üretim yapısına aynı zamanda üretim yaptığı sanayi koluna yarar sağlamaktadır (Ergüt, 2009: 12).

Ölçek ekonomileri firmaların daha az girdi ile daha fazla üretim yapılması sonucu ortaya çıkmaktadır. İçsel ekonomiler firmanın kendinden kaynaklandığı için geniş piyasalarda yapılan üretim firmaların çoğu giderlerinin düşmesine neden olur. Çünkü uzmanlaşmanın artması, ileri teknolojinin kullanılması, stokların azalmasına yol açmaktadır. Bu durum firmaların daha fazla üretim yapması demektir. Böylece firmanın kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sebeplerden dolayı maliyetlerde ciddi azalmalar oluşmaktadır (Bayraktutan, 2007: 46).

#### **2.5.4. Dışsal Ekonomiler Etkisi**

Dışsal ekonomiler firmaların kendilerinden kaynaklanmayıp bağlı oldukları endüstrilerin gelişmesi ile beraber firmalarda meydana gelen tasarrufları ifade etmektedir. Firmaların aralarında yaptıkları ticaretler sonucu birbirlerinin ürettikleri ürünleri girdi olarak kullanırken bazı kolaylıklarla karşılaşır ve birbirlerine karşılıksız maliyetleri düşürücü yada artırıcı katkıda bulunurlar (Kılıç, 2005: 32). Dışsal ekonomiler firmaların birbirlerine yaptıkları karşılıksız kolaylıkları ifade ederken bu yarar aynı zamanda negatif yönde de olabilir. Bir üreticinin diğer üreticiye yüklediği kayıplar dışsal eksi ekonomiler olarak adlandırılır.

Dışsal ekonomiler ileri teknoloji, uzmanlaşma, üretim artışı, düşen maliyetler, inovasyon ve yeniliğin daha iyi kullanılmasını ifade eder (Kreinin, 1964: 193). Dışsal ekonomiler piyada iki tür etki yaratır. İlki firmaların endüstriler arası ticareti sonucu ortaya çıkan dış ekonomilerdir. Piyasada bütün firma veya

endüstriler arasında birbirlerinden yararlandıkları girdi çıktı ticareti vardır. Şöyle ki bir firma üretim yaparken kullanacağı girdiyi başka firmaların çıktısı olarak satın alırken kendi ürettiği çıktıyı da başka firmalar girdi olarak satın almaktadır. Böylece bir üretim diğer sektör ve firmaları harekete geçirerek dışsal ekonomiler oluşmasına neden olur. Türkiye'nin gümrük birliğine girmesi sonucu bazı ürünleri vergisiz ve tarifersiz olarak Avrupa'dan daha ucuza ithal edeceği için firmaların ürettiği çıktıyı diğer firmalar daha düşük fiyatlara satın alarak böylece bir çok firma ve sektörün üretim yapmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2012: 28).

Dışsal ekonomilerin bir diğer etkisi ise gelir talep ilişkisi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir sektördeki gelişme sadece o sektörü değil piyasadaki bir çok firma ve sektörün önünü açmaktadır. Bir endüstrideki gelişme üretim tüketim mekanizmasıyla ülke içinde gelir seviyesinin artışına neden olmaktadır. Böylece artan gelir başka ihtiyaçların önünü açarak başka alanlarda üretim tüketim mekanizmasını çalıştıracaktır. Dışsal ekonomiler gelir talep yöntemi ile ekonomiye olumlu etki yaparken aynı zamanda daha fazla üretim yapmak için gerekli olan üretim faktörlerine (işçi, hammadde v.b.) talep artacağı için üretim faktörlerinin fiyatlarının pahalalanmasına böylece maliyetleri yükselterek ekonomideki diğer piyasa ve firmalara olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Yılmaz, 2012: 28).

### **2.5.5. Rekabet Artışı Etkisi**

Gümrük birliğinden önce ülkeler yerli sanayilerini ve firmalarını dış ve iç etkenlere karşı koruyabilmek için yüksek vergiler ve koruma duvarları ile firmaların varlığının devam etmesini sağladılar. Bu nedenle piyasalarda oligopolcü ve tekel piyasalar oluşur. Ayrıca verimsiz ve aşırı kar elde eden, tüketiciye karşı bir piyasa meydana gelir. Aşırı karla çalışan firmalar maliyetlerin artmasına ve tüketici refahının düşmesine neden olurlar (Küçükahmetoğlu, 2005: 82). Tek üretici olan yada bir kaç firmanın yer aldığı oligopol piyasalarda firmalar mallar üzerinde kendileri fiyat belirleyebilme gücüne sahip oldukları için bu maliyetleri tüketici üzerine yükleyerek ekta kar elde ederler (Çak ve Çak, 2007: 18).

Gümrük birliğinin çalışmaya başlaması ile beraber üye ülkeler arasında tarife, kota ve vergilerin kaldırılması bir çok firmanın piyasaya girmesine neden olur. Bunun sonucu olarak rekabet, etkinlik ve hizmet kalitesi artmaya başlar. Tekelci yada oligopolcü firmaların gücü kırılarak verimli alanlarda çalışabilen

firmalar ortaya çıkar. Bu durum sonucu olarak uzmanlaşma artarak fiyatlarda ve maliyetlerde aşağı doğru bir kayma oluşur. Böylece bazı firmaların etkinliği kırılarak alanında daha uzman firmaların ortaya çıkmasına ve tüketicinin lehine olan bir üretim satış yöntemi gelişir (Vergil ve Yıldırım, 2006: 4).

Gümrük birliğinin dinamik etkilerinden biri olan rekabet etkisi iki yolla ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki gümrük birliği sonucu içeriye ve dışarıya açılan yerli yabancı firmalar içerde sermaye birikimine neden olur. Böylece firmalar arasında rekabete dayalı üretim ve ticaret hüküm sürmeye başlar. Artan bu rekabet firmaların daha az karla daha uzman ve verimli çalışmaya başlayarak fiyatların düşmesine ve etkin üretim sisteminin çalışmasına neden olmaktadır. Rekabet etkisinin ikinci yolu ise üye ülke ile birlik ülkeleri arasında artan dış ticaret nedeniyle rekabetin artmasıdır. Özellikle ithalatın artması yerli firmaların kendilerini düzeltmelerine ve daha verimli hale gelmelerine yol açmaktadır (Yıldırım ve Dura, 2007: 146). Gümrük birliği sayesinde ticaret yapılan piyasa büyür, ölçek ekonomileri büyür, piyasaya oldukça fazla firma girerek ticaret yapma şansını elde ederler. Bunların sonucu olarak da firmalar üretim-satış politikalarını değiştirerek ya piyasadan çekilmek yada rekabete dayanabilir politika ve yöntemler uygulamak zorunda kalacaklardır

1996 yılı itibariyle gümrük birliğine taraf olan Türkiye, 1980'lere kadar korumacı sanayi politikası uygularken bu tarihten sonra dışa açık bir sanayi ve ticaret politikası uygulamaya başlamıştır. Gümrük birliğine girilmesi ile beraber Türk firmaları rekabete açılmış ve sektörler ile ihracat- ithalat politikaları değişime uğramıştır (Neyaptı vd, 2007: 2130).

### **2.5.6. Teknolojik Gelişmeye Etkisi**

Gümrük birliğinin dinamik olumlu etkilerinden biri de teknolojik gelişme üzerindeki etkisidir. Gümrük birlikleri büyük ölçekli piyasaların oluşmasını sağlarken aynı zamanda firmaların ve ülkelerin rekabete ve büyük piyasalara açılmaları sonucu üretimde yeni yöntem ve teknolojileri ile tanışmalarına da fırsat sağlamaktadır. Büyük piyasalarda faaliyet göstermeye başlayan firmalar bir yandan yeni teknolojileri ithal ederken bir yandan da araştırma geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri ile kendileri yeni yöntem ve teknoloji kurmaya başlarlar. Gelişen teknoloji üretim maliyetlerini düşüreceği için dolaylı olarak fiyatların da

düşmesine ve böylece piyasaların canlanmasını sağlarken aynı zamanda ülkenin refahını ve gelirini de artırır (Efendioğlu, 2011: 42).

Gümrük birliği ile beraber firma ve ülkelerin yeni yöntem ve teknolojiyle karşılaşmaları sonucu oluşan teknoloji seviyesindeki artış iki şekilde oluşur. İlk olarak serbest dış ticaret sayesinde ithal malların ülkeye daha çok girmeye başlaması ile beraber yüksek teknoloji içeren mallardan haberdar ve bilgi sahibi olan firmalar bu teknolojiyi kendi üretimlerinde kullanarak teknolojinin yayılmasına, gelişmesine katkıda bulunurlar. Teknoloji seviyesinin artmasının bir diğer nedeni de yabancı sermaye yatırımlarıdır. Yabancı sermayenin yayılması ile beraber teknik bilgi artarken üretim ve teknolojiye yatırım için kaynak aktarımı sağlanmış olmaktadır (Gökalp ve Yıldırım, 2004: 282).

Teknolojik gelişmenin maliyet düşürücü etkisi, teknik bilgi ve beceriyi arttırması, seri üretimi hızlandırması gibi nedenlerden dolayı teknolojinin geliştiği dönemlerde dünya refahı da artmaktadır. Fakat teknolojik gelişmenin azaldığı dönemlerde dünya genelindeki refah ve kazanç oranları da düşmektedir. Teknolojik gelişmenin üretime olan katkısı, emeğin ve sermayenin tasarrufunu arttırması, işletmecilik giderlerinin düşürmesi, teknik bilgi ve becerinin artmasına katkı sağladığı için dünya ekonomisi için bir değer ifade etmektedir. Gümrük birliğinin vergi ve tarife gibi ticaret önündeki engellerin kaldırılması etkilerinden dolayı piyasalarda çoğalan firmalar teknoloji kullanımını arttırırken aynı zamanda yeni teknolojilerin üretimi için inovasyon faaliyetlerinde bulunarak ülke, bölge ve dünya kalkınmasına, başka sektörlerin önünün açılmasına, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalamalarına fırsat vermektedir (Kara, 2011: 9).

### **2.5.7. Yatırımları Özendirme ve Sermaye Etkisi**

Gümrük birliğinin dinamik etkilerinden biri de yatırım ve sermaye üzerindeki etkisidir. Gümrük birlikleri sayesinde büyük ölçekli ekonomilerin teknolojik gelişme ve verimliliği artırarak gelir ve refahın yükselmesine neden olmaktadır. Artan gelir ise yeni yatırım alanlarının, sermayenin ve tasarrufların çoğalmasına neden olmaktadır (Kılıç, 2005: 33).

Gümrük birliklerinin iş adamları ve firmalar için sağladığı en önemli etken gümrük tarife ve vergilerin yükselmeyeceği konusundaki güvendir. Böylece

yatırım hacmi genişlerken riskler azalır, üretimin verimli ellerde ve bölgelerde toplanmasını sağlar (Seyidoğlu, 2001: 212).

Gümrük birliklerinin kurulması ile yatırımlar genelde dış ülke firmalarından birlik içine gelir. Çünkü üçüncü ülke firmaları için cazip hale gelen fırsatlar ortaya çıkmaktadır. Gümrük birlikleri iki yolla yatırım ve tasarrufların artmasına neden olur. İlki gümrük birliğinin kurulması sonucu artan ticari ilişkiler gelir oranlarını da artırmaktadır. Artan milli gelir yapılacak olan yatırımları ve tasarruf oranlarını artırır. Bir diğer yol ise yabancı yatırımların teşviki ve yatırım yerlerinin değişmesi şeklinde olmaktadır (Yıldırım ve Dura, 2007: 143).

Gümrük birliğinin yatırımları teşviki etkisinin bir sonucu olarak üçüncü ülkelerden birlik içine yatırım ve sermaye akışı olmaktadır. Bunun nedenler (Yıldırım ve Dura, 2007: 146-147);

- Yatırımcıların tarife ve vergi oranlarının yükselmeyeceği konusundaki güvenleri,
- Gümrük birliği üyelerinin üçüncü ülkelerden yaptıkları ithalatın düşmesi,
- Gümrük birliği içerisinde yapılan ticaret artışının üçüncü ülkeler için iştah kabartması,
- Birlik içindeki denge, düzen, sermaye ve gelirin artması, istihdam seviyelerinin yükselmesi gibi nedenlerden dolayı üçüncü ülke firmalarının üretim faktörlerini kullanmak istemeleridir.

## **2.6. Gümrük Birliğinin Başarı Koşulları**

Dünyada daha önce uygulanmış fakat başarılı olamamış gümrük birliği örnekleri vardır. Bunun yanında Avrupa birliği gibi gümrük birliğinin uygulanmasında oldukça başarılı olan bölgeler de vardır. Bu açıdan gümrük birliğinin başarılı ve devamlılığı için bazı gereksinimler vardır . Gümrük birliğinin başarı koşulları şu şekilde sıralanabilir (Küçükahmetoğlu, 2005: 51);

- Gümrük birliğinin uygulandığı ekonomik alanların büyük ve geniş çaplı olması gümrük birliğinin başarısı için oldukça önemlidir. Çünkü birlik içinde yer alan firma sayısı ve ülke sayısı büyüdükçe uzmanlaşma ve verimlilik artmakta, ticaret yaratıcı etki ticaret saptırıcı etkiden büyük olmakta, milli gelir ve refah düzeyi artmaktadır.

- Üye ülkeler arasında ekonomik gelişmişlik farkının olmaması yada düşük olması GB'nin başarısı için önemlidir. Ülkelerin ekonomik yapıları birbirlerine yakın değilse entegrasyon sürecinde aradaki fark daha da artar ve sermaye, üretim ve gelirin eşitsiz bir şekilde bir yöne doğru kaymasına neden olur.

- Üretimde rakip veya tamamlayıcı olma özelliği oldukça önemlidir. Ülkeler arasında benzer ürünleri yakın maliyetlerle üreten ülkeler birbirine rakip ekonomi iken birbirlerinden farklı maliyetlerle üreten ülkeler ise tamamlayıcı ekonomilerdir. Rakip ekonomi özelliği eşit kazançları artırırken tamamlayıcı ekonomiler arasında kazanç azalmaktadır. Yakın maliyetli üretim yapan ülkeler arasında etkinliği az olan ülke diğerinden ithalat yapmayı daha uygun görür. Böylece ticaret yaratıcı etki devreye girmektedir. Tamamlayıcı ekonomilerde ise uzmanlaşma zor olmakta ve gelir artışı düşmektedir.

- Gümrük birliğinden önce ülkenin uyguladığı tarifeler ve vergilerin yüksekliği birlik sonrası ticaret yaratma etkisini artırır. Gümrük birliği sonucu üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak gümrük tarifesi ne kadar düşükse ticaret saptırıcı etkinin özelliği de o kadar düşük olur. Böylece üçüncü ülkelerle ticaret fazla kırılmamış olur.

- Arz ve talep esneklikleri gümrük birliği için önemlidir. Birlik içinde yüksek arz ve talep esnekliği üretim ve ticaret yaratma etkisini artırarak firmaların daha fazla çalışmasına böylece gelir ve verimliliğin artmasına neden olur. Üçüncü dünya ülkelerinde arz esnekliğinin düşüklüğü birlik ülkelerinin ticaret yaratma etkilerini güçlendirir.

- Coğrafi ve bölgesel yakınlık. Gümrük birliğinin uygulandığı ülkeler arasında coğrafi yakınlık taşıma ve pazarlama giderlerini azaltır. Yakınlık ticaret hacmini artırırken ticaret saptırıcı etkinin gücünü de kırmış olur.

- Birlik ülkelerindeki mal ve hizmet talep eden tüketici veya ara malı ithalatçısı firmaların birlik dışı ülkelerin ürünlerine karşı talepleri düşükse ve kendi ülke ürünlerine talepleri yüksekse birlik içinde üretim ve ticaretin artışına neden olur.

### **3. AVRUPA BİRLİĞİ, TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİ**

20. yüzyılın ortalarından sonra hızlanan bütünleşme hareketleri Avrupa ülkelerinin bir araya gelmesini hızlandırmıştır. Tarihi çok eskilere dayanan Avrupa’da birlik kurma fikri ancak ikinci dünya savaşından sonra faaliyete geçebilmiştir. 1950’li yıllardan sonra kurulan Avrupa’da birlik aşaması, günümüzde dünyanın en başarılı ekonomik bütünleşmeleri arasında yer almaktadır. Topraklarının bir kısmı Avrupa Kıtası’nda bulunan Türkiye de hem Avrupa’da hem de dünya genelinde oluşmaya başlayan bütünleşme faaliyetlerini yakında takip ederek aktif bir şekilde bu entegrasyon hareketlerinden bazılarının içinde bulunmuş ve bulunma çabaları göstermiştir.

#### **3.1. Avrupa’da Birlik Oluşturma Çabalarının Tarihsel Gelişimi**

Avrupa’da birlik kurulma çabaları aslında 1950’li yıllardan çok daha öncelerine dayanmaktadır. Eski çağlardan Roma dönemine kadar uzanan birlik kurulma fikri 20. yüzyıla kadar uygulamaya konulamamıştır. Bunun sebeplerinden biri de hiç şüphesiz Avrupa’da meydana gelen yüzyıl savaşları, otuz yıl savaşları, ekonomik ve siyasi rekabettir. Sanayi devrimi ile beraber ticari olarak birbirlerine daha yakın hale gelen Avrupalı devletler birbirlerini yok etmekten başka çare ve çözüm arama yollarına girmişlerdir. Avrupa da bir entegrasyon hareketinin kurulması 1900’li yıllara kadar hayallerde ve rüyalarda gerçekleşebilecek bir arzu idi. Öyle ki Victor Huga, Pierre Dobois, Napolyon gibi düşünürler Avrupa’da birlik ve entegrasyon sürecinin başlaması gerektiğini ve bunun gerçekleşmesinin zor olacağını ifade etmişlerdir. Ancak 20. yüzyılda iki büyük yıkıcı savaşın ardından Avrupa da birlik kurulması yönünde çok ciddi başarılı adımlar atılablmıştır (European Union Publications, 2010: 5).

Avrupa da yeni bir yapılanmanın gerekliliği uzun yıllar öncesine dayansa da bu konuda atılan en büyük adımlar 20. yüzyılın ilk yarısıdır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’nın yeniden inşası, bağımsızlık şartı, Avrupa kıtasının yok olmakla karşı karşıya gelmesi, Birinci Dünya Savaşı ve Büyük Buhran’ın yıkıcı etkisi, iki büyük dünya savaşında milyonlarca insanın ölümü günümüzdeki Avrupa Birliği’nin oluşumunun temel sebepleridir (Spolaore, 2013: 1-2).



Avrupa kıtasal özelliklerinden dolayı yüzyıllarca askeri ve siyasal çalkantıların merkezi olmuş ve bir türlü birlik kurulamamıştır. Eski Yunan devletleri döneminde birleşmeye yönelik adımlar görülürken Orta Çağda birleşme çabalarının adı Hristiyanlık dini altında olmuştur. Fakat kilise ile askeri güçler arasında çıkan çatışma ve karışıklıklar birlik çabalarını yok etmiş ve yerini savaş almıştır (Genç, 1989: 90).

İstanbul'un fethiyle beraber 15. yüzyılda İstanbul'un geri alınmasına yönelik papa ve Bohemya Kralı tarafından birlik oluşturma ve Osmanlı'yı yok etmeye yönelik çabalar hız kazanmıştır (Dedeoğlu, 1996: 26). Fakat bu konuda da başarılı olamayan Avrupa devletleri 17. yüzyılda Otuz Yıl Savaşları ile birbirlerini yok etmeye devam etmişler ve bunun sonucunda yine savaşız bir ortam için Wesphalia Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşma Avrupa devletleri arasında diplomatik ilişkiler bakımından Avrupa için oldukça başarılı ve önemli bir anlaşma olarak kabul edilmektedir (Canpolat, 2002: 63).

18 ve 19. yüzyıllar da Avrupa'da artık birlik ve entegrasyon kurulmasının gerekliliği bir çok düşünür, akademisyen ve politikacılar tarafından ifade edilmiş ve bu amaca yönelik Frankfur, Brüksel, Londra ve Paris gibi bir çok Avrupa şehirlerinde devlet konferansları düzenlenmiştir (Çakmak, 2005: 15). 20. yüzyıla kadar birliğin kurulmasına yönelik aktif adımlar atılamamış ve ancak iki büyük savaşın verdiği ekonomik, siyasi ve toplumsal maliyetlerin ardından Avrupa bütünleşmeye gitmek zorunda kalmıştır.

20. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın bir nevi aklını başına getiren iki büyük savaş ve bir büyük ekonomik buhran yaşanmıştır. Sanayi devrimi ile beraber yeni bir çağ yaşayan dünyada bir çok devlet, hızlı üretim ve ulaşımın sağladığı avantajlarla yeni keşif ve pazar yerleri arayışları ulus devletlerini karşı karşıya getirmiştir. Fakat Avrupa'da Almanya'nın savaşı hızlandıran politikaları yüzünden Birinci Dünya Savaşı yaşanmıştır. Yüzyıllardır planlanan birleşme politikaları yine amacına ulaşamamış ve savaş sonrası tekrar savaşız ve barış ortamına yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır (Tataoğlu, 2006: 9-10).

Birinci Dünya Savaşı sonrası bütünleşmeye yönelik adımlar Mussolin ve Hitlerin lider olması ile atılamamıştır. Almanya'nın uzlaşmasız adımları ve politikaları, diğer devletlerin Almanya'ya karşı tavırları yeni bir dünya savaşının temelini oluşturmuştur (Çakmak,2005: 17).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkıcı ve yok edici maliyetleri nedeniyle Avrupa'da bir daha savaşa neden olmayacak ve demokrasi ilkesini ön plana koyan, Avrupa'yı yeniden inşaa eden yeni anlaşmalar ve adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu amaca yönelik Avrupa'nın yeniden inşasını ön gören Marshall planı devreye sokulmuştur (Davulis ve Sadzius, 2013: 2). Bu plan Avrupa'da kurulması gereken ekonomik işbirliğini ön gören bir plandı. Sonuç olarak 1940'lı yıllardan sonra artık Avrupa'da bir bütünleşmenin zorunlu olduğu anlaşılmış ve günümüzdeki Avrupa Birliği'nin temelleri atılmıştır.

### **3.2. Avrupa Birliği'nin Kuruluşu ve Tarihsel Gelişimi**

2013 yılında en son Hırvatistan'ın katılımıyla 28 üye ile yoluna devam eden Avrupa Birliği'nin resmi kuruluşu 1950'li yıllara dayanmaktadır. 20. yüzyılın devlet liderleri yüzyıllardır uygulamaya çalıştıkları savaşız ve barış içinde güvenli bir Avrupa'nın kurulması gerekliliği konularında büyük çaba sarf etmişlerdi. İki büyük savaş sonrası yeni savaş tehdidi, Amerika ve Rusya'nın dağılmacı politikaları ve bu iki ülkenin karşı karşıya gelme ihtimali sonucu çıkabilecek savaş tehdidi, savaşlardan sonra büyük bir yıkıma uğrayan Avrupa'nın yeniden inşaa, milyonlarca insanını kaybeden devletlerin ve toplumların barışa yönelik talep ve istekleri gibi nedenlerden dolayı Avrupa Birliği'nin temelleri atılmış oldu (Berkofsky, 2005: 9).

Avrupa birliğinin kurulmasını sağlayan üç anlaşma vardır. 1951 yılında kurulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, 1957 yılında kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğudur.

#### **3.2.1. Avrupa Kömür Çelik Topluluğu**

Avrupa'yı yeniden inşa edebilmenin yolu "ekonomik birlik" kurmaktan geçtiğini düşünen Avrupalı devletler birlik kurma sürecini hızlandırmışlardır. Özellikle Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer gibi siyasetçiler Schuman Planı'nı oluşturmuşlardır. 9 Mayıs 1950 yılında ilan edilen bu plan Fransa ve Almanya arasında kömür çelik sorununa bir çözüm üretmekteydi. Yeni bir savaş riski göze almak istemeyen Avrupalı devletler özellikle Almanya'nın savaşı politikalarını durdurabilmek için Fransa ve Almanya arasında krize neden olan kömür ve çeliğin üretimini, kullanımını ve pazarlamasını içeren kural ve planlar oluşturmuşlardır (Yılmaz, 2012: 41-42).

Avrupa'da ekonomik birlik 1950 yılında Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nu ifade eden Schuman Planı ile başlamıştır. Almanya'nın kömür ve çeliği kullanarak Avrupa'nın yeniden inşasını engelleyecek politikalarını ortadan kaldırmak için hazırlanan Schuman Planı altı Avrupa ülkesinin ortak kararı sonucu Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun kurulmasını sağlamıştır. Avrupa Kömür Çelik Topluluğu her ne kadar sadece kömür ve çeliğin kontrolüne yönelik kurulmuş olsa da bir çoğuna göre Avrupa'nın entegrasyon sürecindeki ilk ve en önemli adım olarak kabul edilir (Alter ve Steinberg, 2007: 2).

Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu 1951 yılında Fransa, Belçika, Federal Almanya, İtalya, Hollanda ve Lüksemburg'un bir araya gelerek imzaladıkları Paris Antlaşması ile kurulmuştur (Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1999: 10).

Paris Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarih 1952 yılıdır. Bu antlaşma Avrupa Birliği'nin temellerini oluşturur ve enregrasyon sürecinin ilk resmi antlaşmalarından birisidir. Paris Antlaşması toplamda 100 maddeden oluşur ve içeriğinin en önemli özelliği üyeler arasında kömür ve çelik üzerindeki kota ve kısıtlamaları kaldırırken üçüncü ülkelere karşıda ortak politikalar yürütmeyi kural edinmesidir. Bu anlaşmaya göre bu iki ürünün ticareti, pazarlaması, işgücü, kaynağı, fiyatı, işlenmesi, alıcısı, satıcısı, bölüşümü gibi bir çok konuda ortak plan ve eylem çerçevesinde hareket etmeyi, adaletsiz ve verimsizliği önlemeye yönelik kuralları içermektedir (Fişne vd, 2004: 59).

Avrupalı devletlerin AKÇT'yi kurarken en büyük endişelerinden biri savaşların hammaddesi olan kömür ve çeliğin Alman devleti tarafından kendi endüstrisini yeniden inşa etmesi ve diğer Avrupalı devletleri bu fırsat ve kaynağın dışarısında bırakma endişesiydi. Özellikle Almanya'nın Schuman Planı'nu olumlu karşılması ve Paris Antlaşması'nı imzalaması Fransa, Hollanda, İtalya ve diğer üyelerin durumunu kolaylaştırmış ve endişeleri azaltmıştır (Duchene, 1994: 221). Sadece Alman devleti değil diğer üyeler de Paris Antlaşmasında asıl amaçları koordine edilmiş sektörel plandan daha çok sanayinin temel hammaddesi olan kömür ve çeliğin ortak kullanımını sağlayarak ulusal büyümeyi ve kalkınmayı sorunsuzca sağlamak ve savaş sonrası ülkelerin ekonomilerini yeniden inşasını sağlamayı hedeflemişlerdir (Rittberger, 2001: 686-688).

Özetle Avrupa Kömür Çelik Topluluğu yüzyıllardır Avrupa’da birlik kurma çabalarının ilk adımıdır. İki büyük dünya savaşı bu topluluğun kurulmasını hızlandırmış ve güvenlik endişesi Avrupa devletlerini bir araya getirmiştir. AKÇT’nin temeli Schuman Planı’na dayanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Schuman Planının hedefi kömür ve çeliğin kontrolünü sağlamak, Almanya’nın bağımsız tavır ve savaşçıl politikalarını kısıtlamak, büyüme ve kalkınmak için bir fırsat olan hammaddelerden üyelerin faydalanmasını sağlamaktır. AKÇT altı ülke ile kurulmuş ve günümüz Avrupa Birliği’nin ilk oluşum şeklidir.

### **3.2.2. Roma Antlaşması ve Avrupa Ekonomik Topluluğu**

AKÇT’nin kurulmasından sonra başarılı bir şekilde ilerlemesi altılar denilen Avrupa ülkelerini harekete geçirmiş ve bütünleşme yolunda bir adım daha atmaya karar vermişlerdir. İleride siyasi birleşmenin oluşabilmesi için ekonomik bütünleşmenin tam olması Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun kurulmasına katkı sağlamıştır. AKÇT’de sektörel bazda karar ve anlaşmalar yapılırken bu anlaşma ve bütünleşmenin sektörel bazda kalmaması gerekliliği ve ekonominin daha geniş alanında bütünleşme ihtiyacı ve isteğini doğurmuştur (Güran, 1999).

Bu gelişmeler üzerine Avrupa’lı altı devlet (Fransa, Almanya, Hollanda, Lüksemburg, İtalya ve Belçika) bakanları 1955 yılında İtalya’nın Messina kentinde AKÇT toplantısında bir araya gelmişlerdir. Toplantıda işbirliği alanların genişlemesi, sadece bir kaç sektör değil bir çok sektör üzerinde bütünleşmeye yönelik kararlar alınmıştır. Daha sonra bu konu üzerine Spaak Raporu hazırlanarak AKÇT üyelerine sunulmuştur. Raporda Avrupa Atom Enerji Topluluğunun kurulması, ortak pazarın ve Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun kurulmasını yönelik kararlar yer almaktadır (European Community for Coal and Steel, 1959: 23-24).

İtalya görüşmelerinden sonra 1957 yılında İtalya’nın Roma şehrinde bir araya gelen altı Avrupa ülkesi ekonominin bütününe kapsayacak şekilde Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’nu kurmuşlardır. Ortak pazara ilişkin kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu ile beraber mal, sermaye ve emeğin yani üretim faktörlerinin serbest dolaşımını içeren ortak pazar ve gümrük birliğinin temelleri atılmıştır. Roma Antlaşması Avrupa Birliği’nin hukuki temelini oluşturur. Alınan kararlar bakımından entegrasyon sürecinin sadece ekonomik değil aynı zamanda ileride

parasal ve siyasal birliğe geçilmesini öngören çok yönlü bir anlaşmadır. Bu anlaşmada aynı zamanda dünyayı tehdit etmeye başlayan ve gücü keşfedilen atom enerjisinin kontrolünü sağlayacak şekilde barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlamak için Atom Enerjisi Topluluğu'nun kurulması kararı alınmıştır (Kabakdelen, 2003: 48).

Avrupalı devletler bütünleşme yolunda AET'nin kurulması ile büyük adım atmış oldular. Bu antlaşma kısa dönemli yada sadece ekonomiye dayalı değildir. Anlaşmanın temeli üyelerin ekonomilerinin birbirlerine tamamen birleştirilmesi amacına dayandığı için gümrük birliğinin bir an önce gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmekteydi. Bu amaçla üretim faktörlerinin 1969 yılına kadar serbest dolaşımının tamamlanması hedeflenmiştir. Şöyle ki işçilerin, malların, sermayenin, emeğin üyeler arasında hiç bir engele takılmadığı, ticaretin önündeki gümrük tarifeleri, vergiler yada kotaların olmadığı ortak pazarın kurulması hedeflenmiştir (Tataoğlu, 2006: 41-42). Daha önce ifade edildiği gibi Roma Antlaşması çok yönlü bir anlaşmadır ve sadece ekonomiyle ilgili değildir. Tarım, pazarlama, ulaştırma, rekabet politikaları, ortak dış politika ve güvenlik, ilerde parasal ve ekonomik birlik kurulması, para politikalarının uyumu gibi bir ulus devletinin kendi başına uyguladığı birçok politikayı tam bütünleşmenin sağlanması için topluluk olarak ortak hareket etme hedefi belirlenmiştir (Yılmaz, 2012: 43).

### **3.2.3. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)**

Altılar olarak değerlendirilen ve AB'nin temelini atan Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, İtalya ve Hollanda AKÇT'nin verdiği cesaretle entegrasyon sürecini daha öteye taşıyarak Roma Antlaşmasını imzaladılar. Bu amaçla Roma Antlaşmasında ekonominin tamamen bütünleşmesini amaçlayan ve ticaretin önündeki her türlü engeli kaldıran gümrük birliği süreci ile AET'yi kurarken aynı antlaşma ile atom enerjisini barışçıl amaçlı kullanımını ve atom enerjisi alanında her türlü ortak çalışmayı amaçlayan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur (Mor, 2010: 508).

EURATOM'un temel amacı nükleer gücün kontrolünü sağlamak yoluyla, barışçıl amaca dayalı, atom ve nükleer enerjinin gücünden yararlanarak ülke ve birliğin kalkınmasını ve refahının artışı sağlamak (Tataoğlu, 2006: 21). Avrupa böylece işbirliği alanını her sektöre uyarlamaya çalışmış ve ilerde

kurulacak olan ekonomik ve siyasi birliğin sorunsuzca işleyebilmesi, ulus devletten daha çok bölgesel tek bir devlet olma amacının gerçekleştirilmesi için altyapı hazırlıklarını bir bir yerine getirmeye başlamıştır.

Avrupa'da ortak nükleer enerji piyasası EURATOM Antlaşmasına dayanmaktadır. EURATOM Antlaşmasının 52. maddesinde nükleer enerjinin yakıtlarının üye devletlerin arasında eşit kullanımını sağlamaya yönelik Atom Enerjisi Destekleme Kurumu (ESA) kurulmuştur. Bu bağlamda ESA'nın görevi nükleer enerjinin güvenliği, dağıtımı, oluşturulması, pazarlanması gibi bir çok alanı kapsamaktadır (European Commission EURATOM Supply Agency, 2014).

### **3.2.4. Füzyon Antlaşması ve Avrupa Toplulukları**

1965 yılında imzalanan ve 1967 yılında yürürlüğe giren Birleşme (Füzyon) Antlaşmasına göre Avrupa Topluluklarının yani AKÇT, AET ve EURATOM tek konsey ve komisyon altında birleştirilmiştir. Bu antlaşmaya kadar ayrı ayrı üçer kurumları bulunan bu topluluklar bundan sonra Avrupa Toplulukları adı altında toplanmıştır. Ekonomik bütünleşme yolunda atılmış önemli bir adımdır (Alganer ve Çetin, 2008: 353)

AKÇT kurulduğunda sistemli ve düzenli işleyebilmesi için Yüksek Otorite, Bakanlar Konseyi ve Adalet Divanı ve Denetim Bürosu altında çeşitli organlar kurulmuştur. Daha sonra AET ve EURATOM'un kurulmasında temel teşkil eden Spaak raporunda bu iki topluluğunda AKÇT kurumlarına benzer ayrı ayrı alt organların oluşturulması tavsiye edilmiştir. Bu doğrultuda üç topluluğunda ayrı ayrı Komisyon'u, Bakanlar Konseyi, Ortak Adalet Divanı ve Paramentosu ile Sayıştay organları kurulmuş oldu. Yapı olarak birbirlerine benzeyen ve üçü de Avrupa entegrasyonuna katkıda bulunan bu üç topluluğun ve organlarının ortaya çıkardığı karışıklık ve düzensizliği kaldırmak için 1960 lı yıllarda çalışmalar başlatılmıştır. Sonuç olarak 1967 yılında yürürlüğe giren Füzyon Antlaşması ile bu üç kurum birleştirilmiştir.

### **3.2.5. Gümrük Birliği**

Gümrük birlikleri üye ülkeler arasında ticarete konu olan mallar arasında her hangi bir engele takılmadan, birlik devletlerinin üçüncü ülkelerle yapacakları ticarete ortak gümrük tarifeleri uyguladıkları, gümrük alanı içinde herhangi bir

vergi yada kotanın olmadığı bir sistem olduğu ikinci bölümde yer alan Gümrük Birliği kısmında bahsedilmiştir.

Gümrük Birliği Paris Antlaşması'na dayanmaktadır. AKÇT'nin kurulması ile kömür ve çeliğin ticaretinin sorunsuz işleyebilmesi açısından gümrük birliğinin temelleri ve şartları Paris Antlaşması'nda oluşturulmuş ve detayları Roma Antlaşması'na bırakılmıştır (Saçman, 2013: 17). Avrupa Birliği'nin bütünleşmesinde en önemli etken olan gümrük birliği ile ilgili detaylı tanımını ve kapsamını içeren süreç Roma Antlaşması'nda belirtilmiştir. Roma Antlaşması'nda gümrük birliğinin amacı üyeler arasında gümrük vergi ve tarifelerin tamamen kaldırılması ve serbest ticaretin sağlanması, dış ülkelere karşı da ortak tarifelerle hareket edilmesini sağlamaktır (Börekçi ve Yurdakul, 2011: 13). Gümrük birliği Avrupa'nın bütünleşmesi ve ileride siyasi birliğe geçmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Üretim faktörlerinin bir an önce serbest dolaşımı ve ticaretin önündeki engellerin kalkması ekonomik bütünleşme aşamalarının bir an önce gerçekleştirilmesi için büyük önem arz ediyordu. Gümrük birliğinin sağlanması ile ortak pazarın oluşturularak ileride güvenlik, iç politika ve siyasi yönden bütünleşme hedefine ulaşılması planlanmıştır (Saçman, 2013: 19).

Topluluk için büyük öneme sahip gümrük birliği süreci Roma Antlaşmasınının 11. Maddesinde 1970 yılına gelindiğinde iç gümrük vergilerinin tamamen sıfırlanmış olması şeklinde planlanmıştır. 1968 yılına gelindiğinde üyeler arasındaki ticarete vergiler ve kotalar sıfırlanmış ve serbest ticaret sağlanmış oldu (Börekçi ve Yurdakul, 2011: 13-14).

Roma Antlaşmasında belirtilen kurala göre üye devletler 12 yıllık zaman içinde aralarındaki gümrük vergilerini tamamen kaldırmalı, yeni malların ticaretinde tekrar gümrük vergisi konulmamalı, üçüncü ülkelerden yapılan ithalata farklı olmayan ortak gümrük tarifesinin konulması, sistemin sorunsuz ve ortak pazarın zarar görmeyeceği şekilde düzenlenmesi planlanmıştır. 1968 yılında sanayi ürünlerinin tarifelerinde yapılan indirimle gümrük birliği süreci tamamlanmıştır (Yılmaz, 2012: 51-52). Topluluğun ticareti serbestleştirmeye çalıştığı unsurlar malların, sermayenin, işçilerin ve hizmetlerin serbestliğini kapsamaktadır. 1970 yılından sonraki dönemlere bakıldığında gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisinden dolayı üyeler arasındaki ticaret katlanarak artmış ve birliğin toplu halde büyümesine katkı sağlamıştır.

### 3.2.6. Avrupa Birliğinde İlk ve İkinci Genişleme

1951 yılında Paris Antlaşması'nda AKÇT'yi kuran ve Avrupa Birliği'nin kurucuları olarak kabul edilen ve altılar olarak bilinen Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya, Lüksemburg ve Belçika bütünleşme yolunda elde edilen olumlu sonuçların etkisiyle 1958 yılında Roma Antlaşmasını imzalayarak Avrupa Ekonomi Topluluğu'nu kurmuşlardır. Böylece bütünleşme yolunda yeni ve geniş çaplı bir adım daha atmış oldu. 2013 yılında 28 üyeye ulaşan AB için genişleme süreci önemli bir dış politika aracı haline gelmiştir. Para politikası, ekonomi, güvenlik, tarım, sanayi gibi bir çok alanda karar alıp politikalar uygulayan Avrupa Birliği'nin belirlediği hedeflere ulaşması açısından yeni üyelerin birliğe katılımı ve genişleme politikası daha önemli hale gelmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı Bir Bakışta AB, 2015).

Roma Antlaşması'nda alınan kararların çoğunun 1968 yılında tamamlanması birliğin başarısına güç katmış ve entegrasyon alanının genişletmeye yönelik cesaret verici adımlar atılmasına neden olmuştur. Avrupa Topluluğu'nun kurulması ile bu gruptaki başarı ve gelişimi gören diğer Avrupa devletlerinden İngiltere, Norveç ve Danimarka AET'ye üye olmak için başvurmuşlardır. Fakat Fransa'nın İngiltere'nin üyeliğini veto etmesi ile genişleme sağlanamamıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2016).

Avrupa Topluluğunda ilk genişleme süreci İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç ile başlamıştır. 1961 yılındaki başvurusu ekonomik, siyasi sebeplerden dolayı Fransa tarafından reddedilen İngiltere'nin ikinci başvurusu da yine Fransa tarafından 1967 yılında veto edilmiştir. 1969 yılında Lahey Zirvesi'nde birlik dört aday ülke ile müzakerelerin başlatılması kararını almıştır. Müzakereler sonucunda 1973 yılında İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın başvuruları kabul edilmiş ve Avrupa Topluluğu (AT)'na üye olmuşlardır. Norveç ise ülkesinde referanduma gitmiş ve referandumdan çıkan ret kararına uyarak birliğe üye olmaktan vazgeçmiştir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi AB ilişkileri Müdürlüğü, 2016). İlk genişlemesini tamamlayan AT böylece üye sayısını altıdan dokuzaya çıkartarak entegrasyon sürecinden yeni bir başarı daha elde etmiştir.

Avrupa Birliği'nde ikinci genişleme Yunanistan'ın üyeliği ile olmuştur. İlk olarak 1961 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklık antlaşması imzalayan Yunanistan, amacının birliğe tam üyelik olduğunu belirtmiştir. Fakat



1967 yılında Yunanistan’da meydana gelen askeri darbeden dolayı toplulukla olan ilişkiler askıya alınmış ve 1975 yılına kadar önemli bir adım atılmamıştır. 1975 yılında Yunanistan birliğe tam üyelik başvurusunda bulunmuş fakat Yunanistan’ın yaşadığı ekonomik ve siyasi sıkıntılar sebep gösterilerek süreç uzatılmıştır. Buna rağmen 1976 yılında başlayan müzakereler beş yıl sürmüş ve sonuç olarak 1981 yılında Yunanistan Avrupa Birliğinin 10. üyesi olmuştur (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2016). Avrupa Birliği genişleme sürecine devam etmiştir. Altı kurucu üye ile başlayan birlik daha sonra ilk iki genişlemeden sonra üç, dört ve beşinci genişleme politikalarının sonucu olarak 27 üyeye ulaşmış ve en son 2013 yılında Hırvatistan’ın üye olması ile 28 üyeye ulaşmıştır.

### **3.2.7. Avrupa Tek Senedi**

Avrupa Topluluğu genişlemeye devam ettikçe yeni teknik ve siyasi problemlerle karşılaşmaya başlamıştır. Topluluğun bir an önce ortak pazara geçmesi planı 1980’li yıllara kadar yeni üyelerin de katılmasına rağmen sağlanamamıştır. Ayrıca kurumlar arasındaki bürokratik sıkıntılar Avrupa Konseyi’nin bu sorunlara çözüm amaçlı toplantılar yapmasına neden olmuştur. Konsey tarafından kurulan Komite, 1985 yılında hükümetler arası konferansın toplanmasına karar verdi (Kodakcı, 2004: 36-37). 1986 yılında Hükümetler Arası Konferans toplantısında Avrupa Tek Senedi kabul edildi.

Avrupa’nın genişlemeye başlamasıyla ortaya çıkan en önemli konulardan biri iç pazarın sağlanmasıydı. 1968 yılından Gümrük Birliği’nin sağlanması ile bölge içinde ve bölge dışındaki ticaret düzenlenmek istenmiş ve tek pazara yönelik büyük bir adım atılmıştır. 1973 yılında yaşanan petrol krizi, topluluğun içinde yaşanmaya başlanan bürokrasi krizi iç pazar sürecini hızlandırdı (İBB Avrupa Birliği Çalışmaları, 2016). Avrupa’da oluşan karamsar havanın dağılması için yapılan çalışmalar neticesinde Avrupa yeniden canlanma sürecine girmiştir. 1985 yılında Beyaz Kitap’a dayanarak 1993 yılına kadar Avrupa’da tek pazarın tamamlanması için takvim belirlendi. 1986 yılında 12 Avrupa üyesi devlet tarafından imzalanan Tek Senet, 1987 yılında yürürlüğe girdi. Bu anlaşma ile hem tek ortak pazar sürecinin oluşturulması sağlanmış hem de Avrupa kurumları, kurucu anlaşmalar değişikliğe uğramıştır (AB Bakanlığı AB’nin Tarihçesi, 2013).

Tek Pazar Avrupa Birliği’nin devamı, kurumların işleyişi ve ortak pazar hedefi açısından büyük önem arz etmektedir. Bir an önce ortak pazar için üyelerin

mevzuatlarının birbirine yakınlaştırılması gerekliliği tek pazarın uygulanmasını hızlandırmıştır. Tek pazar dört faktörün serbestliğini hedefler. Bunlar mal, sermaye, hizmetler ve kişilerdir. Üye devlet arasında gümrük birliğinin sağlanması ile ticarete konu olan mallar herhangi bir kısıtlamaya tabi olmadan birlik içinde serbest ticareti ortak pazar için önem arz etmektedir. Kişilerin serbestliği ise vatandaşların üye devletler arasında herhangi birinde istedikleri yerde yaşama, çalışma ve seyahat özgürlüğüne sahip olmasını ifade eder. Hizmetler ise bir üye ülkeye yerleşmek koşulu ile serbestçe hareket edilmesini ifade eder. Sermayenin serbestliği ile sermaye üzerindeki ödemeler ve kısıtlamalar kaldırılacaktır. Tek Senet 'in kabulü ile ortak pazar sürecinin hızlanması, Avrupa'daki durgunluğun bitip bir an önce ekonominin canlanması ve tam bütünleşmenin sağlanması hedeflenmiştir (Erpolat, 2010: 3-4).

### **3.2.8. Maastricht Antlaşması ve Avrupa Birliği**

Almanya'nın doğu ve batı bloğunun birleşmesi, Tek Senet 'in getirdiği başarı, dünya politikasında meydana gelen gelişmeler, Avrupa ekonomisinin iyileşmesi, Rusya'da meydana gelen siyasi hareketler, Avrupa'nın tam entegrasyon hedefini içeren parasal ve ekonomik birlik ile ortak güvenlik çalışmalarını hızlandırmıştır. Milano Zirvesi sonunda Hükümetler Arası Konferans kararında bir an önce parasal ve ekonomik birlik ile siyasi entegrasyon konularının müzakereye açılması gerektiği belirtilmiştir.. Bu doğrultuda 1992 yılında Maastricht Antlaşması olarak da bilinen Avrupa Birliği Antlaşması imzalanmıştır (Börekçi ve Yurdakul, 2011: 41). Bu tarihten sonra Avrupa Toplulukları ismi Avrupa Birliği(AB) olarak değişmiştir.

Maastricht Antlaşmasıyla üç sütunlu bir Avrupa Birliği yapısı oluşturulmuştur. Bunlardan ilki Avrupa Toplulukları, ikincisi ortak dış ve güvenlik politikası, üçüncüsü ise Adalet ve İçişlerinde işbirliği olarak belirlenmiştir. İlk sütün olan Topluluğun görevi ekonomiye dayalı hedeflerin gerçekleştirilmesidir. Şöyle ki sürdürülebilir büyümenin sağlanması, tek piyasanın işleyebilmesi, yüksek iş alanı oluşturulması, ekonomi ve parasal birliğin sağlanması (tek paranın kullanımı) gibi temel hedefler Avrupa Topluluğu sütununda yer almaktadır. Birliğin ikinci ayağı olan dış ve güvenlik politikası ise Avrupa Birliği'nin siyasi ayağını ifade eder. Ulus devleti şeklinde ortak güvenlik kurumları ile birliğin güvenliğini sağlamak, dış ilişkilerde yine ortak hareket etmeyi ifade eder. Üçüncü sütün olan adalet ve iç işleri kısmında ise vatandaşların serbestçe dolaşımı, trafik,

ulaşım, taşıma, suç, g, sınır kontrolü, terör suları, adalet ve hukuk alanındaki yakınlaşma ve işbirliklerini ifade etmektedir (EU European Parliament, 2016: 1-2).

Maastricht Antlaşması Avrupa Birliği'nin şekillenmesinde en önemli anlaşmalardan biridir. Ekonomik birlikten siyasi birliğe doğru giden yolda atılmış büyük bir adımdır. Maastricht Antlaşması ile benimsenen konular şunlardır: Avrupa Birliği, Ekonomik ve Parasal Birlik, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Adalet ve İçişleri Politikası, AB Vatandaşlığı, Uyum Fonu, Sosyal Politika, Bölgeler Komitesi, Yeni İşbirliği Alanları, Katmanlı Yetki İlkesi ve Parlamento'nun Etkinliğidir. Ekonomik ve parasal birlik Avrupa bütünleşmesinin tamamlanması için uygulanması gereken önemli bir faktördür. Bu yüzden Maastricht Antlaşması'nda Avrupa birliği ortak maliye ve para politikalarının uygulanması gerekliliği belirtilmiş tek paraya geçen sistem için takvim belirlenmiştir (Börekçi ve Yurdakul, 2011: 22-30).

Avrupa Birliği Antlaşması, Avrupa vatandaşları arasında yakın bağların kurulmasında yeni bir adım olarak kabul edilir. Avrupa Birliği'nin yapısı Avrupa Topluluklarına dayanmaktadır. Avrupa Birliğinin organları; Konsey, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu, Adalet Divanı ve Sayıştay'dır. Anlaşma ile Avrupa Birliği'ne yeni kurumlar kazandırılmıştır. Bunlar Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgesel Komite, Avrupa Merkez Bankası ve Avrupa Yatırım Bankası (European Parliament, 2016: 1).

### **3.2.9. AB'deki son Genişleme Dalgası (2004-2007 Yılları)**

Avrupa'daki genişleme süreci temelde beş dönemle değerlendirilebilir. Bunlardan ilki 1973 yılında İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın birliğe ye olmasıdır. Bu dönemi Yunanistan'ın 1981 yılında birliğe dāhil olması ile ikinci dönem takip etmektedir. Avrupa'da ekonomik ve entegrasyon sürecindeki başarılar birliğin yeni bir genişleme dalgasını yaşamasına neden olmuş ve 1986 yılında İber Yarımadası Genişlemesi olarak da bilinen ve İspanya ve Portekiz'in ye olduğu nc genişleme dönemi yaşanmıştır. Maastrich Antlaşmasından sonra 1995 yılında siyasi ve parasal ve ekonomik alanda birçok yeniliklerle buluşan Avrupa dördüncü genişleme dalgasını Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in katılımı ile yaşamıştır.

Soğuk savaşın ardından Avrupa'da yeni bir dönem başlamıştır. Eski Komünist devletleri bağımsızlıklarını kazanmaya başlamış ve bu kurulan devletlerin ekonomik ve siyasi gelecekleri açısından Avrupa Birliği dikkat çeken bir bölge haline gelmiştir. Özellikle Maastrich Antlaşması'ndan sonra ekonomik ve siyasi alanda atılan büyük adımlar, ortak para mekanizmasının geliştirilmesi, güvenlik ve hukuki alanda düzenlemeler Avrupa Birliği'ni bir cazibe merkezi haline getirirken aynı zamanda en büyük genişleme döneminde kapısını aralamıştır. Yapılan müzakereler ve toplantılar neticesinde 2004 yılında Merkezi Doğu Avrupa Ülkesi olan on ülke AB'ye üye olmuştur. Bu ülkeler Polonya, Estonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs R.Yönetimi, Macaristan, Slovakya, Slovenya, Letonya ve Malta'dır (Akşemsettinoglu, 2011: 8). 2007 yılına gelindiğinde Avrupa Kıtası içerisinde yer alan Bulgaristan'ın ve Romanya'nın birliğe üyeliği kabul edilmiş üye sayısı 27 ye çıkmıştır.

Oldukça hızlı genişleyen Avrupa Birliği, büyümenin verdiği zararları veya karışıklıkları azaltabilmek için müktesebatında çok değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. AB'nin kurumsal yapısı değiştirilmiş, üyelik şartları daha da zorlaştırılmıştır. Avrupa Birliği açısından genişleme politikası birliğin gücü ve geleceği açısından oldukça önemlidir. Öyle ki 2004 ve 2007 yıllarındaki genişlemeye ek olarak 2013 yılında ise Hırvatistan'ı üyeliğe kabul ederek genişleme politikasını kullanmaya devam etmiştir. AB halen Makedonya, Karabağ, Sırbistan, Arnavutluk ve Türkiye ile katılım müzakereleri sürdürmektedir (AB Bakanlığı AB'nin Genişlemesi, 2015).

### **3.2.10. Lizbon Antlaşması**

Avrupa'da Reform Antlaşması olarak da bilinen Lizbon Antlaşması Portekiz'in Lizbon kentinde 2007 yılında imzalan ve 2009 yılında yürürlüğe girmesi planlanan AB'nin anayasal sürecine dayanan uluslararası bir antlaşmadır (Foundation for EU Democracy, 2008: 3).

2004 yılında on yeni üye ile üye sayısını 25 e çıkartan Avrupa Birliği son genişlemenin sürdürülebilirliği, yeni genişlemelerin önünün açılması gibi durumlar AB kurumlarının, karar alma mekanizmalarının ve genel yapının reforma edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla 2005 yılında AB Anayasa Antlaşması kabul edilmiş fakat Fransa ve Hollanda'nın ülkelerinde yaptıkları referandumlar neticesinde anlaşmanın yürürlüğe girmesi iptal edilmiştir.

İki yıl sekteye uğrayan süreç 2007 yılında Almanya'nın öncülüğünde Lisbon Antlaşması'nda kabul edilmiştir. İrlanda'da yapılan referandumla reddedilen 2009 yılında ikinci referandumla kabul edilen Lisbon Antlaşması 2009 yılında yürürlüğe girmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Lisbon Anlaşması, 2016).

Lisbon Antlaşması Avrupa toplumları ve vatandaşlarının demokratikleşmesi açısından büyük öneme sahiptir. Lizbon Antlaşması ile beklenen öngörüler şöyledir; Avrupa daha demokratik bir yapıya kavuşacak, AB vatandaşları daha özgürlükçü hak ve yetkilere sahip olacak, AB'nin dünyadaki etkinliği ve gücü artarak örnek bir yapı haline gelecek, aynı zamanda altyapı mekanizmalarının güçlendirilmesiyle vatandaşların istek ve taleplerine daha çabuk ve daha doğru cevaplar verilecek, böylece anayasaya dayalı daha demokratik bir AB oluşacaktır (Bilçen, 2010: 1).

Sonuç olarak Lizbon Antlaşması ile Avrupa'da topluluk ifadesi yerini birlik ifadesine bırakmıştır. Lizbon Antlaşması'nın temel amacı daha şeffaf ve demokrasiye dayalı bir AB, insan hak ve hürriyetlerinin daha fazla ve etkin olduğu, güvenlik sorununun en aza indirildiği ve dünya çapında AB'nin konum ve gücünün arttırıldığı bir Avrupa oluşturmaktır (Özdemir,2009:73).

Lisbon antlaşması ile Avrupa'nın yapısında bir çok değişim ve reformlar meydana gelmiştir. Lizbon antlaşması ile değişime uğrayan başlıklar şunlardır (Bilçen, 2010 :2-8):

- Avrupa Birliği tüzel bir kişiliğe kavuşmuştur,
- AB'nin üzerine kurulduğu üç temel sütunundaki (Avrupa Toplulukları, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Adalet ve İçişleri Politikası) değişim,
- Birliğin kurumsal yapısı,
- Dış Politika,
- Kurumsal İşleyiş,
- Karar Alma Süreci,
- Vatandaşlık İnisiyatifi,

- Ulusal Parlamentoların yeni rolü,
- Temel Haklar Şartı,
- Birlikten Çıkma,
- Genişleme Politikasıdır.

### **3.3. Türkiye-AB İlişkilerinin Başlangıcı**

Türkiye, Cumhuriyetin ilanı ile yüzünü batıya çevirmiş çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmayı hedeflemiş ve bu yönde reformlar ve değişimlere önem vermiştir. Bu doğrultuda globalleşme, modernleşme ve büyüme hedefleri açısından Avrupa Birliği Türkiye için bir cazip konum haline gelmiştir. Yapılan anketler ve kamuoyu yoklamalarından çıkan sonuçlara göre de Türk halkı Avrupa üyeliğini desteklemiştir. Türkiye –AB ilişkileri eskiye, birliğin kurulduğu ilk yıllara kadar dayanmaktadır. 1959 yılında ortaklık başvurusu ile başlayan süreç Ankara Antlaşması, Katma Protokol ve Gümrük Birliği Antlaşmaları ile şekillenmiş ve 1999 yılında Helsinki Zirvesi’nde aday ülke konumuna gelerek taçlanmıştır. 2004 yılında katılım müzakerelerinin başlaması ile yeni bir ivme kazanmıştır. Türkiye ortaklık başvurusunda bulunmasına rağmen ilerleyen süreçte amacının AB’ye tam üyelik olduğunu yaptığı reform ve çalışmalarla kanıtlamıştır (DPTM Türkiye’nin AB’ye Üyeliğinin Muhtemel Etkileri Raporu, 2004: 2).

20. yüzyılın ilk dönemlerinden sonra üretim, pazarlama, teknoloji olanaklarının artması ülkeleri karşı karşıya getirerek büyük savaşların yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan savaş riskleri ve ticari ilişkiler ülkeleri bir araya getirerek entegrasyon sürecini hızlandırmıştır. Böylece siyasi, ekonomik sosyal, askeri alanda bütünleşme ve küreselleşme eğilimleri baş göstermiştir (Şentürk, 2014: 128).

Türkiye dünyada meydana gelen bloklaşma ve globalleşme hareketlerinin dışında kalmaktan çekinerek Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Birleşmiş Milletler (UN), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası siyasi ekonomik ve askeri işbirliklerine derhal üyelik çabalarına girişmiştir. Özellikle Rusya’nın yayılmacı politikası, İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’ye etkisi, yeni savaş riskleri, ekonomik çıkarlar ve globalleşen dünyada

yalnız kalmama isteği Türkiye'nin yönünü batı toplumlarına çevirmesine neden olmuştur (Korkankormaz, 2007:12). Avrupa Birliği'nin temeli AKÇT Anlaşmasına dayandığı için Türkiye-AB ilişkileri bu tarihten sonra başlamıştır. Fakat Türkiye'nin Avrupalı devletlerle olan siyasi, ekonomik askeri işbirliği bu tarihlerden daha öncesine dayanmaktadır.

1951 yılında kurulan AKÇT, 1958 yılında AET ile yeni bir şekil almıştır. Bu dönemde dış politikayı yakından takip eden Türkiye, Yunanistan'ın AET'ye başvurmasından hemen sonra AET'ye ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Türkiye'nin ortaklık başvurusu 1963 yılında Ankara Antlaşması ile resmîlik kazanmıştır. Türkiye-AB ilişkilerinin hukuki ve resmî temeli Ankara Antlaşması ile atılmış oldu. Türkiye-AB ilişkileri, tam adaylığa giden yol gümrük birliği üzerinde şekillenmiştir. Ankara Antlaşması 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliğine giden yoldaki ilk adımdır. Fakat Türkiye açısından bakıldığında ilişkiler tam adaylık amacıyla yürütülmüştür ve Türkiye'nin tam üyelik amacı ve isteği 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde "aday ülke" statüsü ile netlik kazanmıştır (Hatipler, 2012: 3).

Sonuç olarak Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren batılılaşma çabalarını hızlandıran Türkiye, bu amacından hiç vazgeçmemiş ve batıdaki siyasi, askeri ve ekonomik birleşmelerinin hemen hemen hepsine dahil olmuştur. O zamanki adı ile AET olan AB ile Türkiye ilişkileri 1959 yılında ortaklık başvurusu ile netlik kazanmıştır. O yıllarda altı kurucu üyeye sahip olan AET, Türkiye'nin başvurusuna olumlu yaklaşmış ve Ankara Antlaşmasını imzalamıştır. Türkiye-AB ilişkileri gümrük birliği üzerine kurulmuştur. Türkiye'nin gümrük birliğine dahil olabilmesi için dış ticaretin düzenlenmesi ve ülke ekonomilerinin birbirlerine yaklaştırılması için Türkiye'ye üç aşamadan oluşan (hazırlık, geçiş ve son aşama olan gümrük birliği üyeliği) bir takvim sunulmuştur. 1996 yılında Gümrük Birliği Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinde üç yıl sonra ancak Türkiye'nin AB'ye tam üyelik amacı resmîlik kazanmış ve aday ülke statüsüne kavuşmuştur (Erçakar, 2005: 167-168).

### **3.3.1. Tam Adaylık Hedefine Giden Yolda Gümrük Birliği**

1959 yılında Türkiye'nin birliğe ortaklık başvurusu AET tarafından ılımlı karşılanmıştır. Henüz kurulmuş olan ve hali hazırda altı kurucu üyeye sahip AET açısından Türkiye ve Yunanistan'ın başvurusu birliğin konumu ve prestiji

açısından memnuniyetle olumlu görülmüş ve süreçlerin başlatılması için Türkiye ile Ankara Antlaşması, Yunanistan ile Atina Antlaşması imzalanmıştır (Demirel,2003: 14-15).

Ankara Antlaşması ile Türkiye-AB ilişkileri hukuki bir zemine taşınmıştır. Türkiye'nin ekonomisinin birlik ekonomisine yakınlaştırılması, ülke refahının yükseltilmesi, dış ticaret ilişkilerinin düzenlenip gümrük birliğinin oluşturulması gibi çeşitli sebeplerden dolayı Türkiye ile ilişkilerin yürütülmesi için üç aşama belirtilmiştir. Bu aşamalar hazırlık, geçiş ve son aşamadır.

Ankara Antlaşması bu sürecin hazırlık aşaması olarak kabul edilmiş ve Türkiye'ye çok fazla bir ödev verilmemiştir. 1970 yılında Katma Protokol'ün imzalanması ise geçiş aşamasını başlatmıştır. Bu dönemde gümrük birliğine giden yolda Türkiye'ye kademeli olarak bazı mal ve ürünlerde gümrük vergilerinin kaldırılması görevi verilmiştir. Türkiye'nin geçiş dönemi 22 yıl olarak uygulamada yer almıştır. Zaman zaman Türkiye'de çıkan siyasi ve ekonomik sıkıntılar ilişkileri ve ödevlerin yerine getirilmesini zorlaştırdıysa da 1996 yılında son aşama olan gümrük birliği antlaşması imzalanarak Ankara antlaşmasında verilen üç dönem şartı tamamlanmış oldu (Antalya Ticaret ve Sanayi Odası AB Bilgi Merkezleri, 2010: 1).

Gümrük birliği Türkiye-AB ilişkilerinin yürütmesinde büyük öneme sahiptir. Halihazırda Türkiye birliğe üye olmadan gümrük birliğine taraf olan üç ülkeden biridir ve aynı zamanda üyelik fasıllarını yürüten bir ülkedir. Türkiye'nin gümrük birliğine taraf olmasında çeşitli beklentiler ve sebepler vardır. Bu beklentiler şöyledir (Somuncuoğlu, 2002: 11):

- İhracatta büyük bir artış,
- Türkiye'ye mali kaynak aktarımı,
- Verimlilik ve rekabet artışı,
- Üyelik sürecinin hızlanması ve fırsatların oluşması,
- Türkiye'ye yabancı sermaye akımı,
- Teknolojinin ve standartların yükselmesi,



- Vatandaşların refahının artması ve modern toplumlara entegre olmasıdır.

### 3.3.2. Ankara Antlaşması ve Hazırlık Dönemi

Türkiye 1959 yılında AET'ye ortaklık çağrısında bulunarak AB ile ilişkilerini başlatmış oldu. Uluslararası arenada yalnız kalmama isteği ve Yunanistan ile girilen siyasi ve ekonomik rekabet Türkiye'nin AET'ye yaklaşmasına neden olmuştur. 1959 yılında başlayan görüşmeler 12 Eylül 1963 yılında Ankara Ortaklık Antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşmanın asıl adı “Türkiye ile AET Arasında Bir Ortaklık Yaratan Antlaşma”dır (Tansel, 2004: 9-10).

1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Antlaşmasının temel ilkeleri şunlardır (Karluk, 1998: 479):

- AET ve Türkiye arasında ileride bir gümrük birliği mekanizması oluşturmak,
- Türkiye'nin ekonomik açıdan kalkınmasına destek vermek,
- İleride tam üyeliğe giden yolda kolaylıklar sağlamak,
- Türkiye ve AET ülke ekonomik sistem ve yapılarını birbirine yaklaştırmak,
- Türkiye'nin sosyal yönden AET'ye uyumuna katkı sağlayarak ilişkileri sıkılaştırmaktır.

Ankara Antlaşması ile tam üyelik hedefinde gümrük birliğinin oluşturulması amacı belirlenmiştir. Bu karar doğrultusunda üç aşama öngörülmüştür. Ankara antlaşması ile hazırlık aşaması, daha sonra gümrük birliğinin hüküm ve ilkelerinin belirleneceği geçiş aşaması, en sonunda ise nihai gümrük birliği antlaşmasının imzalanması şeklinde bir yol haritası oluşturulmuştur (Tansel, 2004: 10).

Hazırlık dönemi 1964 yılında başlayıp beş yıl sürmesi planlanan fakat 8 yıl süren ve 1972 yılında tamamlanan bir süreçtir. Bu dönem de Türkiye'nin gümrük birliğine üyeliğini kolaylaştıran hedefler belirlenmiş ve ilk önce sanayi

ürünleri üzerinde gümrük birliği uygulanması planlanmıştır (Aydoğan, 2007: 45-46).

Hazırlık aşamasında Türkiye'ye çok büyük görevler verilmemiştir. fakat birlik Türkiye'nin gümrük birliğine üyeliğinin kolaylaştırılması, geçiş dönemi ve son dönemin Türkiye tarafından rahatça uygulanabilmesi ve Türkiye ekonomisinin diğer dönemlere hazırlanabilmesi için tek taraflı tavizler vermek durumunda kalmıştır. Ayrıca topluluktan Türkiye'ye 175 milyon ECU tutarında mali kaynak aktarımı sağlanmıştır. (DPTM AB Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler, 1993:30). Türkiye'nin yükümlülük almadığı bu dönemde gümrük birliğine yönelik ilk adım olarak Türkiye'nin AB'ye ihrac ettiği incir, fındık, üzüm ve tütün ürünleri üzerindeki tarife kotaları belirlenmiştir. Ayrıca bazı deniz ürünleri, sanayi ürünleri üzerinde de düşük vergi yada gümrüksüz ithalat yapma imkanı oluşturulmuştur (Seyidoğlu, 2003: 268-269).

Ankara Antlaşması hedef ve ilkelerine ulaşabilmesi açısından Esas Antlaşma, Geçici Protokol, Mali Protokol, Son Senet, Niyet Bildirisi, Yorum Bildiri ve Alman Hükümetine ait iki bildiriden oluşmaktadır. Ankara Antlaşması Türkiye ile topluluğun hukuki zeminini oluşturan ve imzalanan ilk resmi anlaşma olma özelliğini taşımaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı- Avrupa Birliği, 2014).

Hazırlık aşaması 1972 yılında son bulmuş ve yerini gümrük birliğine geçiş dönemi olan Katma Protokol'e bırakmıştır. Ancak hazırlık ve geçiş aşaması planlandığı gibi işleyememiştir. Gerek Türkiye'de baş gösteren siyasi ve ekonomik sorunlar, gerek topluluğun Türkiye'nin içinde bulunduğu sorunlardan dolayı ilişkileri yavaşlatması, Yunanistan'ın üyeliği gibi konulardan dolayı hazırlık ve geçiş aşamaları beklenenden daha uzun sürmüştür.

### **3.3.3. Katma Protokol ve Geçiş Dönem**

1973 yılında son bulan hazırlık aşaması dönemi yerini Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile geçiş aşamasına bırakmıştır. Bu dönemin özelliği gümrük birliği sisteminin Türkiye'de yerleşmesini sağlamak, Türkiye ve AB ekonomilerinin birbirlerine uyumunu sağlamaktır. Bu amaca dayanarak geçiş döneminde malların serbest dolaşımı, sermayenin, kişilerin, hizmetlerin serbestisini sağlamak, ekonomi, ulaşım, ticaret ve vergi gibi bir çok alanda uyumu sağlamaya yönelik kararlar hükme bağlanmıştır (Özpençe, 2008: 154).

Katma Protokol, Ankara Antlaşması ile belirlenen hedeflerin Türkiye ekonomisine uyarlandığı bir uygulama antlaşması niteliği taşır. Protokole göre Avrupa Birliği, Türkiye’den yapacağı sanayi malları ithalatı üzerindeki bütün vergi ve miktar kısıtlamalarını kaldıracağını garanti etmiştir. buna karşılık Türkiye, birlikten ithal ettiği mallara uygulanan gümrük vergisi ve miktar kısıtlamalarını belirli bir takvim çerçevesinde kaldıracağını ve birliğe karşı ortak gümrük tarifesi ile tarım politikalarına uyum sağlamayı taahhüt etmiştir. Katma protokole göre geçiş döneminin on iki yıl sürmesi planlanmış fakat siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı ancak yirmi iki yılda tamamlanabilmiştir (Karluk, 2006: 83).

1973 yılında başlayan ve Türkiye’ye verilen ödevler, 1995 yılında son aşama yani gümrük birliğinin sağlanması ile son bulmuştur. Topluluk taahhüt ettiği gümrük vergilerinin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması şartını rafine petrol, pamuk ipliği hariç yerine getirmiştir. Türkiye ise on iki yılda öngördüğü gümrük vergilerinin sıfırlanması şartını sanayi ürünlerini dış rekabete karşı korumak amacıyla yirmi iki yılda yerine getirmiştir (Vergin, 2011: 6).

Katma Protokol sanayi mallarının tedricen serbestliğine dayanır. Tarım ürünlerinde ise gümrük birliğinin dışında tutularak ortak politika ve kurallara göre hareket edilmesi öngörülmüştür. Katma Protokol malların ve işçilerin serbestliği, ekonomi politikalarının uyumu ve genel ve son hükümleri kapsamaktadır.

Tablo 3.1 Katma Protokol’ün kapsamını göstermektedir. Tablo incelendiğinde protokolün dört temele dayandığı görülmektedir. Bunlar malların, işçilerin-hizmetlerin serbest dolaşımı, ekonomi politikalarının yakınlaştırılması ve genel hükümlerdir. Malların serbest dolaşımı gümrük birliğini kapsamaktadır. Ayrıca gümrük birliğinin şartlarını ifade etmektedir. Tarım ürünleri için ayrı bir politika belirlenmiştir. Protokolün ikinci ayağı işçilerin veya kişilerin serbest dolaşımı Katma Protokol ile karara bağlanmış fakat 2016 yılı itibariyle bir türlü sağlanamamıştır. Protokolün üçüncü ayağı birlik ile Türkiye arasında çıkabilecek bürokratik ve sistemseller sorunlara karşı ekonomilerin birbirlerine yakınlaştırılması ifade edilmiştir.

Tablo 3.1. Katma Protokolün Kapsamı

<p><b>1: Malların Serbest Dolaşımı</b></p> <p>A: Gümrük Birliği</p> <ul style="list-style-type: none"><li>• İhracat ve ithalatta gümrük vergilerinin ve eş etkili vergilerin kaldırılması</li><li>• Ortak gümrük tarifesinin Türkiye tarafından kabulü</li></ul> <p>B: Miktar kısıtlamalarının kaldırılması</p> <p>C: Tarım</p> <ul style="list-style-type: none"><li>• Türkiye'nin ortak tarım politikasına uyumu</li><li>• Tarım ürünleri alışverişinde tercihli rejim</li></ul> <p><b>2: Kişilerin ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı</b></p> <p>A: İşçiler</p> <ul style="list-style-type: none"><li>• İşçilerin serbest dolaşımı</li><li>• Türk uyruklu işçilerin sosyal güvenliği</li></ul> <p>B: Yerleşme Hakkı, Hizmetler, Ulaştırma</p> <p><b>3: Ekonomi Politikalarının Yakınlaştırılması</b></p> <p>A: Rekabet, Vergileme ve Mevzuatın Yakınlaştırılması</p> <p>B:Ekonomi Politikası</p> <p>C: Ticaret Politikası</p> <p><b>4: Genel ve Son Hükümler</b></p>
--

**Kaynak:** DPT, Türkiye-AB İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2000 , s:8

Katma Protokolün uygulanması ile gümrük birliğinin oluşturulması için ilk adım olarak gümrük vergileri ile eş etkili vergiler kaldırılmıştır. Anlaşma'nın 7. maddesinde Türkiye ile AB arasındaki ticarete yeni vergi veya eş etkili vergilerin konulması yasaklanmıştır. Uygulanan vergilerin ise artırılmadan zaman içinde

sıfırlanması gerektiği ifade edilmiştir (DPT Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1993: 54).

Türkiye ile AB arasında yapılan Katma Protokol' e göre üçüncü ülkelerle yapılan ticarete ortak gümrük tarifesi uygulanmasına karar verilmiştir. Türkiye'nin kabul ettiği bu uygulamaya yönelik ilk adımı atarak bazı ticari malların üçüncü ülkelerle olan ticaretine birliğin belirlediği ortak gümrük tarifesini uygulamıştır. Böylece gümrük birliği mekanizmasının işleyebilmesi için gerekli olan ortak gümrük tarifesi Türkiye'nin dış ticaret sistemine de uyarlanmaya başlanmıştır (DPT Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1993: 57-58).

Katma Protokol'de yer alan bir diğer önemli husus da birlik içinde yapılan ticaretteki miktar kısıtlamalarıdır. 21 ve 22. Maddelerde yer alan şartlara göre Türkiye ile AB arasında dış ticarete yer alan miktar kısıtlamalarının mal ve ürünlerde kaldırılması gerektiği ve yeniden miktar veya kota konulmaması gerektiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda AB ülkeleri bazı ürünlerin dışında bütün mallar üzerindeki kota ve miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır. Bu durum Türkiye tarafından da uygulanmaya başlanmış fakat ekonominin ve dış ticaretin sarsılmaması için belirli takvimler ve oranlar eşliğinde uygulanmıştır (DPT Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1993: 61-81).

### **3.3.4. Türkiye AET İlişkilerinde Duraksama Dönemi**

Türkiye-AET ilişkileri 1970'lerden sonra ekonomik ve siyasi krizlerin etkisiyle dalgalı bir hal izlemiştir. Buna rağmen plan ve programda ciddi bir duraksama yada sapma olmamıştır. Fakat 1980 yılında Türkiye'de meydana gelen askeri darbe Türkiye-AET ilişkilerinde aksamaya yol açarak ilişkiler AET tarafından askıya alınmıştır (T.C.AB Bakanlığı Türkiye-AB İlişkileri, 2011: 2-3).

Türkiye-AET ilişkilerinin dondurulmasında 1970'li yıllarda meydana gelen petrol krizi, Türkiye'nin AET'den elde ettiği tavizlerin etkisinin azalması, AET içinde meydana gelen genişleme ve ekonomik sorunlar, AET'nin Türk vatandaşlarının serbest dolaşmasını sağlayan düzenlemenin hayata geçirilememesi gibi nedenler etkili olmuştur (Ergüt, 2009: 23-24).

### **3.3.5. Türkiye-AET İlişkilerinde 1980 Sonrası Yeni Dönem**

1980’de askeri iktidarın yönetime gelmesi ile askıya alınan ilişkiler 1983 yılından sonra sivil iradenin yönetime gelmesi ile değişmiştir. Bu döneme kadar genel anlamda dışa kapalı ithal ikameci politikaları izleyen Türkiye bu dönemden sonra dışa açık liberal bir ekonomi anlayışını kabul etmiştir. 1984 yılına gelindiğinde Türkiye-AET ilişkileri yeniden canlanma sürecine girmiş ve Türkiye 1987 yılında tam üyelik başvurusunda bulunmuştur (T.C. AB Bakanlığı Türkiye-AB İlişkileri, 2011: 2-3).

Türkiye, dış ticarete ve dış politika da 24 ocak 1980 kararları ile yeni bir döneme girmiştir. İthalata dayalı dış ticarettten ihracatı artıran model anlayışı ile büyümeye, kalkınmaya ve dış dünyayı yakından takip etmeye daha bir önem vermiştir. Fakat 1980 darbesi planları bozmuş, Türkiye’nin AET ile olan ilişkilerine neşter vurarak altı yıllık bir gecikme yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde AET, insan haklarını ve siyasi düzeni sorun ederek ilişkileri dondurmuştur.

### **3.3.6. Türkiye’nin AET’ye Tam Üyelik Başvurusu (1987 Yılı)**

1987 yılında Türkiye, Ankara Antlaşması’nın ön gördüğü takvimi beklemeden Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. 1980 sonrası Türkiye’ye karşı AB tarafından olumlu sinyallerin verilmesi, askıya alınan ilişkilerin yeniden canlanması, Türkiye’nin yeni dış politikasının neticesi olarak kalkınma ve büyümenin AET’ye olan tam üyelik yolundan geçtiği inancı ve isteği Türkiye’nin 1987 yılında AET’ye tam üyelik başvurusunda bulunmasına neden olmuştur. Yapılan müzakereler ve görüşmeler sonucunda 1989 yılında Türkiye’nin üyeliği henüz uygun olmadığına ve bu sürecin ertelenmesine karar verilmiştir (Özer, 2009: 93).

AET, 1989 yılında Türkiye’nin üyelik başvurusuna olumsuz yönde cevap vermesinin çeşitli nedenleri vardır. İlk olarak AET, topluluğun yeni bir genişlemeye hazır olmadığı yönündeki kararıdır. Türkiye’nin Yunanistan ile yaşadığı siyasi problemler ve Türkiye’nin Kıbrıs sorunu üyeliğin reddindeki siyasal nedenler olarak görülebilir. Bir diğer sebep ise Türkiye’nin sosyal, ekonomik ve siyasal alanda birliğe hazır olmadığı ve gelişmesi gerektiği yönünde olmuştur. Sonuç olarak ilişkilerin üyelik başvurusu ile değil ortaklık anlaşması

çerçevesinde sürdürülmesine kararlaştırılmıştır (T.C.AB Bakanlığı Türkiye-AB İlişkileri, 2011: 3-4).

AET tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından 1990 yılında konseye Matutes Paketi adında bir plan ve işbirliği paketi sunulmuştur. Buna göre 1995 yılına kadar gümrük birliği sürecinin tamamlanması, mali, siyasi, teknik ve endüstriyel işbirliklerinin yeniden başlatılması ve yoğunlaştırılarak geliştirilmesi teklif edilmiştir. Konsey bu paketi onaylamasa da 1995 yılında bu pakete yönelik kararlar alarak 22 yılla takvimlendirdikleri gümrük birliğinin son aşaması olan gümrük birliği anlaşmasını Türkiye ile imzalamış oldu (T.C. AB Bakanlığı 1998 Düzenli Raporu,1998:5).

### **3.3.7. Gümrük Birliği Antlaşması ve Son Dönem**

Gümrük birliğine giden yolda ilk olarak hazırlık aşaması Ankara Antlaşması ile başlamış ve Katma Protokolün yürürlüğe girmesi ile son bulmuştur. Katma Protokol ise geçiş aşamasının başlangıcıdır ve 1995 yılında gümrük anlaşmasının imzalanması ile son bulmuştur. Gümrük birliği anlaşması ise son dönem olarak kabul edilir.

1990'lı yıllar itibariyle hareketlilik kazanan Türkiye-AT ilişkilerinin neticesi olarak 1995 yılına kadar taraflar arasında gümrük birliği sürecinin tamamlanması yönünde taahhütler almışlardır. Avrupa'da Kopenhag ve Maastricht anlaşmalarından sonra birliğin çalışma yöntemleri, genişleme durumları, yeni politikalar ve kanunlar değişmiş ve ekonomik birlikten daha ileri bir adım atarak siyasi birliğe doğru kararlar alınmıştır. Türkiye ile yapılan 1993 yılında ortaklık konseyinin kararında gümrük birliğinin tesis edilmesi kararı alınmıştır. Bunun sonucu olarak 1995 yılında Brüksel'de yapılan 36. Dönem Ortaklık Konseyi toplantısında 1/95 Ortaklık Konseyi Kararı onaylanmış ve 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmesi planlanmıştır (Yılmaz, 2008: 118). Böylece Ankara Antlaşmasında belirtilen son dönem aşamasına geçilmiş oldu.

Ortaklık Konseyi Kararı (OKK), Ankara Antlaşması'nda belirtilen hükümlerin yanında başka hükümleri de beraberinde getirmiştir. Ankara Antlaşması'nda daha önce taraflar arasında ticareti engelleyecek her türlü kısıtlama ve vergilerin kaldırılması ve ayrıca tarafların üçüncü ülkelere karşı da ortak gümrük tarifesi uygulaması hükmü yer almaktaydı. Oysa 1995 OKK'da

Ankara Antlaşması'nın hükümlerine ek olarak fikri ve sinai haklar, mülkiyet hakkı, rekabet kanunu gibi konularda da Türkiye'nin mevzuatlarının AT hükümlerine uyarlanmasına yönelik kararlar alınmıştır (T.C.AB Bakanlığı Türkiye-AB İlişkileri, 2011:3-6).

Gümrük birliği anlaşması tarım ve hizmetler politikasını anlaşma dışında tutarak sanayi mallarının ticareti üzerinden anlaşma sağlanmıştır. 1996 yılı itibariyle yürürlüğe giren gümrük birliği anlaşması ile sanayi ürünlerinin ticaretinin önündeki bütün engeller, vergiler, kotalar zamanla kaldırılmış ve yeniden konulması engellenmiştir.

Türkiye 1996 yılında gümrük birliği sürecini başlatmıştır fakat bazı ürünlerde 2000 yılının sonuna kadar üçüncü ülkelerle yapılan ticarete ortak gümrük tarifesiyle daha yüksek gümrük tarifesi uygulamıştır. 2001 yılında ise üçüncü ülkelerle olan ticarete tamamen ortak gümrük tarifesi sistemini istisnasız bütün ürünlerde uygulamaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye, AB'nin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere karşı uyguladığı tavizli tarife sistemini içeren Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'ne de uyum sağlayarak dış ticaret sistemine yerleştirmiştir (Doğan ve Kaya, 2011: 2).

Gümrük Birliği Türkiye açısından AB ile ilişkiler tarihinde dönüm noktasıdır. Topluluğa üye olmadan toplulukla gümrük birliği anlaşması yapan ilk devletlerden biridir Türkiye. 1959 yılında yeni kurulmuş olan AET prestij açısından Türkiye'nin ortaklık başvurusuna sıcak bakmıştır ve tam üyeliğe giden yolda gümrük birliği takvimini oluşturmuştur. Türkiye'nin nihai hedefi topluluğa tam üye olmaktır. Tam üyelik yolunun gümrük birliği anlaşmasından geçtiğini düşünen Türkiye, uzun yılları olsa da, siyasi ve ekonomik engellere takılsa da gümrük birliği sürecinden vazgeçmemiş ve 1987 yılında temel hedefini tam üyelik başvurusu ile belirtmiştir. Bu tarihten sonra gümrük birliği süreci hızlanmış, ticaret mevzuat ve politikaları yakınlaştırılmaya çalışılmış ve 1995 yılında OKK ile gümrük birliği anlaşması imzalanmıştır (Doğan, 2004: 3). Türkiye tam üyelik yolunda yaklaşık 36 yıldır devam eden gümrük birliği macerasının sonuna gelerek derhal birliğe adaylık çalışmalarını ve birliğe karşı baskılarını hızlandırmıştır. Bunun neticesi olarak 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye aday ülke statüsü onaylanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin neden gümrük birliğine büyük önem verdiği anlaşılmaktadır.



### 3.3.7.1. Gümrük birliği antlaşmasının kapsamı

Gümrük Birliği Anlaşması kapsamında Türkiye-AB arasında yapılan düzenlemeler şu şekildedir (Morgil, 2003:108-109):

- Türkiye sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri üzerindeki engelleri ve vergileri kaldırmıştır. Avrupa Birliği ise Türkiye'ye uyguladığı bütün kota ve sınırları kaldırmıştır.

- Türkiye, AB'nin uyguladığı ortak dış ticaret politikasını uygulayarak üçüncü ülkelerle olan ticarete ortak tarifelerle hareket etmiştir.

- Gümrük birliği süreci ile beraber Türkiye, AB'nin ortak rekabet politika uygulamasını başlatmıştır.

- Ticarete konu olan ürünlerin ve firmaların kalitesinin artırılması için Türkiye, AB'nin Ortak Standart Politikasını uygulamıştır.

- Türkiye, sınai haklar, fikri mülkiyetlerin korunması, tüketici hakları gibi konularda mevzuat değişikliğine giderek AB sistemine uyumlu hale gelmiştir.

1/95 Ortaklık Konseyi Kararı gümrük birliği anlaşmasının detaylı başlıklar halinde kapsamını içermektedir. OKK'da yer alan gümrük birliği anlaşmasının içeriğini ve değişikliklere ilişkin hükümler şöyledir (DPT Türkiye-AB İlişkileri Özel İhtisas Komisyon, 2000: 20):

- Malların serbest dolaşımı ve ticaret politikası
  - Gümrük vergilerinin, miktar kısıtlamalarının ve eş etkili vergi ve tedbirlerin kaldırılması,
  - Ticarete teknik engellerin kaldırılması
  - Ticaret Politikası ve Ortak Gümrük Tarifesi,
  - Hassas ürünler
  - Topluluğun tercihli rejimlerinin Türkiye tarafından üstlenilmesi,
  - İşlenmiş tarım ürünleri ithalatında uygulanacak sisteme ilişkin mevzuat

- Türkiye'nin Topluluk Ortak Tarım Politikası'na uyumu ve tarım ürünleri ticaretinde uygulanacak tercihli rejim

- Gümrüklere ilişkin hükümler, Türkiye'nin Topluluk Ortak Gümrük Kodu'na uyumu ve karşılıklı idari işbirliği

- Mevzuat uyumu

- Fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması

- Rekabet kuralları ve mevzuat yakınlaştırılması

- Devlet yardımları

- Tekeller

- Ticari korunma araçları

- Kamu alımları

- Vergilendirme

- Kurumsal hükümler

- Uyuşmazlıkların çözümü

- Genel ve son hükümler

### **3.3.8. Helsinki Zirvesi ve Türkiye'nin Aday Ülke Konumu**

1990'lı yıllardan sonra Avrupa'da başlayan genişleme durumları, birliğin yapısında değişiklikler yapılmasına ve reformlara ihtiyaç duyurmuştur. Bu netice de Avrupa Birliği'ne üyelik koşullarını içeren Kopenhag Kriterleri belirlenmiştir. Böylece Avrupa'da yeni bir genişleme dalgası yaşanmış ve Türkiye bu genişlemenin dışında tutulmuştur. Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesi AB ile olan ilişkileri tekrar canlandırmış ve bundan sonra Türkiye, AB'nin yaptığı zirvelere katılmak istemiştir (Yaşar, 2011: 88).

Türkiye gümrük birliğinin neticelenmesi ile asıl amacına yönelik çalışmaları başlatmıştır. Türkiye, Lüksemburg Zirvesi'nde AB adaylığının

onaylanacağını düşünürken zirveden olumsuz karar çıkararak Türkiye dışarıda bırakılmıştır. Buna karşın Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Kıbrıs'ın Lüksemburg Zirvesi'nde aday statüsüne kavuşması Türkiye ile AB ilişkilerinin gerilmesine, bakış açısının değişmesine ve bir Müslüman ülke olan Türkiye'nin bu yüzden aday statüsü verilmediği şeklinde düşünülmesine yol açmıştır. Türkiye ile AB arasında iplerin gerilmesiyle beraber Köln, Viyana ve Cardif Zirvelerinde de herhangi önemli bir ilerleme sağlanamamıştır (TCMB AB Helsinki Zirvesi ve Türkiye, 2010: 3).

Bu olumsuzluklara karşın, ilişkiler büyük yara almışken Türkiye yapısal reformlarını ve kararlılığını sürdürüp AB'ye baskı yapması sonucu 1998 yılında aday ülkeler gibi Türkiye içinde bir ilerleme raporu yayınlanmış ve 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı onaylanmıştır. Böylece inişli çıkışlı ilerleyen süreç Türkiye'nin hedeflediği yöne doğru kaymış ve tam adaylık yolunda bir adım daha atılmış oldu (Yaşar, 2011: 89).

Avrupa Komisyonu Türkiye'nin son zamanlardaki gelişmelerini ve reformlarını olumlu karşılayarak Kopenhag Kriterleri çerçevesinde Türkiye'yi değerlendiren rapor hazırlamıştır. Böylece diğer aday ülkelere uygulanan adaylık kriterlerini Türkiye'ye karşıda uygulanması karara bağlanmıştır. Avrupa Birliği, aday statüsü elde eden Türkiye'ye diğer adaylar gibi üyelik sürecinin ilerleyebilmesi, katılım müzakerelerinin altyapısının oluşturulması için siyasal, ekonomik, insan hakları ve sosyal reformlarını gerçekleştirmesine yardımcı olan mali ve politik destekler vermiştir. Avrupa Komisyonu bundan sonra Türkiye'nin de içinde bulunduğu her aday ülkenin üyelik sürecini özetleyen ilerleme raporları yayınlamıştır (European Council-Helsinki European Council, 1999).

Oldukça sıkıntılı ilerleyen Türkiye-AB ilişkileri Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığının tescillenmesi ile yeni ve hareketli bir sürece girmiştir. Türkiye'nin memnuniyetle karşıladığı bu zirvede katılım müzakereleri diğer ülkeler için başlatılırken Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterleri'ni tam olarak yerine getirilmediği gerekçesi ile başlatılmamıştır. Yine 2000 yılında gerçekleştirilen Nice Zirvesi'nde aday ülkelerle ilgili rapora verilirken Türkiye'ye yer verilmemiştir (Bayar ve Çalışkan, 2007: 25).

Avrupa'da Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı onaylanmazken Helsinki Zirvesi'nde onaylanmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunlar (TCMB AB Helsinki Zirvesi ve Türkiye, 2010: 3);

- Avrupa'nın genişlemesi ile beraber Türkiye'nin adaylığının kabul edilmemesi, Avrupa aleyhine dinsel ve ırksal algının oluşması ve AB'de söz sahibi grupların bu algıyı yıkmak istemesi,

- Türkiye'nin Kosova Krizi'nde barış sağlamaya yönelik büyük çabaları ve Avrupa'nın Balkanlar ve Orta Doğu'da barış sağlama amacına karşın Türkiye'nin etkin rol oynayabileceği ve iyi bir müttefik algısı,

- Avrupa'nın ileride genişleme planlarına karşı Türkiye'nin stratejik konumu,

- Türkiye'nin ekonomik olarak reformlarını ilerletmesi,

- Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde iyileşmenin başlaması,

- Türkiye'deki siyasi iktidarın istikrarlı algılanmasıdır.

Türkiye Helsinki Zirvesi ile tam üyelik yolunda bir aşamayı daha geri bırakarak bir an önce müzakerelerin başlaması ve tam üyeliğin sağlanabilmesi için çalışmaları hızlandırmış ve sosyal, ekonomik, siyasal birçok alanda reformlar yapmıştır. Türkiye'nin birçok alanda reformlar yapması, ekonomik yapının düzelmesi sonucu Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirdiği ve bir an önce üyelik müzakerelerinin başlatılması üzerine tavsiye kararı alınmıştır. Sonuç olarak 17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi'nde Türkiye ile ilgili olarak alınan karara göre 3 Ekim 2005 yılında üyelik müzakereleri başlatılmıştır. 3 Ekim 2005 yılında tarama toplantısı ile başlayan müzakereler Müzakere Çerçeve Belgesi'nin onaylanması ile üyeliğin çerçevesi belirlenmiştir (Bayar ve Çalışkan, 2007: 26).

### **3.3.9. Katılım Müzakereleri ve Türkiye-AB İlişkilerinde Son Gelişmeler**

AB, 2004 yılındaki büyük genişlemesinden sonra Türkiye, Hırvatistan, Makedonya ile de müzakereleri başlatmış. 2005 yılında başlayan katılım müzakereleri ile Türkiye-AB ilişkileri açısından yeni bir dönemi başlatmış ve

Müzakere Çerçevesi Belgesi yayınlanmıştır. Bu belge de müzakerelerin üç temel unsur üzerinde yürütüleceği belirtilmiştir (İnan, 2010: 2). Bu unsurlar:

- Kopenhag Siyasi Kriterlerinin istisnasız olarak uygulanması ve siyasi reformların derinleştirilmesi
- AB müktesebatının uygulanması
- Sivil Toplum diyalogunun güçlendirilmesi ve Türkiye ile AB kamuoyuna yönelik iletişim stratejisinin yürütülmesi.

Türkiye ile AB arasındaki ilk tarama toplantısı 20 Ekim 2005’de Bilim ve Araştırma Faslı ile başlamış, 13 Ekim 2006 Yargı ve Temel Haklar faslı toplantısı ile son bulmuştur. Tarama toplantısı ile başlayan süreç daha sonra AB müktesebatını oluşturan 35 üyelik fasıllarının her birinin ayrı ayrı müzakereye açılıp kapanması ile son bulur. Türkiye için açılan ilk ve geçici olarak kapanan tek fasıl Bilim ve Araştırma faslıdır. 2016 yılı itibariyle açılan toplam fasıl sayısı 17 dir ve geçici olarak sadece bir fasıl kapanmıştır. Hala siyasi kriterlere dayalı nedenlerden dolayı bazı fasılların açılması ve kapanması engellenmektedir.

1959-2016 yıllarını kapsayan ve yaklaşık 57 yıllık bir süreç olan AB-Türkiye ilişkileri adaylık statüsünde devam etmektedir. Tam üyelik sürecinin belli olmadığı bu zorlu süreç zaman zaman kopma noktasına gelse de canlılığını yitirmemektedir. 2013 yılında Türkiye ile müzakerelere başlayan Hırvatistan birliğe üye olmuş fakat her seferinde Türkiye’nin üyeliği ucu açık bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Türkiye’nin tam üyelik amacıyla yola çıktığı 1959 yılında ortaklık başvurusu yaptığında altı adaydan oluşan AB, günümüzde 28 üyeye ulaşmış olmasına rağmen hala Türkiye’nin üyeliğini onaylamaması birliğe bakış açısını değiştirmiş ve birliğin dini ve ideolojik amaçlarla hareket ettiği şeklinde algının oluşmasına neden olmuştur.

Son yıllarda Orta Doğu’da başlayan siyasi krizlerin neticesinde Suriye, Irak ve Afganistan gibi savaş ortamındaki ülkelerden Avrupa’ya sayıları milyonlara ulaşan mülteci akımı başlamıştır. Böyle bir sorun karşısında güvenli bir ülke statüsünde olan Türkiye’nin jeopolitik konumundan dolayı AB için vazgeçilemez stratejik müttefik olarak görülmeye başlanmış ve ilişkiler yeniden hız kazanmıştır. Bu doğrultuda son yıllarda Türkiye ile AB arasında beklenmedik gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin Türkiye üzerinden AB’ye göç etmeye çalışan

mülteci akımının Türkiye sınırları içinde kalması şartı ile AB, Türkiye'nin üyeliği noktasında bazı fasılların açılmasını hızlandırmış, Türk vatandaşlarına vize serbesti anlaşması imzalamıştır. Ayrıca Türkiye'ye mültecilerin finansı için mali kaynak aktarımı sözleşmesi yapmıştır. Türkiye bunların karşılığında geri kabul anlaşmasını onaylayarak devreye sokmuştur. Her ne kadar vize serbestliği henüz yürürlüğe girmemişse de 2017 yılı içerisinde vizelerin kaldırılacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'nin bu konudaki baskıları devam etmekte.

## **4. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE VE DIŞ TİCARET YAPISINA ETKİLERİ (STATİK VE DİNAMİK ETKİLER)**

Gümrük birlikleri taraf ülkelerin ekonomilerini statik ve dinamik açıdan etkilemektedir. Taraf ülkelerin gümrük birliğinden bekledikleri ticaretin canlanması, sermaye ve yatırım girdilerinin artması, rekabet gücünün artması, yeni pazar arayışları şeklindedir. 1996 yılında yürürlüğe giren Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması ile Türkiye'nin beklentisi dış ticaretin artması, yabancı sermaye girişlerinin artması, uluslararası yatırımlar için cazibe bir ülke olmak istenmesi, AB'ye üyelik yolunda kolaylıkların sağlanması şeklinde olmuştur.

### **4.1. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri**

Gümrük birliğinde amaç üye ülkeler arasında ticareti serbestleştirmek ve tam bütünleşmeye giden yoldaki engelleri bir bir aşmaktır. Dolayısıyla ülke ekonomilerinin bel kemiğini oluşturan dış ticaret gelirlerinin gümrük birliği sayesinde daha da artması beklenir.

Türkiye-AB arasında 1996 yılında yürürlüğe giren gümrük birliği anlaşması Türkiye açısından hem dış ticaret gelirlerini artırmak hem de AB'ye üyelik yolunda bir adım daha atılmış olması ile ilgili büyük beklentilerle imzalanmıştır. Yaklaşık 20 yılı geride bırakan anlaşmanın Türkiye'nin dış ticaretine olumlu katkısının olacağını iddia edenler varken bunun tersini düşünenlerde olmuştur. Gümrük birliğinin ayrıca kalite ve standart üzerinde, rekabet edilebilirlik ve üretim üzerinde de olumlu sonuçlara yol açacağı beklenmiştir.

Türkiye'nin GB anlaşması sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır. Geleneksel tarım ürünleri GB'nin dışında tutulmuştur. Anlaşma gereği Türkiye bu ürünlerin AB ile olan ticaretinde uyguladığı tarifeleri zamanla kaldıracığını teyit etmiş ve kaldırmıştır. Üçüncü ülkelere karşı da AB'nin uyguladığı tarifeler eşliğinde dış ticaret işlemlerini yürütmektedir. Böylece AB ile olan dış ticaretteki gümrük vergilerini sıfırlarken üçüncü ülkelere karşı da daha önce uyguladığı %15'lerdeki tarife oranını GB gereği %4,2'lere çekmiştir (ABM GB'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisi, 2010: 3).

Gümrük birliğinin genelde etkileri kaynak dağılımı üzerinde görülür. Çalışmanın bu bölümünde büyük beklentiler eşliğinde imzalanan ve 20 yılı geride bırakan GB anlaşmasının Türkiye ekonomisine etkilerini statik ve dinamik etkileri açısından incelenmiştir. Türkiye açısından Gümrük birliği makro düzeyde ekonomiyi bütünüyle etkilerken mikro düzeyde de işletmeleri, firmaları etkilemektedir.

#### **4.1.1. Statik Etkiler**

Tezin ikinci bölümünde ifade edildiği gibi statik etkiler milli gelir üzerinde meydana gelen bir defalık değişikliklerdir ve uzun süreli değildir. Teknolojide yada ekonominin yapısında bir değişiklik meydana getirmez. Kaynak dağılımı üzerindeki etkileri ifade eder. GB'nin Türkiye ekonomisine statik etkisi üretim etkisi (ticaret yaratıcı etki, ticaret saptırıcı etki), tüketim etkisi, dış ticaret hadlerine etkisi ve kamu gelirlerine etkisi altında incelenecektir.

##### **4.1.1.1. Üretim Etkisi**

Üretim etkisi olumlu ve olumsuz üretim etkisi olmak üzere ikiye ayrılır. Olumlu üretim etkisi ticaret yaratıcı etki, olumsuz üretim etkisi ise ticaret saptırıcı etki olarak adlandırılır. Ticaret yaratıcı etki gümrük birliği anlaşması sonucu vergi ve kotaların kaldırılması ile pahalı yerli üretimin yerini ucuz birlik üyesi üretimin alması ile bölge içinde üretim ve fiyatların artmasıdır. Ticaret saptırıcı etki ise yine ortak gümrük tarifesi sonucu daha pahalı hale gelen üçüncü ülkelerle yapılan ticaretin azalmasıdır. Üretim etkisinin Türkiye ekonomisine olan etkisini GB öncesi ve sonrası dönemlerle ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler altında değerlendirilecektir (Saçman, 2013: 55).

##### **4.1.1.2. Ticaret Yaratıcı Etki**

Ticaret yaratıcı etki gümrük birliğinin etkisi ile bölge içinde ticarete konu olan mallarda vergi ve kotaların kaldırılması ile ülke içi pahalı üretimin yerini bölge içinde daha ucuz olan üretimin alması ile bölge içinde üretim ve tüketimin artması sonucu yine bölge içinde ticaret hacminde artış meydana gelmesidir (Viner, 1950: 32).

Gümrük birliğinin Türkiye için ticaret yaratıcı etkisine bakabilmek için Türkiye'nin gümrük birliği öncesi ve sonrası dönemlerde toplam dış ticareti ve AB



ile olan dış ticaret rakamlarını tablolarla analiz edilebilir. Bu nedenle 1980-2016 dönemleri arasında iki ayrı tablo ile Türkiye'nin hem dünya ile hem de AB ile yaptığı dış ticaret rakamları ortaya konulmuştur. 1980 yılından sonra dışa açık bir ekonomi politikası izlenmeye başlanması ile bu tarihten sonra dış ticaret rakamlarının önemli derecede değiştiğinden dolayı tablo 4.1 ve 4.2 de 1980 yılından sonraki rakamlar dikkate alınmıştır.

Tablo 4.1'de 1980-2016 yılları arasında Türkiye'nin toplam dış ticaret rakamları ile dış ticaret açığı, dış ticaret hacmi ve ihracatın ithalatı karşılama oranını göstermektedir. Türkiye 1980 den sonra 24 Ocak Kararları doğrultusunda dışa açık liberal bir ekonomi politikası uygulamaya başlamıştır. Dolayısıyla bu tarih den sonra dış ticaret rakamları artmaya başlamıştır. Türkiye'nin gümrük birliği süreci 1974 yılında Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile AB tarafından bazı ürünler de vergi ve kotaların kaldırılmaya başlamasıyla etkisini göstermeye başlamıştır.

Tablo 4.1. 1980-2016 Dönemleri Arası Türkiye'nin Toplam İhracatı ve İthalatı (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	10 819486	36,8
1981	4 702 934	8 933 374	-4 230 439	13636 308	52,6
1982	5 745 973	8 842 665	-3 096 692	14588 639	65,0
1983	5 727 834	9 235 002	-3 507 168	14962 836	62,0
1984	7 133 604	10 757 032	-3 623 429	17890 636	66,3
1985	7 958 010	11 343 376	-3 385 367	19301 386	70,2
1986	7 456 726	11 104 771	-3 648 046	18561 497	67,1
1987	10 190 049	14 157 807	-3 967 757	24347 856	72,0
1988	11 662 024	14 335 398	-2 673 374	25997 422	81,4
1989	11 624 692	15 792 143	-4 167 451	27416 835	73,6
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	35261 413	58,1
1991	13 593 462	21 047 014	-7 453 552	34640 476	64,6
1992	14 714 629	22 871 055	-8 156 426	37585 684	64,3
1993	15 345 067	29 428 370	-14083303	44773 436	52,1
1994	18 105 872	23 270 019	-5 164 147	41375 891	77,8
1995	21 637 041	35 709 011	-14071970	57346 052	60,6
1996	23 224 465	43 626 642	-20402178	66851 107	53,2
1997	26 261 072	48 558 721	-22297649	74819 792	54,1
1998	26 973 952	45 921 392	-18947440	72895 344	58,7
1999	26 587 225	40 671 272	-14084047	67258 497	65,4
2000	27 774 906	54 502 821	-26727914	82277 727	51,0
2001	31 334 216	41 399 083	-10064867	72733 299	75,7
2002	36 059 089	51 553 797	-15494708	87612 886	69,9
2003	47 252 836	69 339 692	-22086856	116 592528	68,1
2004	63 167 153	97 539 766	-34372613	160706919	64,8
2005	73 476 408	116 774 151	-43297743	190250 559	62,9
2006	85 534 676	139 576 174	-54041498	225110 850	61,3
2007	107 271 750	170 062 715	-62790965	277334 464	63,1
2008	132 027 196	201 963 574	-69936378	333990 770	65,4
2009	102 142 613	140 928 421	-38785809	243071 034	72,5
2010	113 883 219	185 544 332	-71661113	299427 551	61,4
2011	134 906 869	240 841 676	-105934807	375748 545	56,0
2012	152 461 737	236 545 141	-84083404	389006 877	64,5
2013	151 802 637	251 661 250	-99858613	403463 887	60,3
2014	157 610 158	242 177 117	-84566959	399787 275	65,1
2015	143 838 871	207 234 359	-63395487	351073 230	69,4
*2016	93 320 378	130 846 043	-37525665	224166 421	71,5

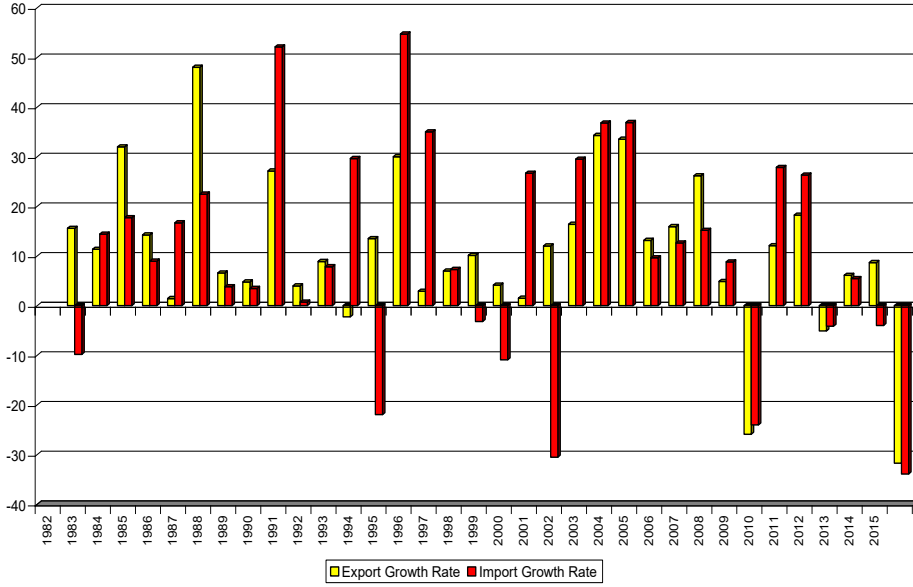
**Kaynak:** TÜİK,2016,Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanından elde edilen verilerle tarafımda hazırlanmıştır. Not: \*2016 dönemi verileri geçicidir.

Tablo 4.1'e göre gümrük birliği öncesi dönemde yani 1980-1995 yılları arasında ihracat ve ithalat rakamları artış göstermiştir. 1980 yılında ihracat yaklaşık 3 milyar dolar iken ithalat ise 8 milyar dolar civarlarındadır. İhracatın

ithalatı karşılama oranı ise oldukça düşük ve %36'lar civarındadır. 1980 askeri darbenin etkisinden kaynaklanan bu olumsuz tablo bir yıl sonra yerini daha iç açıcı bir dış ticaret tablosuna bırakmıştır. 1981 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %52 civarına yükselmiştir. 1995 yılına gelindiğinde 21 milyar dolar ihracat, 35 milyar dolar ithalat yapılmış ve 15 yıllık dönem de dış ticaret rakamları ve dış ticaret hacmi sürekli artmıştır. Bu 15 yıllık dönem de Türkiye'nin ihracatı yıllık ortalama %15 oranında artmıştır. Türkiye'nin toplam ithalatı ise yine aynı dönemde %12 oranında sürekli artış göstermiştir.

Tablo 4.1'e göre 1996-2016 dönemlerini kapsayan yaklaşık 20 yıllık zaman içerisinde Türkiye'nin dış ticaret rakamları hemen hemen her yıl artmıştır. 1996 yılında GB anlaşmasının yarattığı ivme ile özellikle 2001 krizinden sonra siyasi otoritenin sağlanması ile birlikte hem ihracat hem de ithalat hızla artmaya başlamıştır. 1996 yılında Türkiye'nin toplam ihracat miktarı 23 milyar dolar iken toplam ithalat 43 milyar dolar civarındadır. Dış ticaret hacmi 66 milyar dolar civarındadır ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %53 civarındadır. 1998 Şubat krizi ve 2001 ekonomik krizinin etkisinden kurtulan Türkiye'nin, 2001 yılından sonra güçlü ekonomiye geçmesi ve tek partili döneme geçilmesinin etkisi ile dış ticaret rakamları hızla yükselmeye başlamıştır. 2015 yılının sonunda toplam ihracat 143 milyar dolar ve toplam ithalat ise 207 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise %69'a yükselmiştir. Bu dönemler itibarıyla Türkiye'nin dış ticaret açığı da genel olarak artış göstermiştir. 2016 yılı geçici verilerine göre 93 milyar dolar ihracat, 130 milyar dolar ithalat gerçekleştirilmiştir.

Şekil 4.1. Türkiye'nin 1983-2015 yılları arasında toplam ithalat ve ihracatının büyüme oranları verilmiştir. Tablo incelendiğinde GB'den önce ithalat ve ihracatın düzensiz bir şekilde birbirinden oldukça uzak şekilde arttığı görülmektedir. 1995 yılından sonra ihracat ve ithalat arasındaki büyüme oranları birbirine yaklaşarak daha düzenli hale gelmiştir.



**Kaynak:** Ateş ve Şanlı, 2016, sayfa 120'deki tablo kullanılmıştır.

#### Şekil 4.1. Türkiye'nin GB Öncesi ve Sonrası Toplam İhracat ve İthalatındaki Büyüme Oranları

Şekil 4.1'den yola çıkarak gümrük birliği ile beraber dış ticaretteki büyüme oranları daha düzenli hale gelmiştir. Kriz dönemleri ithalat ve ihracatın büyüme oranlarını zaman zaman eksiye çekmiştir. Tablo 4.1 ve şekil 4.1 birlikte incelendiğinde 1980 yılından sonra ithalat ve ihracat hemen hemen her dönem artmıştır. Fakat ithalat ve ihracat arasındaki artış hızlarında fark oldukça keskinen GB'den sonra daha dengeli hale gelmiştir. Anlaşılacağı üzere gümrük birliği anlaşması ile beraber hem ithata hem de ihracat katlanarak artmıştır ve daha düzenli bir hal almıştır. Bu yönüyle gümrük birliği anlaşması Türkiye'nin ticaretine bir ivme kazandırmıştır.

Tablo 4.2. Türkiye'nin AB İle Yaptığı Dış Ticareti (Bin \$, %)

Yıllar	AB'ye İhracat	AB'den İthalat	AB'ye İhracatın Payı(%)	AB'den İthalatın Payı (%)	AB ile Ticaretle İhracat/İthalat (%)
1994	9 407 553	11.654.706	47,2	46,9	81,0
1995	12 232 007	18.033.929	51,2	47,2	71,0
1996	12.590.475	24.349.181	49,9	53,0	51,7
1997	13.470.875	26.127.525	46,6	51,2	51,4
1998	14.837.061	25.296.961	50,0	52,4	58,6
1999	15.454.134	22.537.831	54,1	52,6	68,6
2000	15.688.009	28.552.276	52,2	48,8	54,9
2001	17.575.678	19.840.787	51,3	43,6	88,5
2002	20.457.906	25.698.220	51,1	45,2	79,5
2003	27.479.359	35.156.835	51,9	45,8	78,0
2004	36.698.919	48.130.900	48,5	43,3	76,1
2005	41.532.953	52.781.362	52,2	42,3	78,5
2006	48.148.628	59.447.587	51,2	39,3	80,7
2007	60754021	68472308	56,6	40,0	88,3
2008	63719096	74513444	48,0	37,0	85,2
2009	47.228.119	56616301	46,0	40,0	83,2
2010	52934451	72391053	46,2	38,9	73,0
2011	62589257	91439406	46,2	37,8	68,4
2012	59.398.377	87.657.461	38,8	36,5	67,7
2013	63.039.810	92.457.992	42,8	37,4	68,4
2014	68.514.370	88.783.650	43,4	36,7	77,3
2015	63.746.841	78545588	44,7	38,4	80,0
*2016	44888348	50814600	48,0	39,3	88,0

**Kaynak:** TÜİK,2016,Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanından elde edilen verilerle tarafıma hazırlanmıştır. Not: \*2016 Verileri geçicidir.

Tablo 4.2, 1994-2016 yılları arasında Türkiye'nin AB ile yapmış olduğu dış ticaretini, ihracatın ithalatı karşılama oranını ve toplam ihracat ve ithalat içinde AB'nin payını göstermektedir.

Tablo 4.2 incelendiğinde 1994-2016 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinde meydana gelen önemli artışlar GB'nin ticaret yaratıcı etkisinden kaynaklanmaktadır. 1994 yılında AB'ye yapılan ihracat 9 milyar dolar iken aynı

yıl ithalat 11 milyar dolar civarındadır. 2015 yılına gelindiğinde Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracat yaklaşık 6.5 kat artarak 63 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Aynı yıl yapılan ithalat ise yine yaklaşık 7 kat artarak 78 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. 1995 yılında Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatın toplam ihracat içindeki payı yaklaşık %51 iken 2015 yılında bu oran % 44'lere gerilemiştir. Yine 1995 yılında AB'den yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı %47 iken 2015 yılında ise %38'lere gerilemiştir. 2016 yılı geçici verilerine göre AB'ye ihracat 44 milyar dolar, AB'den ithalat ise yaklaşık 50 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.

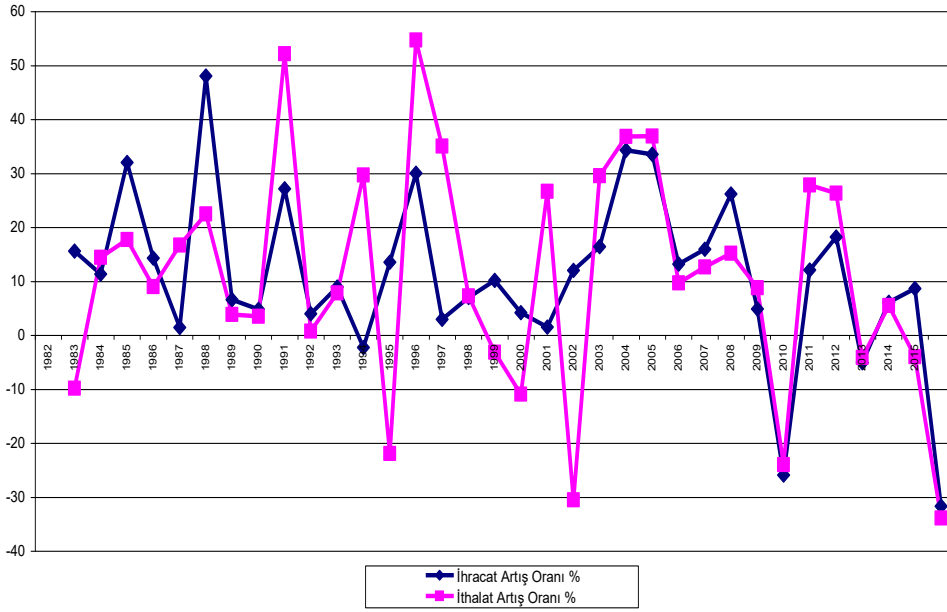
Gümrük birliği öncesinde Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortağı olan AB, gümrük birliği anlaşması sonrası yine en büyük ticari partner olma özelliğini korumuştur. 2001 yılında Türkiye ekonomik krizi ve 2008 dünya ekonomik krizlerin etkisi ile Türkiye'nin AB ile yaptığı dış ticaret zaman zaman düşüşler göstermiş fakat krizlerin etkisi geçtikten sonra toparlanmıştır. Örneğin 2001 yılında Türkiye'nin AB'ye ihracatı 17 milyar dolar olmuş ve ithalatı ise 2000 yılında 28 milyar dolarken 2001 yılında 19 milyar dolara gerilemiştir. Aynı şekilde 2008 küresel krizin etkisi ile Türkiye'nin toplam dış ticareti önemli oranda daralmış ve 2009 yılında AB'ye yapılan ihracat 63 milyar dolardan 47 milyar dolara gerilemiştir. Aynı şekilde ithalatta 74 milyar dolardan 56 milyar dolara gerilemiştir.

1996 yılından sonra AB ile yapılan dış ticarete ihracatın artış oranı ithalatın artış oranından fazla olmuştur. Tablo da görüldüğü gibi 1996 yılında AB ile yapılan dış ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı 2001 ve 2007 yıllarında % 88 olmuş ve 2015 yılında %80'lerde gerçekleşmiştir. Gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi ile 2 kriz dönemini saymazsak Türkiye-AB arasındaki ihracat ve ithalat rakamları sürekli artmıştır. Fakat bu artış ithalat lehine olmuştur. Çünkü ithalatın ihracattan daha büyük paya sahip olması gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisinin daha çok AB lehine dağılım gösterdiği görülmektedir.

Gümrük birliği Türkiye'nin dış ticaretine olumlu etki yapmıştır. Fakat 94 Asya Krizi'nin etkileri, 1998 Türkiye'deki siyasi sorunlar, 2001 ve 2008 krizleri Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. GB'nin beklentileri karşılayıp karşılamadığı konusunda net bir şey söylemek zordur. Çünkü GB'den önce 1994 yılında AB'ye yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı %47 iken 2015 yılında %44'lerde gerçekleşmiş. 2016 yılı geçici verilerine göre AB'ye

yapılan ihracat toplam ihracatın %48'ini oluşturmaktadır. AB ile yapılan toplam dış ticaret artsa da oransal olarak AB'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı pek değişmemiştir. Tablo 4.1 ve 4.2'den anlaşılacağı gibi Türkiye'nin ithalatının dış ticarete büyük paya sahip olması ticaret yaratıcı etkinin Türkiye lehine sonuçlanmasına engel olmaktadır.

Aşağıdaki şekil 4.2. 1982-2015 arası Türkiye-AB arasındaki ihracat ve ithalatın yıllık ortalama değişimini göstermektedir. Bazı kriz yılları dışında -1994 ve 2009 gibi- her iki hareketinde farklı büyüklüklerde de olsa birbirlerine paralel olarak seyrettiği görülmektedir. Şekilden anlaşılacağı gibi GB öncesi dönemde Türkiyecin AB'ye ihracatı ortalama % 15,39 büyürken GB sonrası dönemde ortalama % 8,23 büyümektedir. Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalat ise GB öncesi dönemde ortalama % 14,36 büyürken GB sonrası dönemde ortalama % 8,38 büyümektedir. Bu durum ortalama olarak Türkiye'nin AB ile yaptığı dış ticaretin gümrük Birliği sonrasında ciddi olarak büyüme hızının azaldığını göstermektedir. Tablo 4.2 ve şekil 4.2 birlikte değerlendirildiğinde Türkiye-AB arasındaki dış ticaret sürekli artmıştır. Fakat pay olarak bakıldığında AB'nin payında küçükte olsa bir daralma mevcuttur.



**Kaynak:** Tuik,2016, Dış Ticaret İstatistikleri sayfasından elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

Şekil 4.2. Türkiye'nin AB'ye Yaptığı İhracat Ve İthalatın Yıllık Ortalama Değişim Oranları

#### 4.1.1.3. Ticaret saptırıcı etki

Ticaret saptırıcı etki gümrük birliğinden önce ucuz ithalatın yerine gümrük birliği sonucu ortak gümrük tarifesinin uygulanması ile daha önce ucuz olan üçüncü ülkeden ithalat pahalı hale geleceği için bölge içinde anlaşmaya taraf olan ülkeden ithalatın yapılmasıdır. Yani ucuz ithalatın yerini bölge içinde pahalı ithalatın almasıdır. Böylece daha önce ticaret yapılan üçüncü ülkeler dışlanarak ticaret hacmi azalır ve bu ticaret bölge içine kayar (Uyar, 2001 B: 48).

Gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretinde ticaret saptırıcı etkiye sebep olup olmadığını araştırmak için Türkiye'nin AB dışında bazı ülke gruplarına yaptığı ticaretin incelenmesi gerekir. Bu amaçla hazırlanmış olan tablo 4.3. ve tablo 4.4, Türkiye'nin 1994-2016 tarihleri arasında AB'nin dışında bazı ülke grupları ile yaptığı ihracat ve ithalatını göstermektedir.



Tablo 4.3 incelendiğinde Türkiye'nin ihracat yaptığı AB'nin dışında 8 ekonomik bölgeden yapılan ihracatta sürekli bir artış yaşanmaktadır. Türkiye'nin önemli ticari ortaklarından olan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)'na yapılan ihracat değeri 1994 yılında 3.428 milyon dolar iken 2014 yılında bu oran yaklaşık 13 kat artarak 48 milyar dolara kadar ulaşmıştır. 2015 yılında ise 42 milyar dolar civarındadır. Tablo 4.3. incelendiğinde GB anlaşmasından sonra Türkiye'nin ihracat oranını en çok artırdığı bölgeler Avrupa Serbest Ticaret İşbirliği (EFTA), Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) bölgeleri oluşturmuştur. KEİ'ye 1994 yılında yapılan ihracat 1.636 milyon dolar iken bu oran 2014'de yaklaşık 14 kat artarak 19 milyar doları geçmiştir. 2015 yılında KEİ'den yapılan ihracat 14 milyar dolar civarındadır. Yine EIT bölgesine yapılan ihracat 1994' de 752 milyon dolardan 2014 yılında 11.716 milyon dolara çıkmıştır. Türkiye ihracatını en çok artırdığı bölge olan OPEC'e 1994 yılında 1.76 milyon dolarlık ihracat yapılmışken 2013 yılında bu oran yaklaşık 18 kat artarak 30 milyar dolara kadar çıkmıştır. 2015 yılında OPEC'e yapılan ihracat 25 milyar dolardan fazla olmuştur. 2016 yılı geçici verilerine göre OPEC'e 15 milyar dolar civarında ihracat gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4.3. Türkiye'nin AB Dışındaki Bazı Ülke Gruplarına Yaptığı İhracat (Milyon \$)

<i>Yıllar</i>	<i>EFTA</i>	<i>OPEC</i>	<i>ASEAN</i>	<i>NAFTA</i>	<i>APEC</i>	<i>KEİ</i>	<i>EİT</i>	<i>İİT</i>
<b>1994</b>	276	1.769	407	1.617	3.941	1.636	752	3.428
<b>1995</b>	293	1.728	417	1.617	4.021	2.425	910	3.696
<b>1996</b>	335	1.794	641	1.758	4.548	2.926	1.129	4.142
<b>1997</b>	414	1.780	685	2.171	5.544	3.824	1.286	4.217
<b>1998</b>	356	1.622	237	2.424	4.476	3.290	1.124	4.391
<b>1999</b>	361	1.614	237	2.627	3.946	2.232	865	3.961
<b>2000</b>	324	1.573	233	3.349	4.490	2.466	873	3.573
<b>2001</b>	316	1.945	238	3.349	5.234	2.932	971	4.196
<b>2002</b>	409	2.274	369	3.672	6.193	3.598	1.041	4.725
<b>2003</b>	538	3.920	538	4.013	7.040	5.044	1.569	7.204
<b>2004</b>	666	6.131	380	5.357	8.856	6.778	2.206	10.214
<b>2005</b>	820	7.955	347	5.439	9.539	8.619	2.669	13.061
<b>2006</b>	1.189	8.892	658	5.580	11.183	11.583	3.340	15.007
<b>2007</b>	1.327	11.807	833	4.737	12.406	16.784	4.700	20.310
<b>2008</b>	3.261	20.937	1.153	4.953	15.997	20.867	6.247	32.596
<b>2009</b>	4.335	16.347	1.160	3.671	10.894	12.272	5.948	28.626
<b>2010</b>	2.416	19.064	1.492	4.387	14.357	14.456	7.617	32.469
<b>2011</b>	1.887	21.822	1.684	5.604	18.038	17.767	9.291	37.325
<b>2012</b>	2.601	37.976	1.277	6.868	19.879	18.791	16.563	55.218
<b>2013</b>	1.661	30.464	1.372	6.618	21.156	20.367	11.898	49.370
<b>2014</b>	3.795	28.186	1.489	7.604	20.345	19.687	11.716	48.625
<b>2015</b>	6.202	25.084	1.480	7.410	17.253	14.590	9.566	42.737
<b>*2016</b>	2.667	15.821	958	5.010	9.948	8.325	6.431	26.524

**Kaynak:** TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanından elde edilen verilerle tablo tarafınca hazırlanmıştır. Not: \*2016 Verileri geçicidir

Tablo 4.4, Türkiye'nin 1994-2016 yılları arasında AB dışındaki bazı ekonomik bölgelerden yaptığı ithalatı göstermektedir. Türkiye'nin EFTA ülkelerinde yaptığı ithalat 1994 yılında 562 milyon dolar iken bu oran 2013 yılında yaklaşık 19 kat artarak 10 milyar dolara çıkmıştır. 2014 yılında ise EFTA'dan yapılan ithalat 5 milyar dolar, 2015 yılında 3 milyar doları geçmiştir. Yine Güney Doğu Asya Ülkeleri İşbirliği (ASEAN) bölgesinden yapılan ithalat yıllar itibariyle

319 milyon dolardan yaklaşık 20 kat artarak 2014 yılında 7 milyar dolar, 2015 yılında 6.5 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Tablo 4,4'deki bilgilere göre Türkiye'nin ithalatta en büyük ortağı AB'den sonra Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ülkeri ve Asya ve pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) bölgesidir.

Bazı dönemler Türkiye'nin dış ticaretinde aksaklıklara neden olmuştur. Özellikle 2008 krizinin etkisi ile 2009 yılında dış ticaret önemli ölçüde daralmıştır. Örneğin 2008 yılında APEC ülkelerinden yapılan ithalat 77 milyar dolar iken krizin etkisi bu miktar 2009 yılında 53 milyar dolara kadar düşmüştür.

Tablo 4.2'de görüldüğü üzere Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalat 1994 yılında 11 milyar dolar civarındayken 2014 yılında 8 kat artarak 88 milyar dolar, 2015 yılında 78 milyar dolara kadar çıkmıştır. Gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi AB'den yapılan ithalatı artırmıştır. Fakat tablo 4.3 ve 4.4. birlikte düşünüldüğünde Türkiye 1994-2016 tarihleri arasında ithalat oranını en çok artırdığı bölgeler EFTA, OPEC, ASEAN, APEC, KEİ, EİT olmuştur. Türkiye'nin bu bölgelerden yaptığı ithalat AB'den yaptığı ithalattan daha fazla artış oranı göstermiştir.

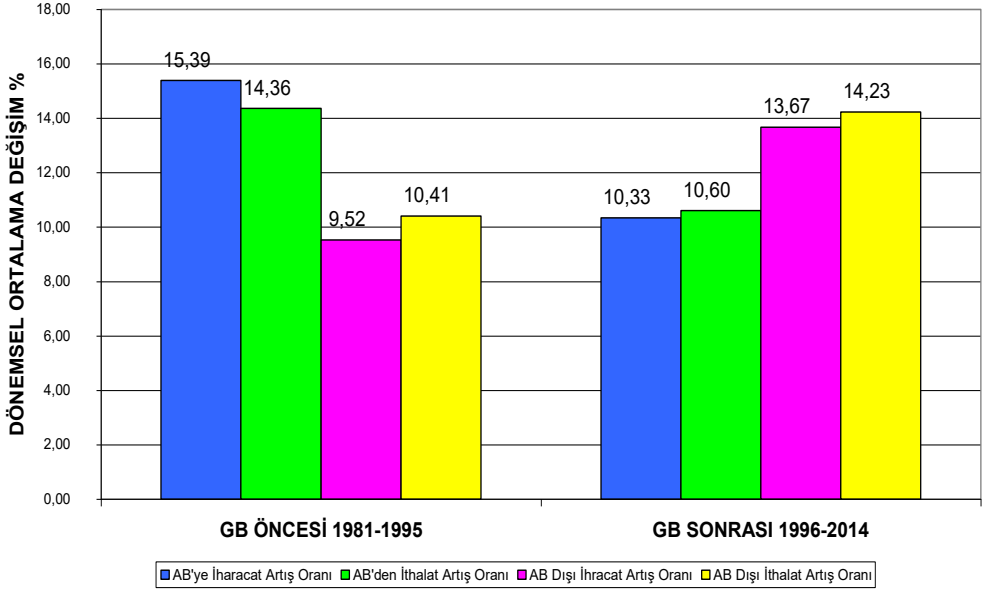
Tablo 4.4. Türkiye'nin AB Dışındaki Bazı Ülke Gruplarından Yaptığı İthalat (Milyon \$)

Yıl	EFTA	OPEC	ASEAN	NAFTA	APEC	KEİ	EİT	İİT
1994	562	2.784	319	2.588	6.042	2.166	922	3.558
1995	892	3.098	546	4.101	10.097	3.998	1.136	4.623
1996	1.112	3.942	634	3.990	10.352	3.896	1.196	5.587
1997	1.287	3.241	701	4.689	12.750	4.495	1.106	5.233
1998	1.169	2.307	755	4.291	12.358	4.357	947	4.238
1999	926	2.593	691	3.304	10.246	4.307	1.123	4.078
2000	1.155	4.150	942	4.219	14.315	6.746	1.542	6.320
2001	1.480	3.919	762	3.421	11.346	5.553	1.237	5.539
2002	2.511	1.818	982	3.472	13.109	6.587	1.548	3.749
2003	3.395	2.885	1.330	3.840	17.814	9.292	2.735	5.422
2004	3.911	3.513	2.143	5.234	27.999	15.361	3.217	7.098
2005	4.439	5.622	2.671	6.019	37.398	20.403	5.044	9.741
2006	4.522	8.079	3.490	7.197	47.615	26.977	8.057	13.689
2007	5.774	9.642	4.660	9.385	62.160	34.664	9.827	17.354
2008	6.217	12.494	5.263	13.785	77.289	45.066	12.184	22.051
2009	2.780	6.711	3.731	9.848	53.928	27.686	6.009	13.357
2010	4.002	12.212	5.003	13.728	68.367	32.979	11.607	22.200
2011	5.845	18.862	6.639	18.045	84.293	38.770	17.305	31.417
2012	5.238	20.386	6.039	15.951	82.710	41.509	16.429	31.690
2013	10.652	20.059	6.808	14.953	84.826	41.270	14.802	32.074
2014	5.716	17.806	7.023	14.779	85.810	40.926	13.443	29.107
2015	3.137	12.336	6.528	12.931	77.806	31.525	9.310	22.406
*2016	1.479	7.577	4.584	9.007	49.570	16.266	5.055	14.687

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanından elde edilen verilerle tarafımda hazırlanmıştır. Not: \*2016 Verileri geçicidir.

Aşağıdaki Şekil 4.3. Türkiye'nin GB'den önce ve sonra AB ve AB dışındaki ülkelerle yaptığı dış ticaretin değişimini göstermektedir. Şekilde Türkiye-AB dış ticareti değişim oranlarıyla Türkiye –AB dışı dünya dış ticaret gelişimi birlikte görülmektedir. AB'ye olan ihracat ve ithalat artış hızı yaklaşık üçte bir oranında yavaşlarken aynı durumun tam tersi dünyanın geri kalanıyla olan dış ticarete gözlenmemektedir. Türkiye'nin AB dışı dünyayla olan dış ticaretinin büyüme hızı GB öncesi dönem ortalamasıyla karşılaştırıldığında yaklaşık % 40 artarak dönem ortalamasında (20 yıllık GB sonrası) % 14'lere ulaşmıştır. Bu sonuç

oldukça dramatik bir yapısal değişikliğe işaret etmektedir. Türkiye AB rotasında dış ticaretini hala artırmaktadır ama AB dışı dünyaya olan dış ticareti çok daha hızlı büyümektedir.



**Kaynak:** Ateş ve Şanlı 2016, sayfa 122'deki tablo düzenlenerek oluşturulmuştur.

Şekil 4.3. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin AB ve AB Dışı Ülkelerle Yaptığı İhracat ve İthalatındaki Dönemsel Değişim Oranları

Sonuç olarak söylene bilir ki GB anlaşması Türkiye'nin dış ticaretinin artmasına neden olmuştur. Özellikle AB ile yakın ilişkiler neticesinde Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortaklarından biri olmuştur. Fakat gümrük birliği Türkiye'nin diğer bölgeleri ile yaptığı dış ticaretinde bir kaymaya yada daralmaya neden olmamıştır. Türkiye'nin Bazı bölgelerle olan dış ticaret işlemleri AB ile işlemlerden daha fazla oranda artmıştır. Şekil 4.3.'den anlaşılacağı üzere son yirmi yıllık dönemde AB dışı ithalat ve ihracattaki artış oranları AB ile yapılan ithalat ve ihracat artış oranlarından daha fazla olmuştur. Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi Türkiye dış ticaretinde bir etkiye yol açmamıştır sonucuna varılabilir.

#### 4.1.1.4. Tüketim etkisi

Gümrük birliği anlaşması sonucu ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerden dolayı pahalı ithalatın yerini birlik içinde daha ucuz ithalatın alması tüketicilerin ve ara mal ithal edenlerin taleplerinin artmasına neden olur. Böylece gümrük birliği alanı içerisinde üretim-tüketim oranlarında önemli ölçüde artışlar yaşanır. Birliğin üretim kapasitesi, dış ticareti ve refahı da yükselir. Gümrük birliğinin yol açtığı bu duruma tüketim etkisi denmektedir.

Gümrük birliğinin Türkiye üzerine tüketim etkisine bakmak için GB anlaşması sonrası Türkiye'nin dış ticaret yaptığı mal gruplarındaki değişim incelenmelidir. Bu amaçla tablo 4.5 ve tablo 4.6 hazırlanmıştır. Tablolara Türkiye'nin 1994-2016 arası dönemde dış ticaretinin dağılımını yatırım malları, hammadde, tüketim malları ve diğer mal grupları olarak dört ayrı kategoride ifade edilmektedir.

Tablo 4.5, Türkiye'nin tüm dünya ile yaptığı ihracatın mal gruplarına göre dağılımını göstermektedir. 1994 yılında yatırım malları ihracatı 736 milyon dolar olan Türkiye, 2014 yılında bu oranı yaklaşık 20 kat artırarak 16 milyar dolara kadar artmıştır. 2015 yılında 15 milyar dolar, 2016 geçici rakamlarına göre 10 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Aynı şekilde 1994 yılında Türkiye'nin en fazla ihraç ettiği grup olan tüketim malları 9 milyar dolar civarında iken 2014 yılında ihracat 65 milyar dolar, 2015 yılında 59 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin ihracatı içinde önemli payı bulunan hammadde ihracatı 1994 yılında 8 milyar dolar civarında iken 2015 yılında Türkiye'nin ihracatındaki en büyük mal grubu olarak 68 milyar dolara kadar çıkmıştır.

Tablo 4.5. Türkiye'nin Toplam İhracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı(\$)

Yıl	Yatırım (Sermaye) Malları	Hammadde (Ara Malları)	Tüketim Malları	Diğerleri
1994	736.854.750	8.183.328.059	9.181.440.427	4.248.839
1995	848.232.026	8.933.950.442	11.848.987.348	5.871.066
1996	1.119.767.022	9.767.257.245	12.317.984.735	19.455.971
1997	1.275.676.924	11.100.138.376	13.860.745.053	24.511.195
1998	1.342.376.470	11.251.435.222	14.365.071.958	15.068.088
1999	1.820.291.287	10.862.729.261	13.849.183.891	55.020.523
2000	2.175.700.980	11.565.080.301	13.986.726.896	47.397.868
2001	2.658.240.066	13.368.640.822	15.261.528.249	45.807.219
2002	2.790.179.717	14.657.325.002	18.464.846.170	146.738.140
2003	4.344.031.291	18.494.474.782	24.125.341.055	288.989.174
2004	6.530.837.813	25.945.605.922	30.501.889.001	188.820.084
2005	7.997.690.484	30.289.781.567	34.835.398.811	353.537.281
2006	9.423.368.558	37.788.251.900	37.790.477.603	532.577.457
2007	13.754.544.206	49.403.025.071	43.695.826.270	418.354.357
2008	16.725.376.991	67.733.801.599	47.076.908.589	491.108.447
2009	11.116.832.424	49.734.011.868	40.733.029.335	558.738.976
2010	11.771.080.047	56.380.660.914	45.320.505.753	410.972.470
2011	14.191.696.382	67.941.697.273	52.218.849.432	554.625.743
2012	13.733.633.986	82.655.801.376	55.556.261.919	516.039.275
2013	15.592.481.893	74.817.206.282	60.732.210.540	660.738.372
2014	16.107.108.526	75.171.304.405	65.088.272.245	1.243.472.514
2015	15.391.912.632	68.432.756.293	59.145.648.389	868.554.114
*2016	10.325.208.721	44.997.950.883	37.397.563.555	599.655.242

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri,2016 ,'BEC Sınıflamasına Göre Dış Ticaret' veri tabanından elde edilen verilerle tablo tarafımca hazırlanmıştır. Not: \*2016 Verileri Geçicidir.

Türkiye'nin İhracatındaki bu üç mal grubu 2008 krizi hariç hemen hemen her dönemde artış göstermiştir. 2006 yılına kadar tüketim mallarının ihracatı, hammadde ihracatından büyükken bu tarihten sonra ara malı ürünlerinin ihracatı tüketim mallarının ihracatını geçmiştir. Türkiye'de bankaların yatırıma yönelik kredi sağlama olanaklarındaki artış, yatırım ve ihracatı teşvik eden politikaların etkisi ile dış ticaret daha olanaklı hale gelmesinden dolayı ara malı ihracatı 2006 yılından sonra tüketim malları ihracatını geçtiği söylenebilir.

Tablo 4.6. Türkiye'nin Toplam İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı(\$)

Yıllar	Yatırım(sermaye) malları	Hammadde (aramaları)	Tüketim malları	Diğerleri
1994	5.195.474.883	16.633.112.452	1.341.547.988	99.883.704
1995	8.093.539.465	25.197.768.549	2.329.669.006	88.033.754
1996	10.253.553.040	29.114.095.805	4.020.568.582	238.425.069
1997	11.107.859.116	32.119.882.544	5.051.939.847	279.039.166
1998	10.660.620.929	29.906.826.618	5.005.152.896	348.791.459
2000	11.365.338.165	36.009.555.328	6.928.480.506	199.446.504
2001	6.940.425.180	30.300.839.997	3.813.408.918	344.408.858
2002	8.399.564.903	37.655.830.493	4.898.331.419	600.070.513
2003	11.325.906.779	49.734.760.233	7.813.324.260	465.700.786
2004	17.397.440.482	67.549.436.061	12.100.276.926	492.612.499
2005	20.363.221.590	81.868.283.580	13.975.300.275	567.345.462
2006	23.347.555.798	99.604.659.525	16.116.330.152	507.628.673
2007	27.054.432.821	123.639.630.703	18.694.021.990	674.628.987
2008	28.020.665.407	151.747.101.303	21.489.236.077	706.571.322
2009	21.462.823.387	99.509.820.926	19.289.706.894	666.070.004
2010	28.818.241.904	131.445.426.338	24.734.929.660	545.733.950
2011	37.270.610.670	173.140.242.682	29.692.267.562	738.555.360
2012	33.925.388.972	174.930.330.755	26.699.251.631	990.169.551
2013	36.771.126.999	183.811.325.436	30.415.893.985	662.903.690
2014	35.995.906.918	176.721.668.830	29.006.394.130	453.147.195
2015	34.904.939.732	143.316.884.780	28.586.784.147	425.749.957
*2016	24.117.366.525	88.176.507.287	18.290.351.469	261.818.240

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri,2016,'BEC Sınıflamasına Göre Dış Ticaret' veri tabanından elde edilen verilerle tablo tarafınca hazırlanmıştır. Not:\*2016 verileri geçicidir

Tablo 4.6'da Türkiye'nin 1994-2016 dönemleri arası toplam ithalatının mal gruplarına göre dağılımı verilmektedir. Türkiye'nin ithalatında en büyük payı hiç şüphesiz hammadde ürünleri oluşturmaktadır. Enerjide dışa bağımlılık Türkiye'nin ithalatının en büyük kalemini oluşturmaktadır. Yatırım ve ara malı ithalatının yıllar itibariyle tüketim mallarından fazla olmasının nedeni 1980'lerden sonra dışa açık liberal bir ekonomi izlemeye başlayan Türkiye'nin ithalatının önündeki engelleri kaldırmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 4.6'ya göre, bütün mal grupları GB anlaşmasından sonra artış göstermiştir. Özellikle tüketim mallarının ithalatı 1995 yılında 2 milyar dolar civarında iken 1996 yılında yaklaşık iki katına çıkarak 4 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Sermaye malları ithalatı 1994 yılında 5 milyar dolar iken 1996 yılında 10 milyar dolara ulaşmıştır. 2015 yılında ise yaklaşık 35 milyar dolarlık bir sermaye malı ithalatı gerçekleştirilmiştir. 2001 Ulusal Kriz ve 2008 Küresel Krizin etkisi Türkiye'nin ithalatında kendini göstermektedir. Aramalı ithalatı 2000 yılında 11 milyar dolar iken 2001 Ulusal Kriz 'den sonra 6 milyar dolara kadar



gerilemiştir. 2008 Küresel Kriz' in etkisine bakıldığında en büyük düşüş hammadde mallarında olmuştur. 2008 yılında 151 milyar dolar olan hammadde ithalatı 2009 yılında yaklaşık 52 milyar dolar azalarak 99 milyar dolara kadar gerilemiştir.

GB anlaşmasının imzalandığı yıldan bu yana Türkiye'nin ithalatında en büyük artış oranı yaklaşık 20 kat artışla tüketim mallarında gerçekleşmiştir. 1994 yılında 1.300 milyon dolar civarında olan tüketim malları ithalatı 1996 yılında 4 milyar dolara çıkmış, 2014 yılında ise 29 milyar doları aşmıştır. 2015 yılında tüketim mallarının ithalatı 28 milyar dolar, 2016 yılında geçici verilere göre 18 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tüketim mallarındaki artış GB anlaşmasının tüketim etkisinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin 2001 yılından sonra uygulamaya başladığı yeni istikrarlı ekonomi, tüketici kredilerinde faizlerin düşürülmesi tüketim malları ithalatının hızla artmasına neden olmuştur.

Türkiye GB'ne dahil olduktan sonra bütün mal gruplarında kriz dönemleri hariç ithalat ve ihracatını sürekli artırmıştır. Sermaye malı ve ara malı ithalatı ihracatından büyükken, tüketim mallarının ihracatı ithalatından daha fazla olmuştur. Sonuç olarak Türkiye'nin 1980'lerden sonra dışa açılması, GB anlaşması, yeni ekonomi programlarının etkisi, üretici ve tüketici destekli kredilerin kullanımının artması Türkiye'nin dış ticaretini önemli derecede artırmıştır. Gümrük birliğinin statik etkilerinden olan tüketim etkisi ise Türkiye'nin tüketim malları ithalatının artmasına neden olmuştur. Böylece GB'nin üretim etkisi Türkiye için geçerlidir sonucuna varılabilir.

#### **4.1.1.5. Dış ticaret hadlerine etkisi**

Bir ülkenin yaptığı ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı ticaret hadleri olarak adlandırılır. İthal edilen malların fiyatlarında bir düşüş, ihraç mal fiyatlarında bir artış meydana gelirse bu durum o ülkenin lehine sonuçlar doğurur. Gümrük birliğinin etkisi ile üçüncü ülkelerden birlik içine kayan ticaret ve yerli pahalı üretimin yerini bölge içinde daha ucuz ithalatın alması yani bölge içinde meydana gelen işbölümü birlik içinde sermaye ve refah artışına yol açar. İşte meydana gelen bu refah artışından gümrük birliğine üye ülkelerin aldığı pay ticaret hadleridir. Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisinden dolayı birlik içinde üretim-tüketim artarken birlik dışında azalmaya başlar. Ayrıca GB anlaşması sonucu birlik içinde serbest ticaretin etkisi ile ticaret bir yandan üçüncü ülkelere

birlik içine kayarken biryandan da birlik içinde pahalı üreten ucuz üretilen kayar. Pahalı üreten ülkenin geliri azalırken ucuz üreten ülke ise refahtan daha fazla faydalanmaktadır (Yılmaz, 2012: 23).

Gümrük birliğinin Türkiye'nin ticaret hadlerine etkisini ortaya koymak için ihracat ve ithalatın sektörel dağılımı incelenmiştir. Tablo 4.7 ve 4.8 Türkiye'nin dış ticaretinin sektörel dağılımını vermektedir. Tablo 4.7 ve 4.8'de yer alan beş kalem dışında kalan sektörlerin Türkiye'nin dış ticaretinde payları çok düşük olduğu için tablolara dahil edilmemiştir.

Tablo 4.7. Türkiye'nin İhracatının Sektörel Görünümü (Milyon \$)

Yıl	Tarım ve Ormancılık	Balıkçılık	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Toptan ve Perakende Ticaret
1994	2.032	22	262	15.674	112
1995	1.839	21	391	19.260	122
1996	2.152	26	368	20.525	134
1997	2.353	33	404	23.312	144
1998	2.357	17	363	24.064	141
1999	2.057	37	384	23.957	133
2000	1.659	24	400	25.517	136
2001	1.976	29	348	28.826	127
2002	1.754	51	387	33.701	147
2003	2.120	80	469	44.378	182
2004	2.541	103	649	59.579	230
2005	3.328	139	810	68.813	279
2006	3.480	130	1.146	80.246	405
2007	3.725	158	1.660	101.081	473
2008	3.937	240	2.155	125.188	430
2009	4.347	189	1.683	95.449	330
2010	4.935	156	2.687	105.467	451
2011	5.166	186	2.805	125.962	631
2012	5.188	190	3.160	143.193	534
2013	5.653	258	3.879	141.358	605
2014	6.029	346	3.406	147.063	672
2015	5.756	368	2.798	134.389	445
*2016	3.157	270	1.671	87.949	254

**Kaynak:** TÜİK,2016,Dış Ticaret İstatistikleri, ISIC REV3 Sınıflamasına Göre Dış Ticaret veri tabanından elde edilen verilerle tablo tarafınca oluşturulmuştur. Not: \*2016 geçici verileri içermektedir

Türkiye'nin 1994-2016 yılları arasında ihracatının sektörel dağılımını gösteren tablo 4.7' e göre ihracatta en büyük pay imalat sanayi ürünlerine aittir. 1994 yılında 15 milyar dolar imalat sanayi ihracı 1996 yılında gümrük birliğinin etkisi ile 20 milyar dolara çıkmıştır. 2008 küresel krizin etkisi ile 2009 yılında bir önceki yıla göre 30 milyar dolarlık azalış göstererek 95 milyar dolara gerilemiştir.

2015 yılında imalat sanayi ihracatı 134 milyar dolara kadar çıkmıştır. Türkiye'nin ihracatında en büyük artış oranı balıkçılık ve madencilik-taş ocakçılığı ürünlerinde olmuştur. Bu ürünlerin ihracatı 22 yıllık dönemde 15 kattan fazla artış göstermiştir.

Genel olarak Türkiye'nin beş sektörde ihracatı sürekli artmıştır. İhracatta ikinci paya sahip olan tarım ve ormancılık ürünlerinin ihracat oranı fazla artış göstermemiştir. 1994 yılında 2 milyar dolar tarım ve hayvancılık ürünü ihraç edilirken 2014 yılında bu oran ancak 3 kat artabilmiş ve 6 milyar dolara, 2015 yılında 5.75 milyar doları aşmıştır. 2000 ve 2001 dönemlerinde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal sorunların etkisi nedeniyle imalat sanayi ihracatı hariç diğer sektörlerin ihracatında düşüşler yaşanmıştır.

Tablo 4.7 incelendiğinde tarım ve ormancılık sektörü ile toptan ve perakende ürünlerin ihracatı GB Anlaşmasından pek etkilenmediği görülmektedir. En az artış oranı bu iki sektörde görülmektedir. GB anlaşmasının etkisi, Türkiye'nin uyguladığı makro ekonomik politikalar ve banka kredilerinin artması, Türkiye'nin pazar yönünün değişmesi ihracat artışına yol açmış ve özellikle imalat sanayisi canlanmıştır.

Tablo 4.8, 1994-2016 dönemleri arasında Türkiye'nin ithalatının sektörel dağılımını göstermektedir. İthalatta en büyük pay ihracatta olduğu gibi imalat sanayidir. 1994 yılında 18 milyar dolar olan imalat sanayi ithalatı, GB anlaşmasının etkisi ile 1996 yılında iki kat artarak 35 milyar dolara çıkmıştır. 2014 yılına gelindiğinde 187 milyar dolar, 2015 yılında ise 166 milyar doları aşmıştır. 2016 yılı geçici verilerine göre 110 milyar dolar imalat sanayi ithalatı yapılmıştır.

GB anlaşmasının tarım, imalat sektörü ve madencilik sektörlerinin ithalatını önemli derecede etkilediği görülmektedir. 1994 yılında 800 milyon dolarlık ithalat payına sahip olan tarım ve ormancılık sektörü GB anlaşmasının ardından 1996 yılında 2.5 kat artarak 2.1 milyon dolara ulaşmıştır. 2014 yılında ise 8.5 milyar dolar, 2015 yılında 7 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Balıkçılık sektörünün ithalatında 2004 yılına kadar önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Fakat 2003 yılında 2 milyon dolar olan balıkçılık ithalatı, 2005 yılında 24 milyon dolara kadar artmış ve 2015 yılında 88 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir.

Tablo 4.8. Türkiye'nin İthalatının Sektörel Görünümü (Milyon \$)

Yıllar	Tarım ve Ormancılık	Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	İmalat Sanayi	Toptan ve Perakende Satış
1994	881	1	3.345	18.156	883
1995	1.907	1	4.081	28.554	1.160
1996	2.165	1	5.081	35.207	1.144
1997	2.416	2	5.127	39.802	1.118
1998	2.125	1	3.747	39.024	902
1999	1.648	1	4.245	33.935	749
2000	2.123	2	7.096	44.200	829
2001	1.409	1	6.576	32.686	542
2002	1.702	1	7.192	41.383	1.138
2003	2.535	2	9.020	55.689	2.039
2004	2.757	8	10.980	80.447	3.319
2005	2.801	24	16.321	94.208	3.379
2006	2.902	32	22.033	110.378	4.194
2007	4.640	31	25.314	133.938	6.086
2008	6.392	41	35.650	150.252	9.578
2009	4.594	31	20.625	111.031	4.608
2010	6.457	33	25.933	145.367	7.703
2011	8.895	49	37.331	183.930	10.496
2012	7.447	56	42.247	176.235	10.258
2013	7.718	58	38.205	196.822	8.468
2014	8.588	69	37.126	187.742	8.153
2015	7.176	88	27.608	166.821	5.175
*2016	4.921	36	12.237	110.255	3.233

**Kaynak:** TÜİK, 2016, Dış Ticaret İstatistikleri, ISIC REV3 Sınıflamasına Göre Dış Ticaret veri tabanından elde edilen verilerle tablo tarafınca oluşturulmuştur. Not: \*2016 yılı verileri geçicidir.

Tablo 4.7 ve 4.8 birlikte incelendiğinde GB anlaşmasından sonra bütün sektörlerin dış ticaretinde artış olduğu görülmektedir. Dış ticarete en büyük paya sahip olan imalat sanayi ürünlerinin ithalat artışı ihracat artışından fazla olmuştur. Bu durum gümrük birliğinin dış ticaret hadlerine etkisinin Türkiye lehine sonuçlanmasını engellemektedir.

GB anlaşması sonucu ihracat artış miktarı ve artış hızı fazla olan ülke GB'nin refah artışından daha çok pay almaktadır. Oysa Türkiye'de toplam ihracat 22 yıl boyunca 8.5 kat artarken ithalat artışı yaklaşık 11 kat olmuştur. Sonuç olarak Türkiye'nin ithalat artış hızının ihracat artış hızından fazla olması Türkiye'ye bu ürünleri ihraç eden ülkelerin refahının ve gelirinin artmasına, Türkiye için ise GB anlaşmasının dış ticaretin aleyhine sonuçlandığı söylenebilir.

#### 4.1.1.6. Kamu gelirleri etkisi

Gümrük birliğinin statik etkilerinden biri de ülkelerinin dış ticaretten elde ettikleri gelirleri etkileyen kamu gelirleri etkisidir. Gümrük birliği sonucu üyeler arasında dış ticarete vergi ve kotalar kaldırılır, bir diğer taraftan üçüncü ülkelere karşı da ortak gümrük tarifesi uygulanacağı için üyelerde vergi kaybına neden olur. Serbest dış ticaret nedeniyle devlet ithalat ve ihracat üzerine vergi koyma şansını kaybeder. Üçüncü ülkelerle yapılan ticarete ülkenin dış ticarete uyguladığı vergi oranı eğer GB sonucu uygulanan ortak gümrük tarifesinden büyükse üye devlet ayrıca bir vergi kaybına daha uğramaktadır.

Devletlerin toplam kamu gelirleri içinde büyük paya sahip olan vergi gelirlerinin bir alanı da dış ticaretten alınan vergilerdir. GB kamu gelirlerine dış ticaret kanalından negatif etkide bulunabilir. Örneğin Türkiye, GB anlaşmasından önce ithalat üzerinde ithalat vergisi ve ayrıca toplu konut fonu olmak üzere iki tür vergi almaktaydı. GB anlaşması neticesinde birliğe taraf olan ülkelere yaptığı ithalattan aldığı bu vergileri kaybederken üçüncü ülkelere yapılan ithalatta ise daha düşük olan GB ortak tarife uygulamak zorunda kalmıştır.

Aşağıdaki tablo 4.9, 1994-2015 yılları arasında Türkiye'nin GSYİH, toplam vergi gelirleri ve dış ticaret vergi gelirlerini göstermektedir. Gümrük vergileri genelde ithalat üzerinden alınmaktadır. Teoride GB anlaşmasının ülkelerin vergi gelirlerini düşürmesi beklenmektedir. Fakat tablo 4.9 bu durumun Türkiye için geçerli olmadığını, tam tersine üretim ve tüketim potansiyelinin artmasına bağlı olarak kamu gelirlerinin arttığını göstermektedir.

Cari fiyatlarla hesaplanan gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) değeri 1994 yılında 3 milyar TL civarındadır. GB anlaşmasından sonra 1996 yılında 14 milyar TL'ye çıkmıştır. Yıllar itibarıyla GSYH da düşüş hiç olmamıştır fakat 2008 krizinin etkisi ile 2009 yılında bir önceki yıla göre artış oranı çok düşük seviyede kalarak 2 milyar TL'lik artış göstermiştir. 2015 yılında toplam GSYH 1.952 milyar TL ile en yüksek düzeye ulaşmıştır. GB anlaşması Türkiye'de iç üretim ve tüketimin harekete geçmesini sağlamıştır. Ayrıca ulusal politikaların etkisi ile GSYH oldukça hızlı yükselmiştir.

Toplam vergi gelirleri 1994 yılında 587 milyon TL civarında iken 1996 yılında 2.3 milyar TL'ye yükselmiş ve 2015 yılında 465 milyar TL olarak

gerçekleşmiştir. Yıllar itibariyle toplam vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı bazı yıllar hariç artmıştır. Öyle ki 1994 yılında toplam vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı %15 civarında iken 2015 yılında bu oran %23 e kadar çıkmıştır.

Dış ticarettten alınan vergi gelirleri incelendiğinde 2009 yılı hariç sürekli arttığı gözlenmektedir. Dış ticaret vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı 1994 yılında %15 civarında iken 2015 yılında bu oran %21 civarında gerçekleşmiştir. Dış ticaret vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı kriz dönemleri ve bazı dönemler hariç genelde artış göstermiştir. 1994 yılında dış ticaret vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı %2.3 civarında iken 2014 yılında bu oran %4 düzeyinin geçmiş ve 2015 yılında yaklaşık %5 civarında gerçekleşmiştir.

Tablo 4.9. 1994-2015 Türkiye'nin GSYİH, Toplam Vergi Gelirleri ve Dış Ticaret Vergi Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı (% , BİN TL)

Yıllar	Cari Fiyatlarla Toplam GSYH	Toplam Vergi Gelirleri(BİN TL)	Toplam Vergi Gelirlerinin GSYH içindeki payı(%)	Dış Ticaretten Elde Edilen Vergiler(BİN TL)	Dış Ticaret Vergilerinin Toplam Vergi Gelirleri içindeki Payı(%)	Dış Ticaret Vergi Gelirlerinin GSYH içindeki Payı(%)
1994	3. 868.429	587.760	15,2	89.650	15,2	2,3
1995	7.762.456	1.084.350	14,0	194.648	17,9	2,4
1996	14.770.110	2.244.093	15,2	384.147	15,7	2,5
1997	28.835.883	4.745.484	16,4	826.211	17,8	2,8
1998	70.203.000	9.228.596	14,0	1.317.351	15,0	2,4
1999	104.596.000	14.802.279	14,2	1.977.000	13,4	2,5
2000	166.658.000	26.503.698	15,9	4.289.000	16,8	3,4
2001	240.224.000	39.735.928	16,6	5.551.000	14,8	3,1
2002	350.476.000	65.188.479	18,6	9.487.000	14,5	2,7
2003	454.781.000	89.893.112	19,8	12.579.000	14,2	2,8
2004	559.033.000	131.948.778	19,9	16.302.000	12,3	3,0
2005	648.932.000	119.250.807	20,3	19.302.000	16,6	3,0
2006	758.391.000	151.271.701	19,9	27.580.843	18,0	3,6
2007	843.178.000	171.098.466	20,3	29.001.328	17,6	3,4
2008	950.534.000	189.980.827	20,0	32.781.443	17,0	3,5
2009	952.559.000	196.313.308	20,6	28.674.405	15,0	3,0
2010	1.098.799.000	235.714.637	21,5	39.527.583	17,1	3,6
2011	1.297.713.000	284.490.017	21,9	53.999.637	19,2	4,2
2012	1.416.798.000	317.218.619	22,4	55.310.438	17,8	3,9
2013	1.567.289.000	367.517.727	23,4	68.269.134	18,6	4,3
2014	1.748.168.000	401.683.956	23,0	71.143.779	18,0	4,0
2015	1.952.638.000	465.229.389	23,8	97.637.755	21,0	5,0

**Kaynak:** TÜİK, "Temel İstatistikler" ve GİB,2016,"Bütçe Gelirleri(1923-2015)" Verilerinden Hesaplanmıştır.

GB'nin etkisi ile Türkiye'nin ithalattan aldığı bazı vergiler azalmış ve üçüncü ülkelere karşıda daha düşük ortak gümrük tarifesi uygulaması ile vergi kaybı yaşamıştır. Fakat GSYH'daki artışa bağlı olarak iç üretim miktarlarındaki artış Türkiye'nin vergi kaybını amorte ederek GB'nin gelirleri azaltıcı etkisini

düşürmüştür. Özellikle GB anlaşması ile dış ticaret işlemlerinin düzene girmesi, tek sistem halinde yürümesi, bilgisayar gibi teknolojinin kullanılmaya başlanması, personel giderlerinin azaltılması, bürokratik işlemlerin daha kolay hale gelmesi dış ticareti desteklemiş ve böylece düşük oranda ama daha fazla miktarda vergi gelirleri elde edilmiştir (Soğuk, 2004: 11).

Türkiye'nin uyguladığı liberal dış ticaret politikaları, GB'nin iç üretim ve ticarete olan etkisi, Türkiye'nin 2000'lerden sonra uyguladığı ulusal ekonomik politikaların etkisi ile hem üretim-tüketim talepleri artarken hem de dış ticaretin serbestleşmesi ile yeni rotalara ticaret başlamıştır. Böylece ithalat artışı ithalat vergi gelirlerinde yani kamu gelirlerinde artışlara neden olmuştur.

Sonuç olarak GB'nin kamu gelirleri etkisi Türkiye'de vergi geliri düşüşüne neden olmamış, tam tersine GB anlaşmasından sonra kamu gelirlerinde sürekli bir artış gözlemlenmiştir.

#### **4.1.2. Dinamik Etkiler**

GB'nin dinamik etkileri genelde bir ülkenin GSYH'sının büyüme hızı üzerinde ve sürekli olan etkileri ifade eder. Dinamik etkiler statik etkilerden farklı olarak uzun dönemli, ekonomik yapıda, üretim kapasitesinde ve teknolojik düzeyde meydana gelen değişimlerdir dinamik etkiler (Seyidoğlu, 2003: 208). Türkiye açısından dinamik etkiler ölçek ekonomileri etkisi, rekabet etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, teknolojik gelişmeye etkisi ve yatırımları özendirme etkisi üzerinden incelenecektir.

##### **4.1.2.1 Ölçek ekonomileri etkisi**

Dinamik etkilerden olan ölçek ekonomileri firmaların, şirketlerin büyüklüğünden kaynaklanan üretim faktörlerinin maliyetlerinin düşmesi ile daha fazla üretim ve kar yapmaları sonucu oluşur (Kırdar, 2005: 27). Avrupa Birliği ülkeleri genelde teknoloji yoğun üretim yapmaktadırlar. Bu da ülke firmaların uluslararası alanda rekabet gücünü artırırken ölçek ekonomilerinden faydalanmalarını artırmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin üretimi daha çok emek yoğun sistem ile işlemektedir. Özellikle dış ticarete en büyük mal grubu sanayi dalında olunca uluslararası piyasalara açılan yerli firmalar üretim yöntemlerinin



güçsüzlüğü nedeniyle sıkıntı yaşamaktadırlar. Türkiye 1980'li yıllardan sonra dışa açık ekonomi politikası ve GB anlaşması ile serbest dış ticarete yönelmiştir. Bu durumda sanayi sektörünün nitelik yapısının değişmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu doğrultuda emek yoğun sanayi üretiminden teknoloji yoğun sanayi üretime geçen bir alt yapı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ölçek ekonomisi sayesinde uluslararası piyasalara açılan Türkiye'deki firmaları ister istemez yeni üretim yöntemleri, teknoloji, uzmanlaşma, kaliteli iş gücü gibi bir çok alanda yabancı firmalardan faydalanmaktadırlar. Buda üretim miktarının ve çeşitliliğinin artmasına neden olmuştur. Fakat yine de Türkiye'nin dış ticareti ve firmaları GB'nin etkisinden yeterli derece de fayda elde edememektedirler. Küçük firmaların üretim yönteminin ve mali gücünün yetersizliği dış ticarete birçok yerli firmanın gücünü kırmaktadır.

Türkiye'nin en büyük sorunu cari açık sorunudur. Özellikle GB anlaşmasından sonra hızla açılan dış ticaret dengesi cari açığı dönüşü zor bir duruma getirmiştir. Enerjide dışa bağımlılık cari açığın temel nedenlerinden biridir. Cari açığın azaltılmasında sanayi sektörü büyük önem taşımaktadır. Ülke içinde KOBİ'lerin desteklenmesi, ufak firmalar için kredi imkânlarının önünün açılması, dış ticaret işlemleri gerçekleştiren büyük ve küçük firmaların desteklenmesi üretim olanaklarını artıracığı için hem firmaların verimliliğini hem de uluslararası pazarda rekabet edebilme imkânını artırmaktadır. İhracatın bu tür politikalarla desteklenmesi dış ticaret açığının da azalmasına neden olacaktır.

#### **4.1.2.2. Dışsal ekonomiler etkisi**

GB anlaşması neticesinde artan tasarruflar firmaların birbirleri ile olan girdi çıktı alışverişini artırır. Buda firmaların birbirlerinin teknoloji ve kolaylıklarından faydalanarak üretim miktarını ve kalitesini artırır. Yani bağımsız olarak alınan kararlar diğer firmaları ya da farklı endüstrileri etkilerken aynı zamanda üretim hızlarını ve büyüme hızlarını da artırır.

Türkiye, GB anlaşmasından sonra AB ülkelerinden yaptığı ithalattan aldığı vergileri sıfırlaması firmaların maliyetlerinin ve fiyatlarının düşmesine neden olmuştur. Böylece daha ucuza daha fazla üretim yapma, daha fazla girdi ithal ederek aynı zamanda diğer sektörlerin de canlanmasına neden olmuştur. Diğer taraftan da yeni teknolojik kolaylıklar ve uzmanlaşma alanlarında da uluslararası firmalardan faydalanmışlardır.

Bir diğerk dışsallık etki ise AB ile yapılan AKÇT ürünleri ile ilgili anlaşmada bu tür ürünlerin uzun mamulden yassı mamullere dönüşümünü içeren projeler sayesinde bu sektörün gelişeceği ve aynı zaman da sektörün gelişmesine yönelik yabancı yatırım ve teknolojinin ülkeye gireceğı uzun dönemde beklenmektedir (Uyar, 2001 A: 11). 2015 yılına gelindiğinde bu projeler başarı ile uygulanmıştır.

#### **4.1.2.3. Rekabet Artışı Etkisi**

Gümrük birliğinin en önemli etkilerinden biri de rekabet etkisidir. Yerli firmaların uluslararası alanda ticarete başlaması sonucu ülke ve firmaların rekabet gücünde değişimler olması beklenir. GB'nin sağladığı kolaylıklar ve dışsal ekonomi ile ölçek ekonomilerin getirisi üretim, tüketim ve ticareti artıracığı için üye ülkeler arasında rekabet etkisi ortaya çıkar.

GB anlaşmasından sonra Türkiye'deki yerli üreticiler uluslararası alanda rekabete açık hale gelmişlerdir. Yerli firmaların AB ülkeleri ile serbest ticarete başlaması ile yeni üretim teknolojileri ve verimlilik düzeyleri artarken, AB ülkelerindeki yerleşik, güçlü firmalara karşıda rekabet güçleri azalmıştır. AB, firmaları uluslararası rekabete dayanabilmeleri amacıyla bazı kanunlarla koruma altına almaktadır. Fikri ve sinai mülkiyet hakları, tüketiciyi ve üreticiyi koruma kanunları bunlardan bazılarıdır. Türkiye, rekabet sisteminin AB'ye uyumu ve rekabet gücünün korunması için AB destekli reformlar ve kanunlar oluşturulmuştur. Bunlardan en önemlileri Rekabetin Korunması Kanunu ve Tüketicinin Korunması Kanunudur.

Tablo 4.10, 1998-2016 yılları arasında Türkiye ve bazı ülkelerin dünya rekabet edebilirlik sıralamasını göstermektedir. Tabloda yer alan üç AB üyesi ülke, ABD ve birde AB'ye aday ülke olan Türkiye'nin sıralaması zaman zaman değişiklik göstermiştir. ABD'nin sıralamasına bakıldığında 18 yıl içinde her zaman ilk 10 içinde yer almıştır. ABD ekonomisinin küresel gücü ve firmaların ileri teknolojik üretim yapması bu sıralamanın hep yukarılarda kalmasına neden olmaktadır.

Bir AB üyesi olan Finlandiya'nın dünya sıralaması 2000-2004 arası 1, 2016 yılında ise 8'dir. Yine Hollanda, Almanya ve İngiltere'nin güçlü ekonomileri, dünya ticaretinde söz sahibi olmaları ve global firmalara sahip

olmalarından dolayı küresel rekabet edebilirlik sıralaması hep ön sıralarda olmuştur. İngiltere 1995 yılında 5. sırada iken 2000 ve 2001 yılında gerilere düşmüş ve 15. sırada yer almıştır. 2016 yılında İngiltere'nin küresel rekabet gücünün 10. sırada yer alması beklenmektedir. Almanya 2002, 2003 ve 2004 yılları arası hariç rekabet edebilirlik sıralaması ilk on içinde kalmıştır.

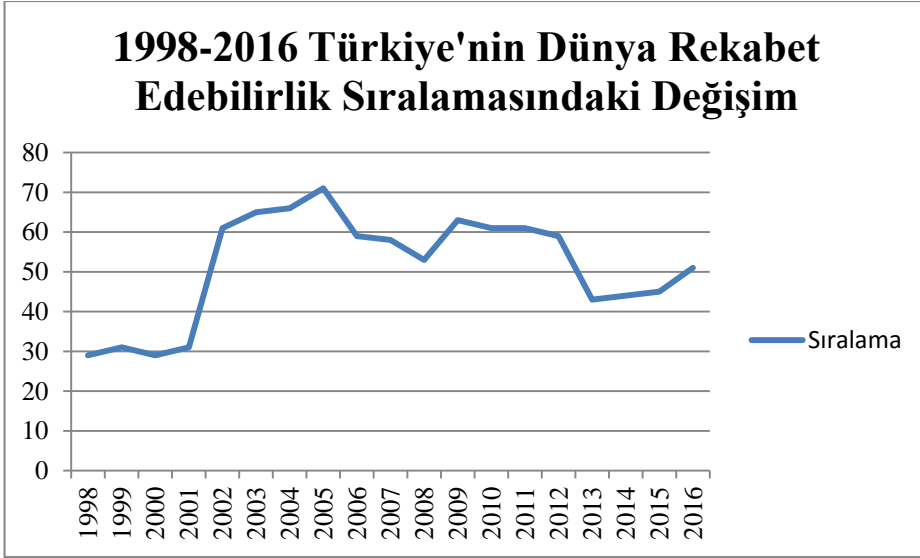
Tablo 4.10. Seçilmiş Bazı Ülkelerin 1998-2016 Arası Küresel Rekabet Edebilirlik Sıralaması

Yıllar	Türkiye	Finlandiya	ABD	Hollanda	Almanya	İngiltere
1998	29	2	1	3	4	5
1999	31	2	1	3	6	10
2000	29	1	2	4	3	8
2001	31	1	2	3	4	7
2002	61	1	2	12	13	15
2003	65	1	2	12	13	15
2004	66	1	2	12	13	11
2005	71	2	1	11	6	9
2006	59	2	6	9	8	10
2007	58	6	1	11	7	2
2008	53	6	1	10	5	9
2009	63	6	1	8	7	12
2010	61	6	2	10	7	13
2011	61	7	4	8	5	12
2012	59	4	5	7	6	10
2013	43	3	7	5	6	8
2014	44	3	5	8	4	10
2015	45	4	3	8	5	9
*2016	51	8	3	5	4	10

**Kaynak:** The World Economic Forum,2016, "Küresel Rekabet Edilebilirlik Raporu" dan elde edilen verilerle tablo tarafınca hazırlanmıştır. Not: \*2016 verileri geçicidir.

Türkiye'ye baktığımızda GB'nin imzalandığı yıllarda Türkiye'nin küresel rekabet edebilirlik sıralaması ilk otuz içinde yer almaktaydı. 1998 yılında 29. sırada olan Türkiye, 2005 yılında oldukça gerilere düşerek 71. sıraya kadar gerilemiştir. Türk üreticilerinin uluslararası piyasalara açılması firmaların rekabet

gücünü kırmış ve 2011 yılında 61. sırada yer almıştır. 2015 yılında 75. Sırada yer alan Türkiye 2016 yılı geçici verilerine göre 51. sıraya gerileyeceği tahmin edilmektedir.



**Kaynak:** Trading Economics, 2016, “Turkey Competitiveness Rank” Verileri kullanılarak şekil tarafınca hazırlanmıştır.

Şekil 4.4. Türkiye'nin Dünya Rekabet Edilebilirlik Sıralamasındaki Değişim

Şekil 4.4, 1998-2016 yılları arasında Türkiye'nin rekabet edebilirlik sıralamasındaki değişimi göstermektedir. 18 yıllık dönem incelendiğinde inişli çıkışlı dönemler yaşansa da rekabet sıralaması genelde gerilerde kalmıştır. 2001 yılında 31. sırada yer alan Türkiye, ulusal ekonomik krizin etkisi ile 2002 yılında oldukça gerilere düşmüş ve 61. sıraya kadar gerilemiştir. 2008 küresel kriz Türkiye'nin rekabet gücünü fazla etkilemediği görülmektedir. Şekil 4.4 de görüldüğü gibi Türkiye'nin rekabet edebilirlik sıralaması yıllar itibariyle geriye doğru bir trend içermektedir. 2015 yılından sonra Türkiye'nin sıralaması 50'nin üzerine çıkması beklenmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de üretimin ithalata bağımlılık gücünün yüksek olması, katma değeri yüksek ürünlerin üretiminin düşük olması, üretim ve ihracat yapan küresel firmaların sayısının azlığı, GB'nin etkisi ile rekabete açık hale gelen

firmaların yeterince ucuz ve çeşitli üretim yapamaması gibi sebeplerden dolayı Türkiye'nin rekabet edebilirlik sıralaması gerilerde kalmaktadır.

#### **4.1.2.4. Teknolojik gelişmeye etkisi**

Gümrük birliği firmalara ve ülkelere yeni teknolojileri tanıma ve kullanma fırsatı sunarken aynı zamanda uzmanlaşmayı da artırır. Uluslararası alanda rekabet edebilmek için firmaların ve ülkelerin araştırma geliştirme (Ar-Ge) yatırımlarını artırmasını sağlayan gümrük birliği, yeni teknoloji ithalatını sağlarken aynı zamanda kalifiye eleman sayısının artmasına neden olur. Yani gümrük birliğine üye ülkelerin teknolojileri ve Ar-Ge harcamaları zamanla artar.

Türkiye'nin ihracatının GB'den önce yarısından fazlası hammadde ürünlerinden oluşmaktaydı. İşlenmiş ürünlerin ihracatı %30'dan daha azdı. 24 Ocak 1980 Kararları ve GB'nin etkisi ile ihracatta işlenmiş ürünlerin oranı %50'yi geçmiştir. Fakat ihracat içinde tekstil sektörünün payının yüksek olması ve hala emek yoğun üretimden teknoloji yoğun üretime tam olarak geçilememiş olması Türk firmaların rekabet gücünü azaltmaktadır. Aynı zamanda katma değeri yüksek ürünlerin yeterince üretilmemesi dış ticarettten istenen verimin alınamamasına neden olmaktadır.

Gümrük birliği, Türkiye'nin teknoloji ithalatına büyük katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda yerli firmaların ve devletin araştırma-geliştirme faaliyetlerine daha fazla yatırım ve harcama yapmalarına neden olmuştur. Zaten teknoloji yoğun üretimin temeli Ar-Ge harcamalarının yüksekliğine bağlıdır. Teknoloji ithalatı çoğu zaman bir adım geriden gitmek demektir. Oysa yeni üretim sistemlerinin geliştirilmesi, teknoloji yatırımlarının artması yeni sektörlerin önünü açarken diğer taraftan ülke ve firmaların rekabet gücünün artmasına neden olur.

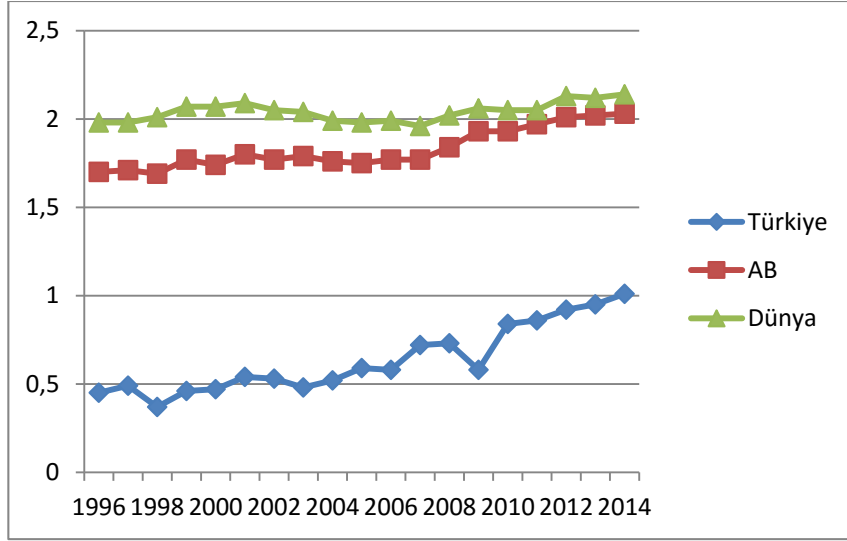
AR-GE yatırımlarının bu denli önemli olduğu 21. yüzyılda bir çok gelişmiş ülke araştırma geliştirme yatırımlarına büyük paylar ayırmakta ve bu oranın GDP içindeki payını sürekli artırmaya çalışmaktadırlar. Tablo 4.11 ve şekil 4.5, 1996-2014 dönemleri arasında Türkiye, AB ve dünya ortalamasının AR-GE harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki paylarını ve değişimlerini göstermektedir

Tablo 4.11. ARGE Harcamalarının GDP'ye Oranı % (1996-2014)

Yıllar	Türkiye	AB	Dünya
1996	0,45	1,7	1,98
1997	0,49	1,71	1,98
1998	0,37	1,69	2,01
1999	0,46	1,77	2,07
2000	0,47	1,74	2,07
2001	0,54	1,8	2,09
2002	0,53	1,77	2,05
2003	0,48	1,79	2,04
2004	0,52	1,76	1,99
2005	0,59	1,75	1,98
2006	0,58	1,77	1,99
2007	0,72	1,77	1,96
2008	0,73	1,84	2,02
2009	0,58	1,93	2,06
2010	0,84	1,93	2,05
2011	0,86	1,97	2,05
2012	0,92	2,01	2,13
2013	0,95	2,02	2,12
2014	1,01	2,03	2,14

**Kaynak:** National Science Board, "Science&Engineering İndicator 2016" ve World Bank, "Research and Development Expenditure" (% of GDP) veri tabanından elde edilen verilerle tablo tarafınca hazırlanmıştır.

Tablo 4.11 incelendiğinde Ar-Ge harcamalarının gdp içindeki payının dünya ortalamasına bakıldığında hem AB ortalamasından hem de Türkiye ortalamasından hep yüksek olmuştur. 1996 yılında %1.98 olan bu oran 2014 yılında %2.14 e kadar çıkmıştır. Özellikle Çin, Amerika, Japonya, Güney Kore, İngiltere ve Almanya gibi global şirketlere sahip ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerine yatırım oranları dünya ortalamasını yukarılara taşımaktadır. Şekil 4.5'te görüldüğü gibi yaklaşık 18 yıllık dönemde dünya ortalamasında ciddi bir artış yaşanmamıştır. Bu süre zarfında Ar-Ge harcamalarının GDP içindeki payı dünya genelinde %8 oranında artmıştır. Fakat yine de dünya ortalaması özellikle Türkiye'den oldukça yüksek seyretmiştir.



**Kaynak:** National Science Board, "Science & Engineering Indicator 2016" ve World Bank, "Research and Development Expenditure" (% of GDP) veri tabanından elde edilen verilerle şekil tarafınca hazırlanmıştır.

Şekil 4.5. ARGE Harcamalarının GDP'ye Oranındaki(%) Değişim

AB ortalamasına bakıldığında 1996 yılında Ar-Ge harcamalarının GDP içindeki payı %1.70 civarında iken 2014 yılında bu oran 18 yıllık dönemde yaklaşık %19 artarak % 2.03 seviyelerine kadar ulaşmıştır. Dünya üretim ve ticaretinde büyük paya sahip olan AB firmaları rekabet güçlerini artırabilmek ve alanlarında söz sahibi olabilmek için Ar-Ge yatırımlarını sürekli artırmaktadırlar. Teknoloji yoğun üretimle katma değeri yüksek ürünler üreten özellikle Almanya gibi AB ülkelerinin bu alandaki liderliklerini bir süre daha devam ettirmeleri muhtemeldir. Şekil 4.5 incelendiğinde AB ortalamasında yukarı doğru bir trend olduğu görülmektedir. 1996-2014 dönemleri arasında kayda değer artışlar yaşanmış ve düşüğe olsa düzenli bir artışın olduğu görülmektedir.

Türkiye açısından şekil 4.5 ve tablo 4.11 değerlendirildiğinde Ar-Ge yatırımlarının GDP içindeki payı oldukça düşük olduğu görülmektedir. Özellikle GB'nin ilk yıllarında Ar-Ge harcamalarının GDP'ye oranı %1 in bile oldukça altında kalarak yaklaşık %0,45 seviyelerinde olduğu görülmektedir. Türkiye'deki siyasi ve ekonomik sorunlar ve emek yoğun üretimin fazlalığı bu oranın 1990'lı yıllarda çok düşük kalmasına neden olmuştur. GB'nin yürürlüğe girmesinden sonra Ar-gGe harcamalarının GDP'ye ciddi bir artış yaşanmıştır. 1997 yılında

%0.49 a çıkan bu oran 2008 yılında küresel krizden önce %0.73 olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında 0.95 olan Ar-Ge harcamalarının GDP içindeki payı 2014 yılında %1,01 olarak en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Şekil 4.5 incelendiğinde özellikle 2008 krizinin etkisi ile ciddi oranda düşüşler olsa da 1996-2014 yılları arasında 18 yıllık dönemde Türkiye’de yaklaşık %125 lik artışla hem AB hemde dünya ortalamasının artış hızından daha hızlı ve yüksek oranda artmıştır. GB’nin teknolojik gelişmeye olumlu etki yapması Türk firmaların arge yatırımlarını artırmıştır. Özellikle devletin ekonomi politikalarıyla Ar-Ge faaliyetlerini desteklemesi yatırımın gdp içindeki payını %1 in üzerine çıkarmıştır. Fakat yine de hem dünya ortalamasının hem de AB ortalamasının oldukça gerisinde kalmaktadır. Bu nedenle Türk firmalarının rekabet gücünün artması ve dünya ticaretinde daha fazla pay alabilmeleri için teknolojiye ve Ar-Ge faaliyetlerindeki yatırımlarını artırmaları gerekmektedir. Sonuç olarak GB, Türkiye’nin teknolojik gelişmesi üzerinde pozitif katkı sağlamıştır.

#### **4.1.2.5. Yatırımları özendirme etkisi**

GB’nin dinamik etkilerinden olan yatırımların özendirilmesi etkisi genel olarak birlik dışı ülkelerden birlik ülkelerine doğru olur. GB çerçevesinde birlik içinde tarife ve kotaların artırılmayacağı garantisi, birlik içinde istikrarın sağlanması, birlik içi artan ticaretin dış ülkeleri cezbetmesi gibi nedenlerden dolayı dışardan birliğe sermaye akışı artmaktadır. Ayrıca birlik içinde ticaretin önündeki bütün engeller kaldırılacağı için GB’ne üye ülkeler arasında sermayenin getirisi fazla olan bölgelere doğru rahatlıkla kayabilmektedir.

Türkiye’nin GB üyeliği ABD, Japonya ve uzak doğu ülkeleri gibi bir çok yabancı menşeli firmaların dikkatini çekmiş ve ortaya çıkabilecek kardan pay almak amacıyla Türkiye’ye sermaye girişlerini artırmışlardır. Türkiye’nin Karadeniz, Asya, Avrupa bağlantıları ve ayrıca ucuz işgücü, henüz doymamış piyasa özelliği gibi nedenlerden dolayı Türkiye’ye dünyanın bir çok yerinden özellikle GB’den sonra sermaye girişleri artmıştır. Fakat sermaye girişinin beklenildiği seviyede gerçekleştiği söylenemez. Finansal piyasaların oynaklığı, siyasal ve ekonomik sorunlar ve güven endişesinden dolayı GB’nin hemen sonrasındaki beklenen yabancı sermaye artışı yaşanmamıştır. Ancak son yıllarda yabancı sermayeyi teşvik eden politikaların etkisi ile yabancı sermaye girişlerinde artışlar gözlemlenmektedir.



Tablo 4.12 de 1995-2015 yılları arasında Türkiye, AB ve dünya genelinde yabancı sermaye hareketleri görülmektedir. Yıllar itibariyle dünya genelinde yabancı sermayenin hareketi düzensizlik göstermektedir. 1995 yılında 319.900 milyon dolar olan sermaye hareketi 2000 yılında 1.461 milyar doları aşmıştır. 2008 küresel krizin yarattığı endişe ve sorunlar nedeniyle 2007 yılında 3.063 milyar dolar olan yabancı sermaye hareketleri 2009 yılında 1.360 milyar dolara kadar gerilemiştir. 2005 yılında 2.111 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşen yabancı sermaye küresel olaylardan çabuk etkilendiği anlaşılmaktadır. 2015 yılında dünya genelinde hareket eden sermaye miktarı 2.111 milyar doları aşmıştır.

AB'ye giren yabancı sermaye miktarı ise dünya genelinde olduğu gibi düzensiz bir seyir izlemiştir. 1995 yılında 120 milyar dolar olan AB'ye giren yabancı sermaye 2000 yılında 709 milyar dolara çıkmış fakat dünya geneliyle benzerlik göstererek 2001 yılında azalarak 334 milyar civarında gerçekleşmiştir. 2014 yılında AB'ye dışarıdan gelen yabancı sermaye 402 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise toplamda AB'ye 515 milyar dolarlık yabancı sermaye girmiştir. Tablo 4.12'den anlaşılacağı üzere dünya genelindeki toplam yabancı sermaye hareketlerinin hemen hemen yarısı 2008 yıllarına kadar AB ülkelerine kaymaktadır. 2008 küresel krizden sonra ise dünya genelindeki yabancı sermaye hareketi yön değiştirerek AB'den başka ülkelere kaydığı görülmektedir.

Tablo 4.12. Türkiye, AB ve Dünya Ortalaması Fiili Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri(Milyon \$)

Yıllar	Türkiye	AB	Dünya
1995	885	120.655	319.900
1996	722	114.208	363.575
1997	805	135.808	461.368
1998	940	259.931	679.308
1999	783	386.527	961.899
2000	982	709.129	1.461.630
2001	3.352	334.153	796.076
2002	1.082	382.745	741.532
2003	1.702	329.008	709.827
2004	2.785	395.975	1.004.236
2005	10.031	945.995	1.521.576
2006	20.185	1.096.666	2.136.733
2007	22.047	1.662.100	3.063.594
2008	19.851	1.077.120	2.443.480
2009	8.585	445.478	1.360.708
2010	9.099	601.532	1.882.871
2011	16.182	841.419	2.275.693
2012	13.284	699.908	2.077.908
2013	12.384	622.247	2.103.292
2014	12.523	402.041	1.780.054
2015	16.890	515.204	2.111.108

**Kaynak:** The World Bank, "Foreign Direct Investment, Net Inflows (BoP, Current US\$)" "Veri tabanından elde edilen verilerle tablo tarafınca hazırlanmıştır.

Tablo 4.12 de Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye incelendiğinde düzensizlik gösterse de oldukça hızlı arttığı görülmektedir. 20 yıllık dönem boyunca Türkiye'ye giren yabancı sermaye yaklaşık 20 kat artmış ve bu oran AB ve dünya ortalamasının oldukça üstündedir. GB anlaşmasından hemen sonraki yıllarda Türkiye'ye aşırı bir sermaye girişinin olmadığı anlaşılmaktadır. 1995 yılında 885 milyon dolar olan yabancı sermaye girişi 2000 yılına kadar yaklaşık 100 milyon dolar artarak 982 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında ulusal krizin hemen öncesi oldukça yüksek seyreden tahvil ve bono faiz oranların etkisi ile yabancı sermaye girişi 3.5 kat artarak 3 milyar doları geçmiştir. Krizin etkisi geçtiğinde faizlerin aşağıya doğru yön değiştirmesi yabancı sermaye girişi 2002 yılında azaltmıştır. AB ve dünya ortalamasına benzer şekilde 2008 küresel krizin etkisi ile Türkiye'ye giren yabancı sermaye azalmış ve tekrar toparlanarak 2015 yılında yaklaşık 17 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.

Tablo 4.13. Türkiye, AB ve Dünya Ortalaması Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin GDP'ye Oranı(%)

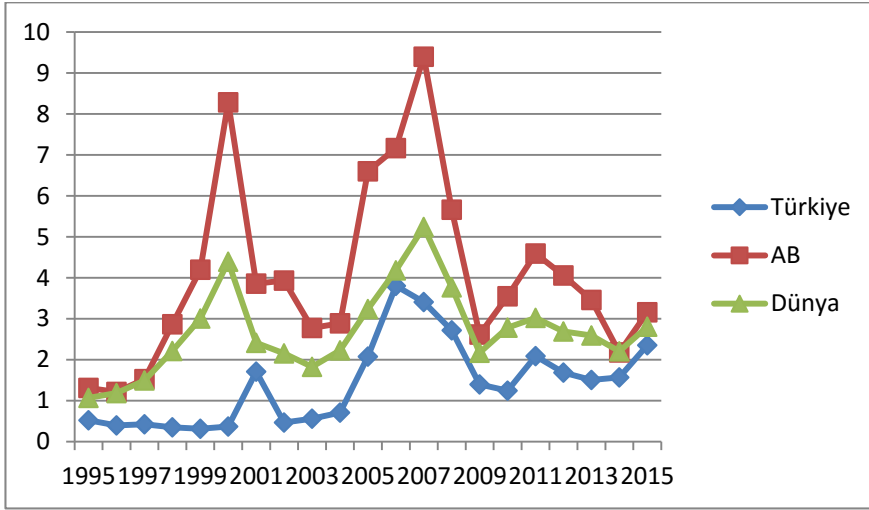
Year	Türkiye	AB	Dünya
1995	0,522	1,309	1,067
1996	0,398	1,211	1,185
1997	0,424	1,525	1,495
1998	0,349	2,864	2,213
1999	0,314	4,199	3,005
2000	0,368	8,285	4,391
2001	1,71	3,857	2,413
2002	0,465	3,933	2,153
2003	0,562.	2,775	1,826
2004	0,71	2,89	2,23
2005	2,077	6,6	3,238
2006	3,802	7,167	4,181
2007	3,407	9,397	5,24
2008	2,718	5,661	3,766
2009	1,397	2,617	2,171
2010	1,244	3,55	2,782
2011	2,089	4,593	3,021
2012	1,684	4,058	2,689
2013	1,504	3,46	2,593
2014	1,568	2,178	2,206
2015	2,353	3,157	2,806

**Kaynak:** The World Bank, "Foreign Direct Investment, Net Inflows (BoP, Current US\$)" Veri tabanından elde edilen verilerle tablo tarafınca hazırlanmıştır.

Tablo 4.13 doğrudan yabancı sermaye girişlerinin GDP içindeki payını göstermektedir. Tablo incelendiğinde Türkiye'de yabancı sermayenin GDP'ye oranı dünya ve AB ortalamasının altında kalsa da 20 yıllık dönem de sermaye girişinin GDP'ye oranındaki artış hızı daha yüksek olmuştur. 1995-2016 dönemleri arasında yabancı sermayenin GDP içindeki payı AB'de yaklaşık 2.5 kat artmış, dünya genelinde ise benzer şekilde iki buçuk kat artmıştır. Fakat Türkiye'de 20 yıl içinde yabancı sermayenin GDP'ye oranı 4 kattan fazla artmıştır. 1995 yılında Türkiye'de bu oran %0,522 ile dünya ortalamasının yarısı seviyelerinde iken 2015 yılında %2,33 e çıkarak dünya ortalamasının %80 nini yakalamıştır.

Şekil 4.6, doğrudan yabancı sermaye girişinin GDP'ye oranındaki değişimi gösterilmektedir. Sermaye hareketlerinin GDP'ye oranındaki değişim AB ile dünya geneli hemen hemen her dönem uyum göstermektedir. Dünya yabancı sermayesinin önemli kısmına ev sahipliği yapan AB'nin dünya ortalaması ile

hareket etmesi normal görülmektedir. Türkiyede ise bir kaç yıl arayla dünya genelini takip etmektedir.



**Kaynak:** The World Bank, "Foreign Direct Investment, Net Inflows (BoP, Current US\$)" Veri tabanından elde edilen verilerle şekil tarafınca hazırlanmıştır.

Şekil 4.6. Yabancı Sermaye Girişlerinin GDP'ye Oranındaki Değişim

Sonuç olarak GB yabancı sermaye ve yatırımlar üzerinde beklenen etkiyi göstermemiştir. Özellikle 2000 yılına kadar önemli bir değişim göstermeyen yabancı sermaye girişlerinde bu tarihten sonra kayda değer artışlar yaşanmıştır. Yabancı sermayenin güven endişesi, bazı sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlar sermaye akışını yavaşlatmaktadır. Son yıllarda Türkiye'de bu sorunu çözmek için yabancı sermaye ve yatırımları teşvik eden politikalar ve tedbirler alınmaya başlanmıştır. Dünya genelindeki konjektürel sorunlar ve Türkiye'nin komşu devletlerinde savaş ve iç karışıklıkların olması 2014-2016 yılları arasında Türkiye'ye girmesi beklenen yabancı sermaye düşüş göstermektedir.

## 4.2. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi

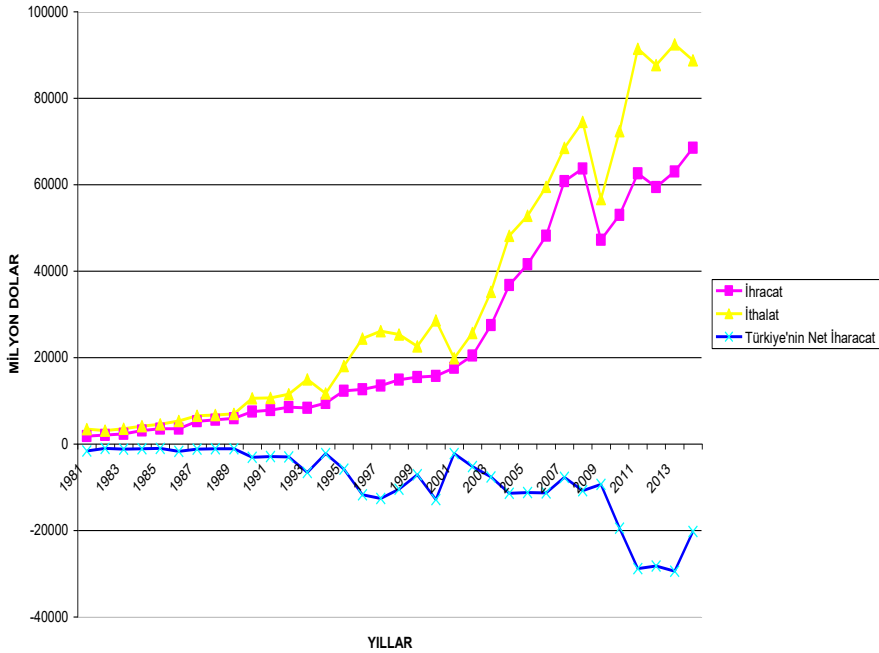
1959 yılında başlayan AB-Türkiye ilişkileri tam üyelik amacıyla yürüde GB süreci ayrı bir yere sahiptir. Tam üyelik yolunda aşılması gereken GB, Türkiye açısından Ankara anlaşması ile başlayan süreç 1995 yılında GB anlaşması ile inişli çıkışlı yaklaşık 33 yılı almıştır. Bu açıdan GB hem Türkiye'nin

ekonomisine hem dış ticaretine hem de sosyal ve demokratik kurumsallaşmasına büyük katkı sağlamıştır. GB anlaşmasının imzalanması için Türkiye, ekonomiden sosyal ve siyasal alana kadar bir çok kurum ve yapıda değişiklikler yapmış ve AB lirezatürüne ulaşmaya çalışmıştır.

GB'nin ilk etkisi Katma Protokol'ün imzalanması ile AB tarafından bazı ürünlerin ithalatında vergilerin ve kotaların düşürülmesi veya kaldırılması ile başlamıştır. 1995 yılında ise iki taraf arasında sanayi mallarında tüm vergi ve kotalar kaldırılma kararı alınmış ve üçüncü ülkelere karşıda ortak tarife uygulaması başlamıştır.

Türkiye'nin AB ve tüm dünya ile olan dış ticareti 1980'li yıllardan sonra dışa açık liberal bir ekonomi politikası izlenmesinin etkisi ile büyük artış göstermiştir. GB sonrasında ise hem ihracat hem de ithalatın arttığı görülmektedir. İhracatın ithalatı kapatma oranı yıllar itibariyle artmış durumdadır. Türkiye'nin AB dışındaki ülkelerle yaptığı ticaret GB sonrası pek değişmemiştir. GB'nin ticaret saptırıcı etkisi Türkiye'de ciddi bir etki yaratmadığı görülmektedir. Tam tersine AB dışındaki bölge veya ülke gruplarıyla dış ticarete artışlar yaşanmıştır.

AB'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payının yaklaşık %50 civarında olması Türkiye ve AB'yi karşılıklı olarak vazgeçilmesi zor iki ortak şekilde değerlendirilebilir. GB anlaşmasından önce de sonra da Türkiye'nin dış ticarete en büyük partnerlerinden biri AB'dir. Özellikle Katma Protokol ve 1980 li yılların Türkiye ekonomisine getirdiği yeni politikalar AB ile ticari ilişkilerin artmasına neden olmuştur.



**Kaynak:** Ateş ve Şanlı , 2016, sayfa 120'deki tablo düzenlenerek oluşturulmuştur.

Şekil 4.7. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye-AB Dış Ticareti

Şekil 4.7, 1981-2015 yılları arasında Türkiye'nin AB ile yaptığı dış ticareti ve değişimini göstermektedir. 1981 yılında AB ile yapılan ticarete ihracat ile ithalatın çok düşük seviyede olduğu görülmektedir. Benzer şekilde 1981-1995 yılları arasında AB ile yapılan ticarete net ihracatın çok düşük olmadığı görülmektedir. Fakat GB anlaşmasından sonra AB ile yapılan ithalat ve ihracatın katlanarak artması AB ile yapılan net ihracatın çok fazla düşmesine neden olmuştur. 2013 yılında net ihracat -25 milyar dolar olarak düşmüş, 2015 yılında tekrar toparlanarak 20 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Şekil 4.7 de görüldüğü gibi GB anlaşmasından sonra AB'den yapılan ithalat, AB'ye yapılan ihracattan daha fazla artmıştır. Bunun sonucunda AB ile olan ihracatın ithalatı karşılama oranı GB öncesi döneme göre azalmıştır. 20 yıllık dönemden sonra GB'nin dış ticarete AB lehine, Türkiye aleyhine sonuçlandığı söylenebilir.

Görüldüğü gibi Türkiye'nin dış ticareti gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisinden pek etkilenmediği anlaşılmaktadır. AB'nin Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payı pek değişmemiştir. Sonuç olarak GB, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli değişikliklere neden olmuş gümrük birliğinden beklenen büyük

ve derinden bir değişime yol açmamıştır. Fakat GB anlaşması bir çok alanda Türkiye'ye olumlu katkıları olmuştur. Bunlardan bir kaç ı Türk firmaları yeni üretim teknikleri ve teknoloji imkanlarına kavuşmuş, sermaye girişleri hızlanmış, tam üyeliğe giden yolda bir çok alanda köklü değişikler yaşanmış, Türkiye'nin sosyal, ekonomik, siyasal bir çok alanda AB standartlarını yakalayabilmek içinde çok mesafeler kat etmesine neden olmuş ve tam üyeliğe giden yolda en büyük engellerden biri olan dış ticaretin AB standartlarına uyumu sorunu kısmen çözülmüş ve GB anlaşmasından hemen sonra 1999 yılında Türkiye AB'ye aday ülke olarak 2005 yılında üyelik müzakerelerini başlatmıştır. 2016 yılı itibariyle 17 fasıl müzakereleri açılabilmiştir. Ayrıca 2016 yılı içerisinde AB ile Türkiye arasında süren görüşmeler neticesinde gümrük birliğinin yeniden güncellenmesine ve kapsamının genişletilmesine karar verilmiştir. AB-Türkiye gümrük birliği güncellendiğinde Türkiye'nin dış ticaretinin Türkiye lehine daha da artması beklenmektedir. Özellikle geleneksel tarım ürünlerinin ve kamu ihalelerinin gümrük birliği kapsamına girmesi Türkiye'nin AB'ye ihracatının artmasına neden olacaktır. 2017 yılı içerisinde gümrük birliği güncellenirse yaklaşık 20 yıllık gümrük birliği süreci Türkiye'nin lehine sonuçlar yaratacağı tahmin edilmektedir.

## 5. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET AÇIĞI ÜZERİNE BİR EKONOMETRİK ANALİZ

1995 yılında yürürlüğe giren GB Anlaşması ile 2016 yılı itibarıyla yaklaşık 20 yıl geride kalmıştır. Bu yirmi yıllık süre içerisinde GB’nin net ihracat üzerinde etkisini görebilmek amacıyla ekonometrik analiz yapılmıştır. Bu çalışmada gümrük birliğinin Türkiye’nin dış ticareti üzerindeki etkisini tespit etmek için 1975-2016 dönemini kapsayan ve 41 yıldan oluşan dönemler incelenmiştir. Bu amaçla Türkiye’nin dış ticaret açığı (net ihracat) üzerindeki etkilerini görebilmek amacıyla AB ve Türkiye’nin GSYH değerleri, döviz kuru, AB’nin toplam dış ticaret miktarları kullanılarak zaman serisi analizi yapılmıştır. Modelde kullanılan değişkenler büyük değerlerden oluştuğu için döviz kuru hariç diğer serilerin logaritması alınmıştır. İlk olarak bağımlı değişken olan dış ticaret açığı ve bağımsız değişkenlerin durağanlık araştırması yapılmış ve Augment Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testlerine tabi tutulmuştur. Daha sonra serilerin birbirinin nedeni olup olmadığı araştırılmış ve bu doğrultuda seriler Granger Nedensellik Testine tabi tutulmuştur. 1995 yılında GB anlaşmasının 1995 öncesi ve sonrasında bir değişikliğe yol açıp açmadığının tespiti için 1995 yılına kukla değişken eklenerek anlamlılık derecesi ölçülmüştür. Son olarak en küçük kareler yöntemi ile model tahmin edilerek sonuçlar tamamlanmıştır. Bu çalışma için kullanılan serilerden reel döviz kurları, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir. AB ve Türkiye’ye ait GSYH değerleri ile dış ticaret istatistikleri Dünya Bankası’nın Veri dağıtım sistemi üzerinden elde edilmiştir.

### 5.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada gümrük birliğinin Türkiye’nin dış ticareti üzerindeki etkisini görebilmek amacıyla birden fazla değişken kullanıldığı için çoklu regresyon modeli kullanılmıştır. Bu amaçla zaman serileri analizinden yola çıkarak Eviews 9 paket yardımı ile gerekli olan testler ve sonuçlar araştırılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde serilerin durağanlığının tespiti amacıyla Augmented Dickey-Fuller ve Philips Perron birim kök testleri kullanılmıştır. Daha sonra seriler arasında bir nedensellik testinin ispatı amacıyla Granger nedensellik testi kullanılmıştır. 1995 yılı öncesi ve sonrasındaki değişimi gözlemlemek için kukla değişken yöntemi kullanılmıştır. Son olarak da EKK yöntemi ile modelin anlamlılık derecesi,



bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni hangi oranda etkilediği tahmin edilmiştir.

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X + \beta_2 X + \beta_3 X + \beta_4 X + U_t$$

Yukarıdaki model en küçük kareler yöntemi(EKK) ile tahmin edilecek modeli ifade etmektedir. Y bağımlı değişken, X1, X2, X3 ve X4 değişkenleri ise bağımlı değişken üzerindeki etkisi olacağı tahmin edilen bağımsız değişkenlerdir.  $\beta$  , değerleri ise modelin parametrelerini ifade etmektedir.

## 5.2. Model

Dış ticaret açığı ile AB ve Türkiye'nin GDP değerleri, AB'nin toplam dış ticaret miktarları, döviz kuru ve Kukla değişken ilişkisinin tespit etmek amacıyla oluşturulan model:

$$\text{LN}DTA = \beta_0 + \beta_1 \text{KUR} + \beta_2 \text{LN}ABGDP + \beta_3 \text{LN}TRGDP + \beta_4 \text{LN}ABTDT + \beta_5 K + U_t$$

DTA: Dış Ticaret Açığı(Türkiye için)

KUR: Reel Efektif Döviz Kuru(1\$=TL Karşılığı)

ABGDP: AB28 ülkenin GDP ortalaması

TRGDP: Türkiye'nin GDP ortalaması

ABTDT: AB28 ülkenin Toplam Dış Ticaret miktarları

Ut: Modelin hata terimidir

K: Kukla Değişken (1975-1995 Arası 0, 1996-2016 Arası 1)

LN: Serilerin logaritması alınmış halini ifade etmektedir.

## 5.3. Durağanlık Testi: ADF-PP Birim Kök Testleri

Durağanlığın şartı eğer serinin varyansı ile ortalaması belli bir dönem içinde değişmiyorsa ve iki dönem arasında var olan ortak varyansı, varyansın

hesaplandığı dönemde değil de iki dönem arasında uzaklığa bağlı ise bu serinin durağan olduğu kabul edilir(Gujarati, 1999: 713).

Serilerin durağan hale getirilmesinin nedeni durağan olmayan serilerin varyansı ile kovaryansı ve ortalaması zamanla değişime uğramaktadır. Yani bir dönemde meydana gelen soklar kalıcı hale gelir ve diğer dönemleri de etkiler. Bunun sonucunda böyle serilerle yapılan analizlerde sahte regrasyona rastlanır ve t ve F istatistikleri yanlış sonuçlar vererek anlamlılığını yitirmektedir (Granger and Newbold, 1974).

Dickey - Fuller testi üç denklemden oluşur:

$$\text{Sabit terim ve Trend içermeyen model : } \Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

$$\text{Sabit terim içeren model: } \Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

$$\text{Sabit terim ve trend içeren model: } \Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Yapılacak olan testler de DF istatistik değerleri Mackinnon kritik değerleri ile karşılaştırılır. Böylece sıfır hipotezi olan  $H_0: \gamma=0$  ile bunun karşıtı  $H_1$  hipotezi olan  $H_1: \gamma \neq 0$  karşılaştırılarak test edilir.  $H_0$  hipotezi serinin durağan olmadığını yani serinin birim kök içerdiğini ifade eder.  $H_1$  hipotezi ise serinin birim kök içermediğini ve serinin durağan olduğunu ifade eder. Ut hata teriminin içsel bağıntılı olması halinde yeni model:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t$$

Modele eklenen m, gecikme uzunluğunu ifade ederken  $\Delta$  sembolü de fark operatörünü ifade eder. Bu testin(DF) genişletilmiş hali ADF testi olarak adlandırılır. Bu çalışmada serilerin durağanlık derecesi genişletilmiş ADF testi ve çıkan sonuçların desteklenmesi amacıyla ADF testinden daha güçlü test olan Philips Perron testi ile tespit edilmiştir.

Hipotezler:

$H_0$ : seride birim kök vardır, seri durağan değildir,

$H_1$ : Seride birim kök yoktur, seri durağandır.

ADF ve PP testleri aracılığıyla serilen birim köke sahip olup olmadıklarını tablo 20 ve tablo 21 ifade etmektedir. Hipotezlerin kabulü yada reddi için iki yoldan biri izlenir:

1 - ADF test > Kritik Değer, PP test > Kritik Değer ise Ho red, H1 kabul ve seride birim kök yoktur, seri durağandır

2-  $P < 0.05$  ise Ho red, H1 kabul, seri durağandır ve birim kök yoktur.

Tablo 5.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	P Olasılık Değeri	Karar
Kur	-1.107	-3.52	0.91	Birim Kök Var
DKur	-3.28	-2.93	0.02	Birim Kök Yok
LNABGDP	-1.03	-3.52	0.92	Birim Kök Var
DLNABGDP	-2.59	-1.94	0.01	Birim Kök Yok
LNABTDT	0.76	-3.52	0.99	Birim Kök Var
DLNABTDT	-1.84	-2.93	0.35	Birim Kök Var
D2LNABTDT	-5.74	-2.93	0.000	Birim Kök Yok
LNDTA	-3.78	-3.52	0.02	Birim Kök Yok
LNTRGDP	-1.24	-3.52	0.88	Birim Kök Var
DLNTRGDP	-4.83	-2.93	0.0003	Birim Kök Yok

**Not:** Serilerin logaritması alınmıştır. Düzey değerde sabit terim ve trendli, birinci ve ikinci farklarda sabit terimli model kullanıldı. Serilerin başındaki "D" sembolü, düzey değerde durağan olmayıp birinci dereceden farkı alınarak durağan hale gelen serileri, "D2" sembolü ise birinci dereceden durağan olmayıp ikinci dereceden farkı alınarak durağan hale gelen serileri ifade etmektedir. ADF testi %5 anlamlılık derecesine göre uygulanmıştır ve Schwars bilgi kriterlerine göre yapılmıştır.

Tablo 5.1 de yer alan ADF birim kök testi sonuçları incelendiğinde dış ticaret açığı (LNDTA) hariç diğer seriler düzey değerde durağan değildir. LNDTA değişkeni için ADF test sonucu, %5 kritik değerden büyük yada olasılık değeri(P), 0.05 den küçük olduğu için seri düzey değerde durağandır ve birim kök yoktur, Ho reddedilir. Kur, Türkiye'nin gsyh (LNTRGDP) ve AB'nin gsyh (LNABGDP) değerleri düzey değerde birim kök içermektedir, durağan değildir ve birinci farkı alınarak durağan hale getirilmiştir. AB'nin toplam dış ticaret (LNABTDT) değişkeni hem düzey değerde hem de birinci fark değerinde durağan değildir. Ancak ikinci fark alınarak birim kökten kurtarılmıştır. Kritik değer %5 olarak belirlenmiş ve %1 ve %10 kritik değerleride değerlendirilmiş fakat sonuç

değişmediği için tabloya eklenmemiştir. Sonuç olarak seriler şu şekilde durağan hale gelmiştir:

Kur I(1), LNDTA I(0), LNTRGDP I(1), LNABGDP I(1) ve LNABTDT I(2) dir.

Tablo 5.2. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	PP Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	P Olasılık Değeri	Karar
Kur	-0.57	-3.52	0.97	Birim Kök Var
DKur	-3.30	-2.93	0.02	Birim Kök Yok
LNABGDP	-0.50	-3.52	0.97	Birim Kök Var
DLNABGDP	-2.54	-2.93	0.11	Birim Kök Var
D2LNABGDP	-7.01	-2.93	0.00	Birim Kök Yok
LNABTDT	0.76	-3.52	0.99	Birim Kök Var
DLNABTDT	-1.95	-2.93	0.30	Birim Kök Var
D2LNABTDT	-5.55	-2.93	0.000	Birim Kök Yok
LNDTA	-3.69	-3.52	0.03	Birim Kök Yok
LNTRGDP	-1.61	-3.52	0.77	Birim Kök Var
DLNTRGDP	-4.82	-2.93	0.0003	Birim Kök Yok

**Not:** Serilerin logaritması alınmıştır. Düzey değerde sabit terim ve trendli, birinci ve ikinci farklarda sabit terimli model kullanıldı. Serilerin başındaki ‘‘D’’ sembolü, düzey değerde durağan olmayıp birinci dereceden farkı alınarak durağan hale gelen serileri, ‘‘D2’’ sembolü ise birinci dereceden durağan olmayıp ikinci derecen farkı alınarak durağan hale gelen serileri ifade etmektedir. PP testi %5 anlamlılık derecesine göre uygulanmıştır ve Newey-West ölçütü kullanılmıştır.

Tablo 5.2, Philips-Perron birim kök testi sonuçlarını vermektedir. LNDTA serisi hariç diğer seriler fark işlemi uygulanarak durağan hale gelmiştir. LNDTA serisinde PP test istatistiği -3.69 değeri %5 kritik değer olan -3.52 değerinden mutlak değer olarak büyük olduğu için seri düzey değerde durağandır, Ho reddedilir ve seride birim kök yoktur. Kur ve LNTRGDP değerleri birinci fark alınarak durağan hale gelmiştir. DKUR olasılık değeri  $P=0.02 < 0.05$  olduğu için I(1) düzeyinde kur değişkeni durağan hale gelmiştir. Aynı durum LNTRGDP değeri içinde geçerlidir. Fakat LNABGDP ve LNABTDT serilerine bakıldığında düzey değerde ve birinci fark da durağan değildir. Ancak ikinci fark alınarak durağan hale gelmiştir. Bu değişkeninin I(2) düzeyinde PP test istatistikleri %5 kritik değerden büyük olduğu için durağan hale gelmiştir. Sonuç olarak seriler şu şekilde durağan olmuştur:

Kur I(1), LNDTA I(0), LNTRGDP I(1), LNABGDP I(2) ve LNABTDT I(2) dir.

Serilerin bazıları düzey değerde bazıları birinci ve ikinci farkı alınarak durağan hale geldiği için eş bütünlüme analizi yapılamaz ve doğrudan EKK yöntemi kullanılarak tahmin yapılır.

#### 5.4. Granger Nedensellik Testi

Bazı durumlarda iktisadi değişkenlerin birbiri arasındaki ilişkinin yönü iktisat teorisi tarafından açıklanamamaktadır. Böyle durumlarda ilişkinin yönü ve Granger Nedensellik testi yoluyla belirlenebilmektedir. Granger nedensellik testinde bağımlı yada bağımsız ayrımı olmadan bütün değişkenler aynı anda analize tabi tutulur.

Granger nedensellik testi için oluşturulan model şu şekildedir:

$$Y_t = \beta_i \sum_{i=1}^m Y_{t-i} + \alpha_i \sum_{i=1}^m X_{t-i} + u_t \quad (a)$$

$$X_t = \gamma_i \sum_{i=1}^m X_{t-i} + \delta_i \sum_{i=1}^m Y_{t-i} + v_t \quad (b)$$

Modelde yer alan m sembolü uygun gecikme uzunluğunu ifade eder ve bilgi kriterleri vasıtasıyla tespit edilmektedir. Modelde yer alan bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı Granger nedensellik yöntemi ile test edilmektedir. Yani yukarıdaki model a da yer alan  $\alpha_i$  değeri belirli anlamlılık düzeyinde grup halinde eğer sıfırdan farklı çıkarsa bu durumda X, Y'nin bir nedenidir sonucuna varılır. Benzer şekilde b modelinde eğer  $\delta_i$  katsayıları yine aynı şekilde belirli bir anlamlılık düzeyinde eğer grup halinde sıfırdan farklı çıkarsa bu durumda Y, X'in bir nedenidir sonucuna varılır.

Ho:  $\alpha_i = 0$  bütün i'ler için, (X değişkeni Y değişkeninin bir nedeni değildir)

H1:  $\alpha_i \neq 0$  bazı i'ler için, (X değişkeni Y değişkeninin bir nedenidir)

Tablo 5.3. Granger Nedensellik Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	F İstatistiği	Olasılık Değeri(P)	Nedensellik(%10)
DLNTRGDP→LNDDTA	15.25	0.0003	Var
LNDDTA→DLNTRGDP	0.2645	0.61	Yok
D2LNABTDT→LNDDTA	2.74	0.10	Var
LNDDTA→D2LNABTDT	1.32	0.25	Yok
DLNABGDP→LNDDTA	3.52	0.06	Var
LNDDTA→DLNABGDP	0.21	0.64	Yok
DKUR→LNDDTA	0.05	0.94	Yok
LNDDTA→DKUR	5.53	0.02	Var

**Not:** Optimum gecikme uzunluğu; FPE,AIC,SC ve HQ kriterleri ölçüsünde 1 olarak belirlenmiştir. D sembolü 1. Dereceden durağan, D2 sembolü 2. Dereceden durağanlığı göstermektedir. %10 Kritik seviyeye göre değerlendirilmiştir.

Tablo 5.3, Granger nedensellik testi sonuçlarını vermektedir. Hipotezlerin kabulü ya da reddi için belirlenmiş iki yol vardır. Bunlardan herhangi biri baz alınarak karar verilir. Bu iki yol şöyledir:

1- F istatistiği  $>3.5$  ise  $H_0$  reddedilir, X'den Y'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır yani X değişkeni Y değişkeninin granger nedenidir.

2-  $Prob < 0.05$  ise  $H_0$  reddedilir, X'den Y'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır yani X değişkeni Y değişkeninin granger nedenidir.

Tablo 5.3 incelendiğinde LNTRGDP'den LNDDTA değişkenine doğru nedensellik ilişkisi vardır, yani LNTRGDP değişkeni LNDDTA değişkeninin granger nedenidir. Fakat LNDDTA'dan LNTRGDP'ye doğru nedensellik ilişkisi yoktur. LNABTDT'den LNDDTA'ya doğru nedensellik ilişkisi varken tersi yönde ilişki yoktur. Yine aynı şekilde LNABGDP değişkeni LNDDTA'nın granger nedeni iken LNDDTA değişkeni LNABGDP değişkeninin bir nedeni değildir. Kur değişkeninden LNDDTA'ya doğru bir ilişki yoktur. Fakat LNDDTA'dan Kur değişkenine doğru nedensellik ilişkisi vardır. Yani dış ticaret açığı kurun granger nedenidir.

Sonuç olarak bağımlı değişken olarak kabul edilen dış ticaret açığı (LNDDTA) değişkenini etkilediği tahmin edilen dört değişkenle LNDDTA arasında

Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. AB ve Türkiye'nin GDP değerleri, AB'nin toplam dış ticareti, dış ticaret açığının granger nedeni iken, dış ticaret açığı da kurun granger nedenidir. Aşağıdaki şekilde LNDTA'nın granger nedeni olan değişkenler ve ilişkinin yönü ok işareti ile gösterilmiştir. Görüldüğü LNABTDT, LNABGDP ve LNTRGDP değişkenlerinden LNDTA'nın granger nedeni iken LNDTA'da Kur'un granger nedenidir.

**LNABGDP**

**LNABTDT**

**LNTRGDP**

**KUR**

### 5.5. En Küçük Kareler (EKK) Tahmini

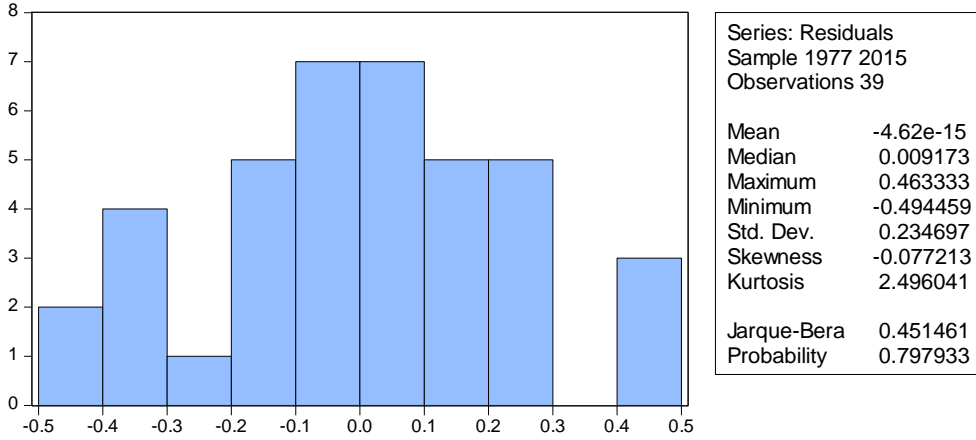
Birden fazla değişkenle yapılan çoklu regreston analizlerinde EKK tahmini yapmak için bazı varsayımların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar çoklu doğrusal bağıntı sorunu, artıkların normal dağılımı, otokorelasyon varsayımı ve değişen varyans varsayımıdır.

Modelde çoklu doğrusal bağıntı sorununun olmaması için Varyans Inflation Factors (VIF) değerlerinin 1-5 arasında olması gerekmektedir. Tablo 5.4'te regresyon analizine ait VIF değerleri 1-5 arasında olduğu için bu modelde çoklu doğrusal bağıntı sorunu yoktur.

Tablo 5.4.Çoklu Doğrusal Bağıntı Sorunu Test Sonuçları

<b>Değişken</b>	<b>VIF Değerleri</b>
LNTRGDP	3.49
LNABTDT	1.31
LNABGDP	1.46
KUR	1.41
Kukla Değişken	3.78

Çoklu doğrusal regresyonun ikinci varsayımı artıkların normal dağılıp dağılmadığını kontrol eden normallik varsayımıdır. Modelin normal dağılıp dağılmadığını kontrol etmek için aşağıdaki tabloda Jargue-Bera sonucu veya Prob değerine bakmak yeterlidir. Eğer Prob>0.05 ise modelde artıklar normal dağılıyor demektir. Tablo 5.1'de görüleceği üzere model normal dağılıma sahiptir.



Şekil 5.1. Hataların Normal Dağılım Testi Sonuçları

Çoklu regresyon analizinin üçüncü şartı otokorelasyon sorunudur. Modelin sorunsuz olması için bütün gecikme değerlerinde otokorelasyon sorunu olmaması gerekmektedir. Modelde yapılan analizler neticesinde otokorelasyon sorununa rastlanmamıştır.

Çoklu regresyon analizinin dördüncü şartı ise değişen varyans sorunudur. Modelde değişen varyans sorunu yoksa o model tahmin yapmak için uygundur. Eğer White testi sonucunda  $prob > 0.05$  ise modelde değişen varyans sorunu yoktur. Tablo 5.5’de görüldüğü gibi prob değerleri  $> 0.05$  olduğu için bu modelde değişen varyans sorunu yoktur. Artık model tahmin edilebilir.

Tablo 5.5. Değişen Varyans Test Sonuçları

F statistik	0.95	Prob F(19,19)	0.53
Obs*R-squared	19.06	Prob Chi-square(19)	0.45
Scaled explained SS	10.209	Prob Chi-square(19)	0.9.

Türkiye’nin dış ticaret açığının etkilediği tahmin edilen değişkenlerle yapılan testler sonucu en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilen değerler tablo 5.6’da yer almaktadır. Bağımlı değişken olan LNDTA ile birlikte bağımsız değişkenler olan LNABGDP, LNABTDT, LNTRGDP, K kukla değişken ve KUR değişkenlerinin katsayıları, olasılık değerleri, topluca anlamlılık testi olan F testi ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimleri ne ölçüde etkilediğini ifade eden  $R^2$  değerleri ve oluşturulan model aşağıda yer almaktadır.



Zaman serisi analizlerinde herhangi bir dönem öncesi ve sonrası değişimleri inceleyebilmek için kukla değişken yöntemi kullanılır. Bu çalışma da 1975-2016 dönemi arası yapılan analizde gümrük birliğinin Türkiye'nin net ihracatı yani dış ticaret açığı üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını GB anlaşmasının yapıldığı 1995 yılına bir kukla değişken eklenerek tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Modele eklenen kukla değişken anlamlı ise GB anlaşması Türkiye'nin net ihracatını etkilemiştir sonucu ortaya çıkmaktadır. Model tekrar yazıldığında :

$$LNDA = \beta_0 + \beta_1 KUR + \beta_2 LNABGDP + \beta_3 LNTRGDP + \beta_4 LNABTDT + \beta_5 K + U_t,$$

şekline dönüştür. Bura da K sembolü 1995 yılına eklenen kukla değişkeni ifade eder. 1975-1995 arası 0, 1996-2016 dönem arasına 1 değerini vererek modele kukla değişken eklenir ve iki dönem arasındaki değişim gözlemlenmiş olur. Kukla değişken anlamlı ise GB net ihracat üzerinde bir etkiye sahiptir sonucu çıkar. Bu amaçla aşağıdaki hipotez test edilmiştir.

$H_0 : \rho = 0$  (Kukla değişken anlamsızdır)

$H_1 : \rho \neq 0$  (Kukla Değişken anlamlıdır)

Tablo 5.6. EKK Tahmin Sonuçları

Değişken	Sabit Terim	Standart Hata	T İstatistiği	Olasılık Değeri
LNTRGDP	1.12	0.08	13.45	0.000
LNABTDT	0.08	0.35	0.24	0.80
LNABGDP	-0.80	0.47	-1.71	0.09
Kur	-0.67	0.32	-2.08	0.04
K(Kukla)	0.44	0.15	2.81	0.008
Sabit(C)	-6.00	2.10	-2.85	0.004
$R^2=0.96$	F İstat: 175 Fprob=0.00			
D-W=1.95				

Tablo 5.6 incelendiğinde 1995 yılına eklenen kukla değişkeni ifade eden K kukla değişkenin t istatistiğinin ve Prob değerinin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Prob değeri  $0.008 < 0.05$  olduğu için anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani  $H_0$  red,  $H_1$  hipotezi kabul edilmiştir ve kukla

değişkenin modeli açıklama gücü vardır. Kukla değişken anlamlı çıktığı için gümrük birliği anlaşması Türkiye'nin dış ticaretini etkilediği anlaşılmaktadır.

Bölüm dördte yer alan tablo 4.14 de Türkiye'nin dış ticaret açığının arttığı, net ihracatın ithalat lehine değiştiği görülmektedir. Burada yapılan analizde kukla değişkeninin dış ticaret açığını etkileyen bir unsur olduğu tablo 4.14 ile örtüşmektedir. Kukla değişkenin katsayısının pozitif çıkması Gümrük birliği'nin Türkiye'nin dış ticaret açığını artırıcı bir etki yarattığı yada net ihracatı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Burada çıkan sonuçlar bölüm 4'te anlatılan gümrük birliğinin Türkiye dış ticaretine etkisi analizleriyle örtüşmektedir. Kukla değişkenin kat sayısı 0.44 çıkmıştır. Bu sonuca göre dış ticaret açığında meydana gelen %1'lik değişimin %0.44 'ü gümrük birliği anlaşmasından kaynaklanmaktadır. Yani gümrük birliği anlaşması Türkiye'nin dış ticaret açığını %40 oranında artırmıştır.

Modelde yer alan diğer bağımsız değişkenlerin prob değerleri, t istatistikleri tablo 5.6'da yer almaktadır. Tablodaki sonuçlara göre LNTRGDP değişkeninin t istatistiği 13.45, prob değeri ise 0.000 çıkmıştır. Dolayısıyla  $prob < 0.005$  olması veya t istatistiğinin yüksek çıkması %5 kritik seviyede değişkenin anlamlı olduğu ve modeli açıklama gücünün olduğu varsayılmaktadır.

LNABTDT değişkenin prob değeri 0.80, t istatistiği ise 0.24 çıkmıştır. Bu sonuca göre LNABTDT değişkeni anlamsız çıkmış ve modeli açıklama gücünün olmadığı anlaşılmaktadır. LNABTDT değişkeni modelde yer almamalıdır.

LNABGDP değişkeninin t istatistiği -1.71, prob değeri ise 0.09 çıkmıştır. %10 anlamlılık düzeyinde LNABGDP değişkenini anlamlı olması, modeli açıklama gücünün olduğu göstermektedir.

Kur değişkenini t istatistiği -2.08, prob değeri ise 0.04 olarak tahmin edilmiştir. Bu sonuca göre t istatistiğinin ve prob değerinin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkması Kur değişkeninin modelde yer alabileceğini ve modeli açıklama gücünün olduğunu göstermektedir.

Kukla değişkenin t istatistiği 2.8, prob değeri ise 0.008 şeklinde tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre kukla değişken %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır ve modelde yer alması gerekir.

Son olarak sabitin (C) t istatistiği -2.85 ve prob değeri 0.004 olarak hesaplanmıştır. C sabiti %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır ve modelde yer almalıdır.

Modelin topluca anlamlı olup olmadığının kontrolü için F istatistik değerine bakmak yeterli olacaktır. Tablo 5.6'da yer alan F istatistiğinin değeri 170, Fprob değeri ise 0.000 çıkmıştır. F istatistiğinin yüksek çıkması veya prob<0.05 olması modelin topluca anlamlılığını göstermektedir. Modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne ölçüde etkilediğini tespit etmek için kullanılan  $R^2$  değerine baktığımızda oldukça yüksek  $R^2=0.96$  olarak çıkmıştır. Bu sonuca göre bağımlı değişken olan dış ticaret açığında (LNDTA) meydana gelen değişmelerin %96'sı modelde yer alan bağımsız değişkenlerden kaynaklanmaktadır. Son olarak tahmin edilmiş model şoyledir:

$$\text{LNDTA} = -0.80 \cdot \text{LNABGDP} - 0.67 \cdot \text{KUR} + 0.44 \cdot \text{KUKLA} + 1.12 \cdot \text{LNTRGDP} + 0.08 \cdot \text{LNABTDT} - 6.009$$

Tahmin edilmiş model bağımlı değişken olan LNDTA ile bağımsız değişkenlerin arasındaki ilişkiyi vermektedir. Bu sonuçlara göre AB'nin GDP değerinde (LNABGDP) meydana gelen %1'lik artış Türkiye'nin dış ticaret açığını %0.8 oranında azaltmaktadır. Benzer şekilde kurlarda meydana gelen bir birimlik artış dış ticaret açığını %0.67 oranında azalttığı anlaşılmaktadır. Kukla değişkeninin sonucuna göre 1995 yılından sonra GB anlaşması ile Türkiye'nin dış ticaret açığı ortalama %44 oranında arttırmaktadır. Türkiye'nin GDP değerine (LNTRGDP) baktığımızda LNTRGDP değerinde meydana gelen %1'lik bir artış Türkiye'nin dış ticaret açığını %1.12 oranında arttırdığı görülmektedir. AB'nin toplam dış ticareti (LNABTDT) ile LNDTA arasında doğrudan bir ilişki tespit edilmemiştir.

Sonuç olarak gümrük birliği ile dış ticaret arasındaki ilişkinin analiz edildiği bu bölümde gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaret açığını artırıcı bir etki yaptığı ortaya çıkmıştır. 1995 yılında modele eklenen kukla değişken gösteriyor ki GB anlaşmasından sonra Türkiye'nin net ihracatının azaldığı görülmektedir. Avrupa Birliği'nin toplam gdp değerleri ve kur değişkeni ile Türkiye'nin dış ticaret açığı arasında ters yönlü ilişki vardır. Yani AB'nin gdp değerli ve Türkiye'deki kur arttığında Türkiye'nin dış ticaret açığı azalmaktadır. Bunun sebebi ise AB'nin gdp değerinde meydana gelen artışlar AB'nin dış

ticaretini özellikle ithalatını artırmaktadır. Bu durum GB anlaşmasının neticisi olarak Türkiye'den gümrüksüz ve vergisiz olarak yapılan ithalatı artırmaktadır. Böylece Türkiye'nin ihracatı artacağı için dış ticaret açıkları da azalmaya başlamaktadır. Kurda meydana gelen yükseliş nedeniyle Türkiye'nin ürünleri uluslararası piyasada daha ucuz hale gelmektedir. Ayrıca artan döviz kurları sayesinde yerli firmalar daha fazla ihracat yaparak daha fazla döviz karı elde etmektedirler. Dövizin bir sonucu olarak ihracat artarken dış ticaret açığı azalmaya başlamaktadır. Türkiye'nin GDP değeri ile dış ticaret açığı arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Türkiye'nin gayri safi milli hasılasında meydana gelen artışlar tüketim oranlarının artmasına ve buna bağlı olarak ithal ürünlere olan talebin artmasına neden olur. İthalatta daha fazla artış meydana gelmesi ihracatın ithalatı kapatma gücünün azalmasına neden olur. Bunun sonucu olarak da dış ticaret açığı artmaktadır.

## TARTIŞMA VE SONUÇ

20. yüzyıl ile birlikte dünya genelinde entegrasyon süreci oldukça hız kazanmıştır. Öyle ki birinci dünya savaşının hemen ardından ikinci dünya savaşı ile beraber ekonomik, siyasi, askeri bir çok alanda NATO, BM, DB, IMF, AB, EFTA, NAFTA gibi bölgesel bütünleşme hareketleri oluşmuştur. 21. yüzyıla gelindiğinde herhangi bir bütünleşme hareketine taraf olmamış neredeyse hiç bir ülke kalmamıştır. Gelişen sanayi, ulaşım olanakları kolaylığı ve üretim kolaylığı rekabeti bir araya getirdiği gibi savaş risklerini de artırmıştır. Bu nedenle son yüzyılda globalleşen dünyada devletler güvenlik, ekonomik ve siyasi amaçlarla bir araya gelmeye başlamıştır.

Ekonomik bütünleşme hareketlerinin en iyi örneği AB'dir. İkinci dünya savaşına kadar yüz yıllardır hep bir savaş içinde olan Avrupa ülkeleri bu tarihten sonra bir araya gelerek savaşmadan kazanmanın yolunu aramaya başlamışlardır. Öyle ki Almanya ve Fransa Alsas Loren bölgesindeki kömür ve çeliğin kullanımında anlaşmaya varmışlar ve bu iki devletin yanı sıra Lüksemburg, Hollanda, Belçika ve İtalya'nında katılımı ile Paris Anlaşması ile bugün ki AB'nin ilk oluşumu kabul edilen AKÇT'yi kurmuşlardır. Daha sonra 1958 yılında yine AKÇT'yi kuran altı ülke AET'yi kurarak bütünleşme gücünü artırmıştır. 1970'li yıllardan sonra AET ilk genişlemesini İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinin katılımı ile sağlamıştır. 1990'lı yıllar AB'nin bütünleşme olarak oldukça ileri bir safhada olduğu, üyelik için ekonomik olduğu gibi siyasi kriterlerinde konulduğu ayrıca ortak para birimine geçilmesinin alt yapısının yapıldığı dönem olmuştur. AB'nin en büyük genişlemesi 2004 yılında olmuştur. Bu dönemde doğu bloğundan ve Avrupa'nın diğer bölgelerinden 10 yeni ülke AB üyesi olmuştur. 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan ve en son 2013 yılında Hırvatistan'ın AB'ye üyeliği ile toplam üye sayısı 28'e ulaşmıştır.

AB ileri bir ekonomik entegrasyon hareketidir. Ortak para kullanımı, ortak merkez bankasının varlığı aynı zamanda ortak güvenliğe yönelik adımların atılması AB'nin ekonomik birlikten siyasi birliğe doğru kaydığını göstermektedir. 2014 yılı Eurostat verilerine göre AB, dünya mal ihracatının yaklaşık%15'ini, dünya mal ithalatının ise yaklaşık %14'ünü gerçekleştirmektedir. 500 milyon nüfusu ile toplam dış ticarete yine Eurostata verilerine göre dünya mal ve hizmet ticaretinin yaklaşık %35'ini AB karşılamaktadır. Kişi başına düşen GSYİH değerleri ve toplam GSYİH değerleri bakımından AB ülkeleri örneğin Almanya,

İngilete, Fransa, Finlandiya, Hollanda dünya genelinde en önde gelen ülkelerden olmuşlardır. Sadece ekonomik olmayıp aynı zamanda sosyal ve demokrasi alanında oldukça mesafe kat etmesi AB'nin dünya gözünde prestij kazanmasına neden olurken aynı zamanda üye olmak isteyen ülke sayısını da artırmıştır.

Hal böyle iken ikinci dünya savaşı ile uluslararası arena da yalnız kalmak istemeyen Türkiye alternatif bütünleşme hareketlerini yakından izlemiştir. Örneğin NATO üyeliği, BM üyeliği, IMF ve DB gibi bir çok entegrasyon hareketleri Türkiye'nin taraf olduğu yada yakında izlediği örgütler olmuştur. Yine bu dönem de henüz yeni kurulmuş olan AET, Türkiye'nin ortaklık başvurusunda bulunduğu bütünleşme hareketlerinden biridir. 1959 yılında yapılan ortaklık başvurusu 1963 yılında Ankara Antlaşması ile temelde tam üyeliğe sayanan hedefler doğrultusunda geçilmesi gereken gümrük birliği süreci üç aşama ile belirlenmiştir. İlk aşama olan hazırlık aşaması Ankara Anlaşması ile başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'ye herhangi önemli bir ödev verilmemiştir. Katma Protokol ile başlayan geçiş aşamasında Türkiye bazı ürünlerde gümrük vergilerini azaltmaya başlamış ve Türkiye ekonomisi ile Türkiye toplumu AB standartlarına ulaşması için alt yapı çalışmaları başlatılmıştır.

Son aşama 1995 yılında GB anlaşmasının imzalanması ile yerine getirilmiş oldu. GB anlaşması Türk dış ticaretini etkileyen önemli bir dönem olmuştur. Bu tarihten sonra ihracat ve ithalat artmış ve AB ile olan ilişkiler farklı bir boyuta taşınmıştır. 1999 yılında Türkiye'ye adaylık konumu verilmiş ve 2005 yılında katılım müzakerelerinin başlatılması kararı alınmıştır.

Gümrük birlikleri statik ve dinamik olmak üzere iki etkiye sahiptir. Bir defalık etkiye sahip olan statik etkiler geçici olup milli gelir üzerinde büyük değişikliklere neden olmaz. Dinamik etkiler ise uzun dönemli olup milli geliri değiştirici etkilere sahiptir. Statik etkiler nedeniyle teknoloji ve ekonomik yapıda değişiklik meydana gelmezken dinamik etkilerde bu durum gözlemlenir.

Bu çalışmada 1996 yılında yürürlüğe giren GB'nin Türkiye'nin dış ticaretinde değişikliğe neden olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla yapılan grafiksel analizlerle Türkiye'nin AB ve dünya ile olan ihracat-ithalat oranları ile bunların payları gösterilmiştir..

Yapılan analiz incelendiğinde 1996 yılından sonra Türkiye'nin toplamda dış ticareti hemen hemen her dönemde artmıştır. Fakat ihracat ve ithalat arasındaki farkın açılması Türkiye'nin dış açık sorunları yaşamasına neden olmuştur. GB ile beraber dış ticaret ithalat lehine değiştiği görülmektedir. Çünkü ithalatın artış oranı oldukça yüksek olmuştur. 2014 yılında dış ticaret açığı yaklaşık 90 milyar dolar ile tarihi bir rekor kırmıştır. 1990'lı yıllarda ihracat/ithalat oranı %50-60 bandında iken 2015 yılına gelindiğinde bu oran %70-80 seviyelerine kadar çıkmıştır. GB anlaşmasından sonra normalde beklenen Türkiye'nin dış ticaretinin yönü çok büyük oran da diğer ülke ve bölgelerden AB'ye doğru olması beklenmektedir. Fakat 4.bölümde yer alan analizler incelendiğinde 1994-95 yıllarında AB'nin Türkiye'nin ihracatındaki payı %47, ithalatındaki pay ise %46 bandında iken 2015 yılında bu oranlar pek değişmemiş ve AB'nin ihracat içindeki payı %44 iken ithalatındaki payı %39 lara kadar gerilemiştir. Analizlere göre gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi Türkiye üzerinde ciddi bir etkiye neden olmamıştır. Hatta tam tersine AB ile olan dış ticaret oranı azalmaya, başka bölgelere kaydığı görülmüştür.

Gümrük birliği anlaşması gümrük vergilerini ortadan kaldırdığı için kamu gelirlerini azaltması beklenmektedir. 4. bölümde yer alan analizlerde Türkiye'nin durumuna bakıldığında GB'den önce toplam vergi gelirlerinin GDP içindeki payı %15 civarında iken 2015 yılında bu oran %23 e kadar çıkmıştır. Aynı şekilde dış ticaretten alınan vergilerin GDP içindeki payı 1995 yılında %2 civarında iken 2015 yılında %5 e kadar çıkmıştır. GB ile beraber sanayi malların AB ile ticaretinden elde edilen vergilerin sıfırlanmasına ve üçüncü ülkelerle yapılan ticarete ortak gümrük tarifelerinin Türkiye'nin daha önce uyguladığı gümrük tarifelerinden daha düşük olmasına rağmen toplam vergi gelirlerinin ve dış ticaretten elde edilen vergi gelirlerinin artmasının nedeni, GB ile beraber artan dış ticaretin etkisi ile iç üretimi artırmıştır. Ayrıca AB dışındaki bölgelerle olan dış ticaretin artması ithalat ve iç üretimden alınan vergilerin artmasına neden olmuştur. tüm bunların etkisi neticesinde GB'nin beklenen kamu gelirlerini azaltıcı etkisi Türkiye'yi olumsuz yönde etkilememiştir. Tam tersine kamu gelirleri GB'den sonra 2015 yılına kadar artmıştır.

GB ile beraber Türkiye'nin rekabet edebilirlik gücü de değişmiştir. Yerli firmaların AB piyasasına açılması bazı firmaları piyasadan silerken bazı firmaların da rekabet gücünü kırmıştır. Çünkü dev bir ekonomiye sahip olan AB'de bulunan kökleşmiş ve güçlü firmalarla rekabet etmek büyük zorlukları beraberinde

getirmiştir.1997-1998 yıllarında ulusal hesaplamalara göre Türkiye'nin dünyada rekabet edebilirlik sıralaması 29 iken 2014-2015 dönemlerinde bu sıra 51 e kadar gerilemiştir. Bölüm 4'de yer alan bilgiler ışığına GB'den sonra Türkiye uluslararası piyasada rekabet gücünü kaybetmektedir. GB ile beraber Türkiye'ye önemli derecede sermaye ve teknoloji girişleri olmuştur. Artan ticari ilişkiler, AB ile olan üyelik süreci yabancı sermayenin önünü açmıştır. Bunun sonucunda 1995 yılında 800 milyon dolar civarında olan yabancı sermaye girişi 2015 yılından sonra 16 milyar doları aşmıştır. Yine aynı şekilde 1995'li yıllardan sonra Türkiye'nin teknoloji kullanımı büyük oranda artmıştır. Arge harcamalarına bakıldığında 1995 yılında Arge harcamalarının GDP içindeki payı %0,4 civarında iken 2015 yılında bu oran %1,2 bandına yaklaşmıştır. Bölüm dörtte yer alan GB'nin Türkiye ekonomisine ve dış ticaretine olan etkilerinin analiz sonuçlarına göre GB ile beraber Türkiye'ye yeni teknoloji girişleri, yatırımlar ve sermaye girişlerinde büyük artışlar yaşanmıştır. GB'nin yarattığı ivme ile dış ticaret hem AB ile hem de dünyanın geri kalanı ile hız kazanarak artmıştır. Fakat 2015 değerlerine bakıldığında AB'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı 1995 öncesine göre azalmıştır. Türkiye'nin 1996-2016 dönemleri arasında dış ticareti AB'den dünya başka bölgelerine kaymıştır.

Tezin son bölümünde gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkisini ortaya koyabilmek amacıyla ekonometrik bir zaman serisi analizi yapılmıştır. Gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine olan etkisini görebilmek amacıyla dış ticaret açığı yani net ihracattaki değişimler gözlemlenmiştir. Bir yanda bağımlı değişken olan dış ticaret açığı diğer yanda dış ticaret açığı üzerinde etkisi olabileceği düşünülen Türkiye ve AB'nin GDP değerleri, AB'nin toplam dış ticaret değerleri ve reel efektif döviz kuru 1975-2016 dönemleri arasında yıllık verilerle analize dahil edilmiştir. Ayrıca gümrük birliğinin Türkiye'nin net ihracatı üzerinde etkisini tespit etmek amacıyla aynı modelde 1995 yılına kukla değişken eklenerek gözlemlenmiştir. Bu amaçla 5. bölümde dış ticaret açığındaki değişimleri gözlemlenmek için AB ve Türkiye'nin GSYH değerleri, kur değeri, AB'nin toplam dış ticareti ve kukla değişkenden oluşan bir model tahmin edilmiştir. İlk olarak bütün değişkenlerin durağanlık testi yapılmıştır. Değişkenlerin farklı derecelerde durağan olduğu görülmüştür. Daha sonra durağan hale getirilen serilerle yapılan Granger nedensellik testine göre AB ve Türkiye'nin GSYH değerleri, AB'nin toplam dış ticaret değerleri Türkiye'nin dış ticaret açığının granger nedenidir. Fakat bu durumun tersi yönde nedensellik ilişkisi



yoktur. Kur değişkeni dış ticaret açığının nedeni değilken, dış ticaret açığı kurun bir nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Tezin beşinci bölümünde yapılan model tahminine göre modele eklenen bağımlı değişkenlerden AB'nin toplam dış ticaret değerleri hariç diğerleri anlamlı çıkmıştır. Bağımlı değişkenlerle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti amacıyla EKK tahmini yapılmıştır. Yapılan tahmin sonuçlarına göre AB'nin GSYH değerleri ve Türkiye'deki kur değişkeni ile Türkiye'nin dış ticaret açığı arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yani AB'nin GSYH değerlerinde ve Kur'da meydana gelen artışlar Türkiye'nin dış ticaret açığını azaltmaktadır. AB'nin gsyh değerinde meydana gelen %1'lik artış Türkiye'nin dış ticaret açığını %0.8 oranında azaltmaktadır. nk AB'de meydana gelen GSYH artışları bölgedeki tüketim talebini artırmaktadır. Türkiye ile AB arasında GB anlaşması imzalandığı içi tüketim talebindeki artışın etkisi ile Türkiye'den yapılan ithalatta artmaktadır. Böylece Türkiye'nin ihracatı artarken, dış ticaret açığı da azalmaya başlar. Fakat AB'nin toplam dış ticaret değerlerinin analizde anlamsız çıktığı ve modelde yer almaması gerektiği tespit edildiği için modelin dışında bırakılmıştır.

Kur değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış Türkiye'nin dış ticaret açığını %0.67 oranında azaltmaktadır. Türkiye'de kurlarda meydana gelen bir artış neticesinde Türkiye rnleri uluslararası piyasalarda daha ucuz hale gelir. Bunun neticesinde yabancılar aynı miktarda dövizle daha fazla ithalat yapma şansı elde etmektedirler. Bu durum Türkiye'nin ihracatını arttırır. Ayrıca ihracat yapan yerli firmalar elde ettikleri dövizleri kurların yükselmesi ile TL'ye virdiklerinde daha fazla TL elde ederler. Bu durumda ihracatı teşvik ederek dış ticaret açığını azaltmaktadır.

Türkiye'nin GSYH değerinde meydana gelen %1 lik yükseliş dış ticaret açığını aynı yönde etkileyerek %1.12 oranında arttırır. Türkiye'nin gsyh değerinin dış ticaret açığını arttırmasının nedeni ise artan gsyh hem yerli tüketim talebini arttırır hem de ara malına olan talebi arttırır. İ tüketimde meydana gelen bu artışlar i üretimle yeterli lde kapatılamayacağı için ithalat yolunun açılmasına neden olur. Daha fazla tüketim amacıyla artan ithalat ihracatın önüne geçerek dış ticaret açığının artmasına neden olmaktadır.

Gümrük birliğinin net ihracat üzerinde etkisi olup olmadığını tespit etmek amacıyla tezin 5. bölümünde modele bir kukla değişken eklenmiştir. 1975-1995

dönemleri arasına sıfır, 1996-2016 dönemleri arasına bir değeri verilerek kukla değişken oluşturulmuştur. Kukla değişken anlamlı çıkmış ve kat sayısı 0.44 olarak tespit edilmiştir. Tezin 4. bölümünde yer alan Türkiye'nin toplam dış ticareti değerleri ile tezin 5. bölümünde yer alan kukla değişken analizi aynı sonuçları vermektedir. Gümrük birliği neticesinde Türkiye'nin dış ticaret açığı artmıştır. Yani 1995 yılında sonra net ihracat azalarak ithalat lehine bir dış ticaret artışı olduğu gözlemlenmiştir. Kukla değişkenin kat sayısının 0.44 olarak çıkması gümrük birliğinin dış ticaret açığını 0.44 oranında artırdığını göstermektedir.

Gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine olan etkileri bölüm dört ve bölüm 5'de grafiksel analizler ve zaman serisi analizleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bölüm dörtte gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerinin Türkiye'ye yansımaları neticesinde çıkan sonuçlar ile beşinci bölümde yapılan zaman serisi analizi sonuçları birbirini destekler niteliktedir. Gümrük birliği Türkiye'nin dış ticaretinde ve Türkiye'nin ekonomisinin genel yapısında büyük değişikliklere neden olmuştur. GB ile beraber Türkiye hem AB standartlarına yaklaşmış hem de teknolojiye sermayeye, yatırımlardan üretim sistemlerine kadar bir çok alanda AB'den faydalanmıştır. Fakat gümrük birliğinden asıl beklenen AB'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payının artması, dış ticaret açığının azalması, sermaye ve yatırımların aşırı derece artması şeklindeydi. Yapılan analizler gösteriyor ki GB anlaşmasının üzerinden 20 yıl geçmişken AB'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı yerinde saymış hatta kısmen azalmış durumdadır. Ayrıca 2015 rakamları değerlendirildiğinde son yirmi yılda dış ticaret açıkları GB'nin etkisi ile artmıştır. Ulusal ve uluslararası siyasi, ekonomik krizlerden dolayı da istenilen yatırımlar ve sermaye akışı sağlanamamıştır.

Türkiye'nin gümrük birliğinden daha fazla faydalanabilmesi için yapılması gerekenlerin en başında gümrük birliğinin yapısının değiştirilmesi ve güncellenmesi gelmektedir. Eğer gümrük birliğinin kapsamı genişletilirse, sadece sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünleri değil de diğer sektörleri ve ürünleri GB kapsamına almayı başarsa GB Türkiye lehine daha fazla sonuçlar yaratacaktır.

2016 yılı aralık ayı içerisinde AB Komisyonu, Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliği anlaşmasının güncellenmesi ve kapsamının genişletilmesi amacıyla müzakerelerin başlatılması için yetki unsurunu kullanmıştır. 2017 yılı içerisinde GB anlaşmasının güncellenmesi beklenmektedir. Eğer GB anlaşması güncellenirse kapsamı daha da genişleyerek kamu ihaleleri ve alımları, hizmetler, tarım ürünleri

GB'nin içerisine girecektir. Ayrıca Türkiye açısından büyük sıkıntılar yaratan üçüncü ülkelerle yapılan ticarete ortak gümrük tarifesi sorunundan Türkiye'nin olumsuz yönde etkilenmesinin önüne geçilmesi planlanmaktadır. 2016 yılı içerisinde meydana gelen bu değişimler gösteriyor ki 2017 yılından itibaren Türkiye ile AB arasında dış ticaret daha artacaktır. Özellikle Türkiye'nin AB'ye ihracatı daha fazla artacak ve refah seviyesinin de yükselmesine neden olacaktır.

Türkiye'nin dış ticarete daha güçlü hale gelebilmesi için bazı politikaları uygulaması gerekmektedir. İlk olarak teknoloji ve Ar-Ge çalışmalarına ayrılan yatırımların en azından AB seviyesine çıkartmaktır. Çünkü uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek için Türkiye'nin uluslar arası markalara ve katma değeri yüksek ürünler üretmeye ihtiyacı vardır. Daha sonra dış ticaretin teşvik edildiği özellikle ihracatı artırıcı ekonomi politikalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin uygulaması gereken bir diğer politika ise reel sektörlerin düşük faizli kredilerle teşvik ve desteklenmesidir. Uluslararası sermaye sadece finansal sektörlerde kalıp eğer yatırıma dönüşmüyorsa uzun dönemde Türkiye açısından sıkıntılar yaratabilir. Bu açıdan yabancı sermaye ve yatırımların desteklenerek reel sektörlerle aktarılması gerekmektedir.

Türkiye'nin en büyük sorunlarından biri hiç şüphesiz cari açık sorunudur. Enerjide dışa bağımlılık, ithalatın ihracattan çok daha fazla olmasına neden olurken bu durum iç piyasanın gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durumun Türkiye'ye olan olumsuz etkisinin azaltılması amacıyla alternatif enerji arzına ihtiyaç vardır. Özellikle güneş, rüzgar ve akarsu gibi dünyada var olan doğal kaynakların enerji sektöründe kullanım alanının genişletilmesi Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığını azaltacaktır. Ayrıca katma değeri yüksek ürünlerin ihracatının artması cari açığın yarattığı olumsuz etkiyi azaltabilecek bir politikadır.



## KAYNAKLAR

- Akşemsettinoglu, G. (2011). Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 1-18.
- Alganer, Y. ve Çetin, M. Ö. (2008)b. Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri (1957-1986). *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25 (2), 339-362.
- Allen, R.L. (1963). Review of The theory of economic integration, by Bela Balassa. *Economic Development and Cultural Change*, 11 (4), 449-454.
- Alter, K. & Steinberg, D. (2007). The Theory and Reality of the European Coal and Steel Community. *Western University Kanada Buffett Center for International and Comparative Studies Working Paper Series*, 7(1), 1-16.
- Andriamananjara, S. (2012). World Bank Customs Unions, 07 Ağustos 2016, <https://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/C5.pdf>
- Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Antalya AB Bilgi Merkezi. (2010). *Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Etkileri*. 01. Ağustos 2010, [http://kisi.deu.edu.tr/utku.utkulu/antalya\\_ab\\_merkezi.pdf](http://kisi.deu.edu.tr/utku.utkulu/antalya_ab_merkezi.pdf)
- Arguello, R. (3 Marzode 2000). Economic Integration. An Overview of Basic Economic Theory and other Related Issues. *Universidad del Rosario, Bogota, D.C. 14(6), Colombia, 06.06.2016*, <http://www.urosario.edu.co/economia/documentos/pdf/bi03.pdf>
- Ateş ve Şanlı, 2016. What Turkey Expected And Found From The Customs Union In The Twentieth Anniversary?. *International Journal Of Business And Management Studies*, 5(1), 117-126.
- Avrupa Birliği Bakanlığı. (1998). *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 İlerleme Raporu*. 1 Ağustos 2016, [http://www.ab.gov.tr/files/AB\\_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye\\_Ilerleme\\_Rap\\_1998.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf)

- Avrupa Birliği Bakanlığı. (2011). *Türkiye-AB İlişkileri*. 8 Ağustos 2016, [http://www.ab.gov.tr/files/rehber/03\\_rehber.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/rehber/03_rehber.pdf)
- Bakkalcı, A.C. (2002). *Gümrük Birliği'nin Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri Açısından Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balassa, B. (1973). *The Theory Of Economic Integration*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Balassa, B. 1961. *The Theory of Economic Integration*(1th Ed). USA: Homewood, Illinois:Richard D. Irwin.
- Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. (1999). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Ankara: Doğuşum Matbaacılık.
- Bayar, G. ve Çalışkan, Ö. (2007). Türkiye-AB İlişkileri: Bir Oyun Kuramı Yaklaşımı. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34 (1): 19-62.
- Baydur, C.M. ve Süslü, B. (2004). Ekonomik Bütünleşme Olarak Parasal Birlik: AB ve Türkiye. Uzun, T. ve Özen, S. (Ed.), *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye içerisinde* (231-261). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Bayraktutan, Y. (2007). *Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri: Bölgeselleşme ve Küreselleşme* (4. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Berkofsky, A. (2005). Comparing EU and Asian İntegration Processes- The EU a Role Model For Asia., *Euroepan Policy Centre*, [http://www.epc.eu/documents/uploads/606968147\\_EPC%20Issue%20Paper%2023%20EU%20Asian%20Integration.pdf](http://www.epc.eu/documents/uploads/606968147_EPC%20Issue%20Paper%2023%20EU%20Asian%20Integration.pdf)
- Bilçen, S. (2010). AB'de Önemli Bir Adım:Lizbon Antlaşması. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışilişkiler ve Protokol Müdürlüğü*, 1-10. 10 Ağustos 2016, [https://www.tbmm.gov.tr/ul\\_kom/kpk/docs/lizbonsumru24032010.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/docs/lizbonsumru24032010.pdf)
- Bilget, T. (1971). *İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin Ortak Pazar Sorununa Yaklaşımı*. Ankara: Maliye Tetik Kurulu Yayını.

- Börekçi, H. ve Yurdakul, M. O. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Birliğe Katılım Sürecinde Masak. *Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Bakanlığı Yayını*, Yayın No: 2011/411, 1-365. 25 Temmuz 2016, <http://www.mud.org.tr/uploads/yuklemeler/hborekci-kitap.pdf>
- Canpolat, İ. (2002). *Avrupa Birliği: Uluslarüstü Bir Sistemin Tarihsel, Teorik, Kurumsal ve Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler* (3. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çak, D. ve Çak, M. (2007). Gümrük Birliği'nin Getirdikleri ve Götdürdükleri: Dış Ticaret Vergileri İhracat Gelirleri Analizi (1. Baskı). İstanbul: *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, Yayın No:68. 18 Agustos 2016, <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0012230.pdf>
- Çakmak, H. (2005). *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri* (4. Baskı). Ankara: Platin Yayınları.
- Çınar, S. (2004). Gümrük Birliği Teorisi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18 (1-2), 65-83.
- Çimen, A. (1996) *.Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri* (1. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Davulis, G., Sadzius, L. (2013). European Integration: Historical Aspects and Current Problems. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, USA, 3 (6),1-7.
- Dedeoğlu, B. (1996). *Adım Adım Avrupa Birliği* (1 Baskı). İstanbul: Çınar Yayınları.
- Delegation of the European Union to Turkey, (2006). AB-Türkiye GB Refah İçin Birlikte alışma, 14.08.2016, <http://www.deltur.cec.eu.int/abrefah.rtf>.
- Demir, G. (2011). *Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entstitüsü.

- Demirel, H. (2003). Türkiye'nin Avrupa Birliğine Üyeliği ve Kıbrıs Sorunu., Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devlet Planlama Taşkilatı Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. (2000). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 15 Ağustos 2016, [www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/2980/oik561.pdf](http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/2980/oik561.pdf)
- Devlet Planlama Teşkilatı - Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü. (1993). *Ankara Antlaşması ve Katma Protokol*. 20 Haziran 2016, [http://www.dtd.org.tr/\\_files/uluslararası/abankaraantlascca7masc4b1pdf.pdf](http://www.dtd.org.tr/_files/uluslararası/abankaraantlascca7masc4b1pdf.pdf)
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (2004). Türkiye'nin Üyeliğinin AB'ye Muhtemel Etkileri. Ankara, 10 Haziran 2016, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/302/olasi.pdf>
- Dışişleri Bakanlığı. (2016). *Lizbon Antlaşması*. 21 Ağustos 2016, <http://www.mfa.gov.tr/lizbon-antlasmasi.tr.mfa>
- Doğan, N. (2004). On Yıllık Dönemde Gümrük Birliğinin Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Mevzuat Dergisi*, 79, 1-12.
- Doğan, S. ve Kaya, S. S. (2011). Gümrük Birliği Sonrasında(1996-2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinin Ülke ve Fasil Bazlı Yoğunlaşma Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 14, 1-18.
- Duchene, F. (1994). *Jean Monnet. The First Statesman of Interdependence* (1th Ed.). New York and London: Norton.
- Dura, C. ve Atik, H. (2007). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye* (1.Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Efendioğlu, B. (2011). *Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliği'nin Türk Dış ticareti Üzerine Etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.



Ekdi, B. (2003); Gümrük Birliği Çerçevesinde Damping ve Yıkıcı Fiyat Uygulamaları. Rekabet Kurumu uzmanlık tezi, Ankara Rekabet Kurumu.

Ekonomi Bakanlığı Dış İlişkiler Avrupa Birliği. (2014). *Türkiye-AB Ortaklık İlişkisinin Kurulması, Ankara Antlaşması ve Katma Protokol*. 05 Ağustos 2016,

[http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ab/turkiye-ab-ortaklik;jsessionid=1fSZp00hTabUqrOW-1TWmRNaISURs3BX2W5SicFfqBuF1moDp5mY!423674008?\\_afLoop=49222462794350&\\_afWindowMode=0&\\_afWindowId=null#!%40%40%3F\\_afWindowId%3Dnull%26\\_afLoop%3D49222462794350%26\\_afWindowMode%3D0%26\\_adf.ctrl-state%3D17slb295p0\\_4](http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ab/turkiye-ab-ortaklik;jsessionid=1fSZp00hTabUqrOW-1TWmRNaISURs3BX2W5SicFfqBuF1moDp5mY!423674008?_afLoop=49222462794350&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D49222462794350%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D17slb295p0_4)

Erçakar, M. E. (2005). Gümrük Birliği ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri. *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7(2), 159-194.

Ergüt, Ö. (2009). *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısındaki Değişmeler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eroğlu, Z. (2006). *Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: ECO Örneği*. Yayınlanmamış bilim uzmanlığı tezi, Malatya İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erpolat, B. Y. (2010). Avrupa Tek Senedi. *İzmir Ticaret Odası Dış Ekonomik İlişkiler*, 15 Haziran 2016, [http://www.izto.org.tr/Portals/0/IztoGenel/Dokumanlar/avrupa\\_tek\\_senedi\\_25.06.2012%2012-38-32.pdf](http://www.izto.org.tr/Portals/0/IztoGenel/Dokumanlar/avrupa_tek_senedi_25.06.2012%2012-38-32.pdf)

Ertürk, E. (1998). *Uluslararası İktisat* (1. Baskı), İstanbul: Ekin Kitabevi Yayınları.

EU European Parliament. (2016). The Maastricht and Amsterdam Treaties. 15 Ağustos 2016, [http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU\\_1.1.3.pdf](http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_1.1.3.pdf)

European Commission, EURATOM Supply Agency. (2014). 25 Ağustos 2016, <http://ec.europa.eu/euratom/mission.html>

European Council. (1999). *Helsinki European Council 10 and 11 December 1999*.  
9

Eylül 2016, [http://www.consilium.europa.eu/en/uedocs/cms\\_data/docs/presdata/en/ec/acfa4c.htm](http://www.consilium.europa.eu/en/uedocs/cms_data/docs/presdata/en/ec/acfa4c.htm)

European Union, (2010). *European Commission Publications*, 1049 Brussels Belgium [http://europa.rs/images/publikacije/26-EU\\_In\\_12\\_Lessons.pdf](http://europa.rs/images/publikacije/26-EU_In_12_Lessons.pdf)

Fişne, M., Kar. M., ve Arıkan, H. (2004). *Avrupa Birliği Ortak Politikaları ve Türkiye* (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.

Foundation For EU Democracy. (2008). *The Lisbon Treaty*. Denmark, Ed: Jens-Peter Bonde, 1-403. 12 Temmuz 2016, [http://www.eudemocrats.org/fileadmin/user\\_upload/Documents/Reader\\_friendly\\_til\\_netted.pdf](http://www.eudemocrats.org/fileadmin/user_upload/Documents/Reader_friendly_til_netted.pdf)

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2016). *Bütçe Gelirleri (1923-2015)*. 20 Ağustos 2016, [http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user\\_upload/VI/GBG1.htm](http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm)

Genç, M. (1989). Avrupa Örgütlenmesindeki Evreler. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1-2).

Gökalp, M. F. ve Yıldırım, A. (2004). *Türkiye-AB Sürecinin Ekonomik Etkileri, AB Sürecinde Türkiye*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gökdemir, L. ve Karaman, E. (2008). Onuncu Yılında Gümrük Birliği: Ne Beklendi?, Ne Gerçekleşti?. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 277-296.

Granger, C.W.J. & Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Economics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.

Gujarati, D.N. (1999). *Basic Econometrics* (3th Ed.). İstanbul: Mc Graw Hill-Literatür Yayıncılık.

Güran, N. (1999). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.

- Güran, N. (2002). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği* (2. Baskı). İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Halıcıoğlu, F. (1996). *Ekonomik Entegrasyonların Etkileri Ve Ölçme Yöntemleri: Türkiye-Avrupa Birliği ve Alternatifleri İçin Uygulamalar*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hatıplı, M., 2012. Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, 1(29), 1-14.
- Hepaktan, C. ve Çınar, S. (2011 Ekim). *Küreselleşmenin Ekonomik entegrasyon Üzerine Etkileri*. Sözel Bildiri, International Conference on Eurasian Economies 2011, Bişkek, 68-77. <http://avekon.org/papers/289.pdf>
- Hırtıs, T. (2003). *European Union Economics* (5th Ed.). New Jersey: Prentice Hall.
- Information Service High Authority of the European Community for Coal and Steel. (1956). *The Brussels Report on the General Common Market*. Luxembourg, [http://aei.pitt.edu/archive/00000995/01/Spaak\\_report.pdf](http://aei.pitt.edu/archive/00000995/01/Spaak_report.pdf)
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2005). *Avrupa Birliği'nin Ortak Ticaret Politikası-15 Soruda 15 Politikası Serisi* (2.Baskı). İstanbul: İKV Yayınları.
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2016). *Avrupa Birliği-AB Genişlemesi*. 20 Ağustos 2016, <http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281>
- İnan, D. (2010). Türkiye-Hırvatistan-Makedonya Cumhuriyeti Avrupa Birliği Müzakere Süreci., *İzmir Ticaret Odası Genel Dökümanlar*. 1 Eylül 2016, [http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/turkiye\\_hirvatistan\\_makedonya\\_25.06.2012%2012-38-56.pdf](http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/turkiye_hirvatistan_makedonya_25.06.2012%2012-38-56.pdf)
- İncekara, A. (1995). *Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri*, İstanbul: İTO Yayınları.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Avrupa Birliği Çalışmaları. (2016). *Kurucu Antlaşmalar*. 10 Temmuz 2016,. <http://www.ibb.gov.tr/sites/Avrupa-Birligi/Sayfalar/KurucuAntlasmalar.aspx#tekavrupa>.

- Jovanic, M. N. (1993). *International Economic Integration*. London & New York: Routledge.
- Kabakdelen, A. (2003). Ekonomik Entegrasyon Hareketleri Çerçevesinde Türkiye-Avrupa Birliği Bütünleşmesi ve Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kakıcı, A. (2006). *Avrupa Birliği'nde Gümrük Birliği ve Türkiye Uygulaması, Türkiye'ye Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kar, M. (Ed.). (2010). *Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye* (1. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Kar, M. ve Arıkan, H. (2003). *Avrupa Birliği Ortak Politikaları ve Türkiye* (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları,
- Kara, S. (2011). *Gümrük Birliği'nin Türkiye'de Otomotiv Sektörüne Etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karlık, R. (1998). *Avrupa Birliği ve Türkiye* (5. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Karlık, R. (2006). Güney Kıbrıs' ın Gümrük Birliği' ne Katılım Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 69-89.
- Kavak, P. Y. (2005). *An Evaluation of Critical Approaches To The Custom Union Between Turkey and The European Union*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü
- Kılıç, R. (2005). *Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği* (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kırdar, D. (2005). *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kodakcı, D. (2004). Genişleme, Avrupa Birliğinde Demokrasi Eksikliği ve Çözüm Önerileri. Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Ankara Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Ulusal Program Dairesi.
- Kolçak, M. (2013). Dış Ticaret Vergilerinin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi* 27(24), 188-209.
- Korkankormaz, Ö. (2007). *Gümrük Birliği'nin Türkiye'de Sanayi Sektörüne Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kreinin, M. E. (1964). On the Dynamic Effects of a Customs Union. *The Journal of Political Economy*, 72(2), 193-195.
- Küçükahmetoğlu, O. (2005). *Reel Entegrasyon Teorisi, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Michalopoulos, C. & Tarr, D. (2004). Are Customs Unions Economically Sensible In The Commonwealth Of Independent States. *Worldbank Intranettrade*, 10Ağustos2016, [http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/WBI-Training/288464-1162851806581/Tarr\\_Michalopoulos\\_Customs\\_Unions\\_eng.pdf](http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/WBI-Training/288464-1162851806581/Tarr_Michalopoulos_Customs_Unions_eng.pdf)
- Mor, H. (2010). Avrupa(Birliği) Bütünleşme Süreci ve Sorunları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 499-541.
- Morgil, O. (2003). Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik İlişkileri. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 103-116.
- Myrdal, G. (1956). *An International Economy*. New York: Harper.
- National Science Board. (2016). *Science&Engineering Indicators 2016*. 22 Ağustos 2016, <https://www.nsf.gov/statistics/2016/nsb20161/#/data>
- Neyaptı, B., Taşkın, F., and Üngör M. (2007). Has European Custom Union Agreement Really Affected Turkey's Trade?. *Journal of Applied Economics*, 39 (16), 2121- 2132.

- Özdemir, E. (2009). Lizbon Antlaşmasının Getirdiği Yenilikler. *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomik Forum Dergisi*, 72-75. 10 Haziran 2016, [http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2009/11/072-075\\_AB%204.indd.pdf](http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2009/11/072-075_AB%204.indd.pdf)
- Özer, M. A. (2009). Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye. *Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(1), 89-105.
- Özkan, Ş. ve Emsen, S. (2007). *Ekonomik Bütünleşme Teorileri ve Avrupa Birliği-Türkiye Üzerine Söyleşiler* (1. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özpençe, Ö. (2008). *Avrupa Parasal Birliğinde Maliye Politikası Koordinasyonu ve Türkiye Analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pelkmans, J. (2001). *European Integration: Methods and Economic Analysis* (2. Ed). Harlow, England- New York: Financial Times/Prentice Hall.
- Penkth, K. (1994). *The European Economic Integration* (2th. Edition). London and New York: Longman.
- Pomfret, R. (2014). The Economics of the Customs Union and Eurasian Union. Starr, S. F. & Cornell, S. E. (Eds.). *Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents* (pp. 49-58). Washington DC: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Rittberger, B. (2001). Which institutions for post-war Europe? Explaining the institutional design of Europe's first community. *Journal of European Public Policy*, 8(5), 673-708.
- Robson, P. (1998). *The Economics of International Integration* (3th ed.). London:Routledge.
- Saçman, B. (2013). *Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaret İlişkisinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sadek, A. H. (2013). Theories of Economic Integration: A Survey of the Economic and Political Literature. *International Journal of Economy, Management and Social Sciences*, 2(5), 133-155.
- Samaratunga, R. & Weerasinghe, E. A. (2002). Economic Integration: A Review of the Concept. *Vidyodaya: Journal of Management Science 1 (1 &2)*, 168-196.
- Sandıklı, A. (Ed.). (2012). *Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış Teorileri Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*. İstanbul: Bilgesam Yayınları 133-164.
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (15. baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shelton, M. A. N. (1998). Measuring Trade Creation and Trade Diversion in the Central American Common Market: A Hicksian Alternative. *The Multi Disciplinary International Journal Devoted to the Study and Promotion of World Development* 26(2), 324.
- Soğuk, H. (2002). Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *İstanbul İKV Yayınları*, Yayın No:179.
- Somuncuoğlu, S. (2002). *Gümrük'te Kuşatma*. Ankara: Ankara Ticaret Odası yayınları.
- Spolaore, E. (2013). *What is European Integration Really About? A Political Guide For Economists*. Tufts University and NBER, USA. <http://sites.tufts.edu/enricospolaore/files/2012/08/Euro-June-2013.pdf>
- Şanlı, B. (2008). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliğinin Olabilirliği. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(1), 14-30.
- Şentürk, M. (2014). Gümrük Birliği Üyeliğinden Günümüze Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 127-142.

- T.C. İstanbul Büyük Şehir Belediyesi AB İlişkileri Müdürlüğü (2016). *Avrupa Birliği'nin Genişlemesi*. 10 Temmuz 2016, <https://ab.ibb.gov.tr/eski/avrupa-birliginin-genislemesi/>
- Tansel, P. (2004). *Türkiye ve Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Avrupa Birliği'ne Adaylık Süreçlerinin Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tataoğlu, E. (2006). *Avrupa Birliğinin Tarihsel Gelişimi(1951-1995)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Temiz, D. (2009). Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu mu?. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 115-138.
- The World Bank. (2016). *Foreign Direct Investment, Net Inflows(BoP, Current US\$)*, 2016, <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2015&locations=1W&start=1995&view=chart>
- The World Bank. (2016). *Research and Development Expenditure (% DGP)*. 2 Eylül 2016, <http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?view=chart>
- The World Economic Forum. (2016). *The Global Competitiveness Report*. 2 Eylül 2016, <https://www.weforum.org/>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2010). AB Helsinki Zirvesi ve Türkiye, *TCMB Yayınları*, 20 Temmuz 2016, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Search+Results>
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı. (2013). *Bir Bakışta AB-Avrupa Birliği'nin Tarihi*. 20 Ağustos 2016, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=105&l=1>
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı. (2015). *Bir Bakışta AB- AB'nin Genişlemesi* 20 Ağustos 2016, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=109&l=1>



- Türkiye İstatistik Kurumu(TUİK). (2016). *Dış Ticaret İstatistikleri*. 20 Ağustos 2016, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1046](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046)
- Uludağ, R. (2000). Gümrük Kanunu'ndaki Değişim ve AB'ye Uyum Süreci. *IGEME'den Bakış Dergisi*, 4(13).
- Uyar, S. (2001). *Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi*, 9 Ağustos 2016, <http://www.econturk.org/dtp13.htm.A>
- Uyar, S. (2001). Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Dış Ticaret Dergisi*, 20, 43-51.B
- Uysal, Z. (2004). Avrupa Birliği ve Türkiye-AB İlişkileri Hakkında Doğru Bilinen Yanlışlar. *İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları*, 25 Temmuz 2016, <http://www.zed.com.tr/avrupa/DogruBilinenYanlislar.pdf>
- Vergil, H. ve Yıldırım, E. (2006). AB-Türkiye Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 26, 1-21.
- Vergin, H. (2011). *Gümrük Birliğinin Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki Endüstri İçi Ticaret Üzerine Etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue* (1th Ed.). London: Stevens & Sons Ltd, Carnegie Endowment for International Peace.
- Yaşar, H. N. (2011). *Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye İhracatının Çekim Modeli Uygulaması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, E. ve Dura, C. (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri Konusunda Literatüre Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28, 141-177.
- Yılmaz, A. (2012). *AB Gümrük Birliğine Üyeliğin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, N. (2008). *Avrupa Birliği Ortak Ticaret Politikası ve Türkiye Tarımının Uyumunu*. AB Uzmanlık Tezi, Ankara Tarım ve Köyişleri Bakanlığı: Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Yayınları.

## ÖZGEÇMİŞ

### KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Orhan ŞANLI  
Doğum Yeri ve Tarihi : Yıldızeli/SİVAS 01/08/1990

### EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/İktisat Bölünü  
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi/İktisat Anabilim Dalı  
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

### İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl : Araştırma Görevlisi-Adnan Menderes Üniversitesi-  
2014-

### İLETİŞİM

E-posta Adresi : orhan\_sanli@windowslive.com  
Telefon :0531 614 10 09  
Tarih :26.11.2016